

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

अनुसन्धान आफैँमा जटिल र महत्त्वपूर्ण कार्य हो । शोधकार्य कुनै पनि विषय, घटना, समस्या वा परिस्थितिको बारेमा शोधखोज गरी सत्यतथ्यपूर्ण निष्कर्ष निकाल्नुसँग सम्बन्धित छ । अनुसन्धान शब्द अनु + सन्+ धा+ अन मिलेर बनेको शब्द हो । जसको अर्थ हुन्छ खोजी गर्नु । रि + सर्च मिलेर रिसर्च शब्दको निर्माण भएको हो । शोधकार्य निश्चित प्रयोजनका लागि गरिएको हुन्छ । शोधकार्य व्यवस्थित, वैज्ञानिक, गहन, प्रमाणिक, औपचारिक र आधिकारिक हुन्छ । शोधकार्यमा वैज्ञानिक तथा व्यवस्थित रूपले नयाँ कुराको पुरानै सत्यतथ्यको सत्यापन संशोधन र पुनः मूल्याङ्कन पनि गरिन्छ ।

भाषा भनेको विचार विनिमयको उत्कृष्ट माध्यम हो । कुनै पनि कृतिको उत्कृष्टता र प्रभावकारिता त्यसभित्र अनुप्राणित भाषाले निर्धारण गरेको हुन्छ । कृतिलाई मूल्य प्रदान गर्नमा ठुलो देन त्यसभित्र वा कृतिभित्र रहेको भाषाको रहन्छ । कुनै पनि कृतिको भाषाशैलीको चयन के-कस्तो छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्न त्यस कृतिको भाषिक अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ । कुनै पनि कृतिको भाषिक अध्ययनमा कृतिभित्र रहेका शब्दचयन के कसरी गरिएका छन् । वाक्यचयन, चिह्नको प्रयोग कसरी गरिएको छ । व्याकरणिक र आर्थी विचलन कस्तो छ, अग्रभूमि निर्माणको क्रममा के कस्ता शब्द, वाक्य आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताका रूपमा पुनरावृत्ति भएका छन्, के कस्ता भौगोलिक र सांस्कृतिक सादृश्यता प्रयोग गरिएको छ र कोड मिश्रण कोड परिवर्तन के कस्तो गरिएको छ भन्ने कुराको अध्ययन अनुसन्धान भाषिक अध्ययनभित्र गरिन्छ । कृतिभित्र रहेका चयन, समानान्तरता, विचलन, सादृश्य आदि तत्वहरू कृतिका अलङ्कार हुन् । अलङ्कार तबमात्र सुसजित भएको हुन्छ जब यसले कृतिमा आफ्नो स्थानलाई भाषिक रूपले उचित ठाउँमा समेट्दछ ।

भाषा मानवका अन्तरनिहित भावना, विचार, चाहना र अनुभूतिहरू प्रकट गर्नका निम्ति नितान्त आवश्यक वस्तु हो । मानव अन्तरमनका अनुभूतिहरू प्रकट गर्नका निम्ति भाषिक प्रयोगको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ । कल्पना, स्वैरकल्पना मिथक, रागात्मक सौन्दर्य आदिलाई प्रस्तुत गर्दै आन्तरिक मानसिकतामा पर्ने सङ्घात समेत प्रकट गर्नका निम्ति

भाषाको प्रयोग हुन्छ । भाषाभिन्न शब्ददेखि सङ्कथनसम्मका तहहरू रहेको हुन्छन् । कोडीकरण, कोड परिवर्तन, विकोडीकरण, चयन, विचलन, समानान्तरता र सादृश्य जस्ता तत्वहरू भाषिक अध्ययनभिन्न पर्दछन् ।

प्रस्तुत शोधकार्य डायस्पोरिक कृति **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । आफ्नो देश कर वा रहरले छाडेर विदेशमा बस्न बाध्य मानव समुदायलाई डायस्पोरा भनिन्छ । डायस्पोराद्वारा लिखित साहित्यिक कृति नै डायस्पोरिक कृति हो । डायस्पोरिक कृतिभिन्न भाषिक अध्ययन व्यापक, विस्तृत र विशेष महत्त्व राख्ने क्षेत्र हो । भाषा वाक्प्रतीक हो । भाषालाई विचार विनिमय गर्ने, मानवीय भावना सम्प्रेषण गर्ने एउटा माध्यमको रूपमा लिइन्छ । भाषिक अध्ययन क्षेत्रमा यस शोधकार्यले शैलीविज्ञान र सामाजिक भाषाविज्ञानलाई समेटेको छ । शैलीविज्ञान भित्र पर्ने भाषिक अध्ययन अन्तर्गत, चयन, भाषिक विचलन, समानान्तरता, कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनलाई समेटिएको छ ।

मूलतः अनुसन्धान भन्नाले बौद्धिक, प्राज्ञिक कुनै समस्यामा आधारित रहेर सत्यतथ्य ज्ञान प्राप्तिका लागि गरिने खोज हो । यो व्यवस्थित वैज्ञानिक, गहन, प्रमाणित, औपचारिक र आधिकारिक हुन्छ । शोधकार्य सम्पन्न गर्न शोधार्थीले प्रथमतः विषय शीर्षक छनोट गर्नुपर्छ । यो महत्त्वपूर्ण सामग्री एवम् सल्लाह प्राप्त गर्न सकिने खालको हुनुपर्दछ । अनुसन्धेय शीर्षक छनोट गरी सकेपछि समस्या कथन तयार गरी उद्देश्य निर्माण गरिएको छ । त्यस्तै शोधले कति व्यापकता र शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा शोधको शीर्षक, प्रकृतिअनुसार शोधार्थीले स्थलगत र पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धति अवलम्बन गरेर सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । शोधार्थीले ती सङ्कलित सामग्रीलाई व्याख्या विश्लेषण गरेर तथ्य वा निष्कर्ष निकालिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यमा **‘अमेरिकामा आमा’** कृतिको भाषिक अध्ययन विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ । यस अध्ययनका निमित्त आवश्यक सामग्री सङ्कलन प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ । विश्लेषणको लागि मुख्य विधिको रूपमा पुस्तकालयीय अध्ययन प्रक्रिया लिइएको छ ।

१.२ समस्याकथन

शोध जिज्ञासा नै शोध समस्या हो अर्थात् कुनै पनि अनुसन्धेय विषय नै समस्या हो । अनुसन्धानका निम्ति छनोट गरिएको जुनसुकै अनुसन्धेय विषय नै अनुसन्धानको समस्या हो । अनुसन्धान कार्यका सिलसिलामा समस्या भन्नाले अनुसन्धेय समस्या वा अनुसन्धानको विषयवस्तु भन्ने बुझनुपर्छ (बन्धु, २०६५ : १७) । चयन गरिएको शोधशीर्षकअन्तर्गत मुख्यमुख्य समस्या वा प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित समाधान वा उत्तरहरू नै समस्याकथन हो । जसमा शोधशीर्षकसँग सम्बन्धित प्रश्नहरू उल्लेख गरिन्छ । यसरी समस्याकथनमा प्रस्तुत गरिएका प्रश्नहरूले समाधानको सहि मार्ग पहिल्याउन मद्दत गर्दछ ।

कुनै पनि विषयवस्तुको योजनाबद्ध, तर्कपूर्ण र व्यवस्थित तरिकाले गरिने खोजी कार्य नै अनुसन्धान हो भने शोधकार्यको विषयवस्तु नै त्यस अनुसन्धानको समस्या हो । यसैले अध्ययन अनुसन्धान गर्ने क्रममा समस्या अनिवार्य रूपमा आउने गर्दछ । शोधकार्य गर्नु भनेको नै समस्याको समाधानका लागि गरिने प्रयास हो । शोधकार्यका लागि छनोट गरिएको कुनै पनि विषयवस्तुलाई समस्याका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । शोधकर्ताले कुन विषयमा शोधकार्य गर्ने हो सम्बन्धित विषयको मुख्य समस्या पहिल्याउन आवश्यक हुन्छ । यसरी समस्यालाई पहिल्याएर मात्रै शोधकार्यलाई सहज रूपमा अगाडि बढाउन नसकिने हुँदा शोधसमस्याको पहिचान गर्नु महत्त्वपूर्ण कार्य हो । शोधकार्य गर्नु भनेको कसैले नगरेको कुनै पनि विषयवस्तुमा आधारित भएर त्यसको तथ्यपूर्ण अभिव्यक्ति पत्ता लगाउनु हो । यसरी गरिने शोधकार्यमा समस्याकै आधारमा उद्देश्यहरू तयार गरी शोधकार्य अगाडि बढाइने हुँदा समस्यालाई विशिष्ट बनाउनु पर्दछ ।

उपन्यासकार भारती गौतमद्वारा लिखित **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको छ । प्रवासमा रहेर प्रयोग गर्ने भाषालाई जस्ताको तस्तै उतार्ने क्रममा भएका भाषिक विचलन, उपन्यासलाई आकर्षक बनाउन गरिएको वर्ण शब्द र अर्थको आवृत्ति र चयनलाई यस शोधकार्यमा केलाइएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- (क) **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताको अवस्था के कस्तो छ ?

(ख) अमेरिकामा आमा उपन्यासमा के कस्ता कोड मिश्रण र कोड परिवर्तन भएका छन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

हरेक कार्यका पछाडि कुनै न कुनै उद्देश्य त रहेको हुन्छ नै त्यसमा पनि शोधकार्य जस्तो कठिन कार्यका लागि उद्देश्यको अपरिहार्यता नै रहन्छ । शोधकार्य गर्नु भनेको उद्देश्यसँग सम्बन्धित शोध समस्याको प्रमाणित गर्नु अथवा समाधान गर्नु हो । त्यसैले शोध समस्याले शोधकर्तालाई स्पष्ट बाटो देखाउने काम गर्दछ भने उद्देश्यले समस्याको समाधान गर्ने बाटो देखाउँछ । यसरी शोधकर्ताले कुनै पनि विषयमा ल्याएको मुख्य समस्यालाई समाधान गर्नु भनेको नै शोधकार्यको उद्देश्य हो । उद्देश्यले शोधकार्यलाई निश्चित दिशा प्रदान गर्दछ । समस्याका रूपमा भनिएको प्राज्ञिक प्रश्नको समाधान नै शोध उद्देश्य हो । उद्देश्यले मूलभूत रूपमा शोधको समस्यालाई इङ्गित गरेको हुन्छ भने प्रस्तुत शोधमा के-के कुरा समेटिएको छ भन्ने तथ्यलाई पनि अप्रत्यक्ष रूपमा सङ्केत गर्दछ । अमेरिकामा आमा उपन्यासको शोधकार्य गर्ने क्रममा भाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार के हो ? उक्त उपन्यासमा के-कस्ता कोडहरूको प्रयोग गरिएको छ ? भन्ने कुरालाई शोधकर्ताले शोधको उद्देश्यमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययन गर्नु रहेको छ भने विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

(क) अमेरिकामा आमा उपन्यासमा रहेका भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताको अध्ययन विश्लेषण गर्नु ।

(ख) अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ शोधको सान्दर्भिकता र उपादेयता

शोधार्थीले आफूले गर्न लागेको शोधको औचित्यमाथि प्रकाश पार्नुलाई अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता भनिन्छ । भाषाको विशिष्ट रूप साहित्य हो । साहित्यलाई समाजको ऐना पनि भनिन्छ । साहित्यका विभिन्न विधामध्ये उपन्यास वा आख्यान विधा पनि एक सशक्त विधा हो । उपन्यासमा प्रयुक्त भाषा हरेक कोणबाट कमीकमजोरी मुक्त हुनुपर्दछ । उपन्यासको भाषा नै उपयुक्त नभएमा विभिन्न भाषिक, आगन्तुक भाषाको बढी

प्रयोग भएमा त्यो बोधगम्यताको स्वरबाट टाढा रहन्छ । बाह्य वा स्थानीय भाषालाई बढी र आफ्नो भाषालाई कम महत्त्व दिँदा प्रचलित नियमलाई तोड्दा नेपाली भाषाको अपक्षय नहोला भन्न सकिन्न ।

साहित्यकारहरूका उत्कृष्ट गद्य साहित्यको अध्ययन गरी त्यसभित्र उद्देश्यअनुसार शोधार्थीले ठम्याएसम्ममा नयाँ र नौलो तथ्यको उद्घाटन गर्नु अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता हो । भावी पुस्तालाई अध्ययनको निम्ति सहयोग गर्नु, कृतिकार र कृतिलाई विश्लेषण गरी नयाँ पहिचान दिलाउनु, पाठ्यक्रमको आवश्यकता परिपूर्ति गर्नु, शोधार्थीले लेखन क्षमताको विकास गराउनुले अध्ययनको सान्दर्भिक पुष्टि गर्दछ । प्रस्तुत शोधकार्यमा 'अमेरिकामा आमा' उपन्यासको भाषिक अध्ययन गरिएको छ । यो उपन्यासको भाषिक अध्ययन भएकाले यसको उपादेयता रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको सीमा

कुनै पनि कार्यको निश्चित सीमा हुन्छ शोधार्थीलाई शोध समस्या समाधान र उद्देश्य पूर्तिका निम्ति निश्चित दायरा भित्र रहेर के-केमा आधारित भएर अध्ययन गर्ने भन्ने विषयमा बाध्ने काम सीमाङ्कनको हो । सीमाङ्कनका कारण शोधार्थी आफ्नो उद्देश्यबाट विचलित हुन पाउँदैन । अध्ययनको क्रममा सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्न कठिन हुने हुँदा अध्ययनको व्यापकता र गहिराइलाई सीमित गर्नुपर्ने हुन्छ । यसलाई सीमाबद्ध गरिएन भने अध्ययन छिटो लिएर ठोस निष्कर्षमा पुग्न नसकिने देखिन्छ । अनुसन्धान गर्दा अध्ययनको क्षेत्र र सामग्रीको आवश्यकता अनुसन्धानका क्रममा व्यापक हुन्छ । त्यसैले अध्ययनका क्रममा महत्त्वपूर्ण पक्षलाई समेट्न नसकिने हुँदा अध्ययन गर्ने विषय क्षेत्रलाई व्यापकता र गहिराइबाट घटाएर सीमित गर्नुपर्ने हुन्छ । अध्ययन गर्ने क्रममा अध्ययनको विषयवस्तुलाई सीमित नगरेर व्यापक र फराकिलो बनाउन खोजेमा त्यस्तो अध्ययन वा अनुसन्धान कहिल्यै नटुङ्गिने हुन सक्छ । त्यसैले अध्ययनको क्षेत्रलाई निश्चित सीमाभित्र बाँधेर अनुसन्धानलाई विचलित हुन नदिनका लागि अध्ययनको सीमा अपरिहार्य मानिन्छ । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनलाई निम्नलिखित रूपबाट सीमित गरिएको छ ।

- (क) चयन अन्तर्गत शब्दचयन (नामपद, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, निपात, अनुकरणात्मक शब्द) वाक्य चयनमा केन्द्रित रहनेछ ।

- (ख) अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषिक विचलन, समानान्तरता, सादृश्य, कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनभित्र केन्द्रित रहनेछ ।
- (ग) विचलनअन्तर्गत कोशीय विचलन र व्याकरणिक विचलन आदिमा केन्द्रित रहनेछ ।

१.६ अध्ययनको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्नानुसार ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अध्याय चार : व्याख्या तथा विश्लेषण

अध्याय पाँच : व्याख्या तथा विश्लेषण

अध्याय छ : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

सन्दर्भसूची

व्यक्तिवृत्त

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

अनुसन्धानलाई व्यवस्थित वैज्ञानिक सरल र निष्कर्षमुखी बनाउन पूर्वकार्यको अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । अनुसन्धान कार्य प्रारम्भ गर्नुपूर्व पत्रपत्रिका, लेख, शोधप्रबन्ध प्रतिवेदन) को अध्ययनबाट संक्षिप्त टिकाटिप्पणीमूलक निष्कर्ष निकाल्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो (भण्डारी र अन्य, २०७१ : १२६) । शोधार्थीले शोधकार्यको आरम्भ गर्नुपूर्व आफूले गर्न चाहेको विषयमा के कस्ता खोज, अनुसन्धान र प्रकाशन कार्यहरू भएका छन् के कस्ता विधि र प्रक्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र निष्कर्ष कसरी निकालिएका छन् । त्यस क्षेत्रमा के कस्ता अनुसन्धान गर्न बाँकी छन् जस्ता यावत विषयहरू थाहा पाउन पूर्वकार्यले महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँछ । पूर्वकार्यको पुनरावलोकन पश्चात् अनुसन्धानको पनुरावृत्तिबाट जोगिन सम्भावित जोखिमहरूको पूर्वानुमान गर्न सम्भावित त्रुटिहरूबाट जोगिन शोधको चुरो पत्ता लगाउन उपयुक्त अनुसन्धान विधिको छनोट गर्न सहयोग पुग्दछ ।

अङ्ग्रेजीको लिटरेचर शब्दले नेपाली भाषामा साहित्य भन्ने सोभो अर्थ बुझाएपनि अनुसन्धानका क्षेत्रमा विशेष ज्ञान भन्ने कुरा जनाउँछ । जसमा सैद्धान्तिक पक्ष व्यवहारिक पक्ष र शोध अध्ययनय पर्दछन् । समीक्षाले शोध वा अनुसन्धानको विशेष ज्ञानलाई अध्ययनय गर्दछ र अनुसन्धानका क्षेत्रमा त्यसको विशेष योगदान देखाउँछ । त्यसैले पूर्वकार्यको समीक्षा अति महत्त्वपूर्ण र सिर्जनात्मक हुन्छ ।

२.१.१ पुस्तक तथा लेख समीक्षा

प्रस्तुत शोधशीर्षकसँग विभिन्न पुस्तकहरूलाई भाषिक अध्ययनसम्बन्धी गरिएका कुराहरूलाई छोटकरीमा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

शर्मा (२०४९) द्वारा 'शैलीविज्ञान' पुस्तक प्रकाशित गरिएको छ । यस पुस्तकमा शैलीसम्बन्धी आफ्नो धारणा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस पुस्तकमा शैलीविज्ञानलाई भाषावादी सिद्धान्त र पद्धतिका रूपमा देखापरेको समालोचनाको नवीनतम विधाको रूपमा व्यक्त गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीवैज्ञानिक आलोचनाको प्रकाशविन्दु कृतिको भाषा र

कलालाई शैलीविज्ञानको क्षेत्र र शैलीवैज्ञानिक आलोचनाका तहहरू, आधारसामग्रीको तह, कलामाध्यमको तह, भाषिक प्रतीकको तहको विस्तृत चर्चा गरिएको छ । शैलीविज्ञानका प्रविधिअन्तर्गत भाषासंरचना अग्रभूमि निर्माण जस्ता तत्वहरूको पनि चर्चा गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानसम्बन्धी सैद्धान्तिक आधारभूत कुराहरू दिइएकाले पुस्तक अध्ययनका लागि मार्गदर्शक सामग्रीको रूपमा रहेको छ ।

ढकाल (२०५०) द्वारा 'समसामयिक नेपाली कवितामा भाषिक विचलन' भन्ने पाठ्यपुस्तक प्रकाशित भएको छ । यस पाठ्यपुस्तकमा कवितामा हुने गरेका भाषिक विचलनका बारेमा प्रस्टसँग व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यसपुस्तकले काव्य आफैमा गहन विधा, पद्यात्मक विधा हो । जसमा भाषिक दृष्टिबाट शुद्ध र प्रस्ट तथा बोधगम्यता हुनु नितान्त आवश्यक रहेको र भाषामा विविधता वा विचलन त हुन नै खोज्दछ । त्यसमा पनि काव्य तथा साहित्य विधामा यस्ता कमीकमजोरी भएमा साहित्यको अर्थसङ्गत नहुने भएकाले यस्ता भाषिक विचलनका कमीकमजोरी निर्मूल पार्ने कार्यका लागि यो अनुसन्धान सीमित रहेको देखिन्छ । भाषामा कविता काव्य तथा साहित्य मार्फत जुन कुराको सन्देश दिन खोजिएको हो त्यो भाषा विचलन भएमा अर्थतात्त्विक नहुने र अर्कै अर्थ लाग्ने भएकाले साहित्यको महत्त्व खस्कन पुग्दछ । त्यसैले साहित्यमा प्रयोग गरिने भाषा स्तरयुक्त विचलन नभएको भए राम्रो हुने सन्देश दिन खोजिएको यो अनुसन्धान उच्च कोटीको र पुरानो अनुसन्धान मै सीमित छ ।

शर्मा (२०५९) द्वारा 'शैलीविज्ञान' शीर्षकको पुस्तक प्रकाशित भएको छ । उन्नाइस अध्यायमा विभाजित उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञान र शैली, शैलीविज्ञान र साहित्यको आलोचना, शैली, शैलीविज्ञान र शैलीवैज्ञानिक प्रारूप, कविताको संरचना हुन्छ, स्वरूपविश्लेषण कविताको शैलीवैज्ञानिक विश्लेषण, खण्डकाव्य 'देवयानी : संरचनात्मक विश्लेषण, लघुत्तम नेपाली कविता : समसामयिक मुक्तक, ताराको ज्योति हीरा र मोती : रूपक विश्लेषण, आख्यानका संरचक घटना, छिमेकी : पाठगत बोध विश्लेषण, परिबन्द : कथानक संरचनाको विश्लेषण, आगत उपन्यासका व्यक्तिवाचक नाम : पात्रको अध्ययन, फ्रेटागको पिरामिड र 'आगत' को कथानक, पात्रको वगकिरण : सन्दर्भ 'भ्रमर', उपन्यास, 'आज रहिता छ' : शीर्षकको औचित्य, उपन्यास कट्टेलसरको चोटपटक : शैलीवैज्ञानिक

आलोचना, पत्थरको कथा : विन्दु पात्मक त्रासदी, शैलीविज्ञान र पूर्वीय एवम् नेपाली समालोचनाको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ ।

अधिकारी (२०६१) द्वारा 'शैलीविज्ञान पृष्ठभूमि र विश्लेषण प्रक्रिया', सम्प्रेषण-१ वर्ष १ मा लेख प्रकाशित गरिएको छ । जसमा शैली विश्लेषण प्रक्रियाअन्तर्गत यसको पृष्ठभूमि, विकास, विकास, प्रक्रिया, विकल्प, चयन, अग्रभूमि निर्माण, समानान्तरताको उदाहरण सहित चर्चा गरिएको छ । विकल्प चयनअन्तर्गत अधिकारीले साहित्यिक, अभिव्यक्तिमा विविधता भित्र्याउन विकल्प र चयनको ठुलो भूमिका हुने कुरा प्रस्ट्याउँछन् । अधिकारीको उद्देश्य कृतिको सार्थकता र नवीनताको सृजना गर्नु हो उदाहरणका लागि तँ, तिमी, तपाईं, हजुर, मौसुफ आदि शाब्दिक विकल्पहरू र सोअनुसारको शैलीको चयन सामाजिक तह वा वर्गगत आधारमा हेर्न सकिन्छ । शब्दभण्डार चयनका विकल्पहरू पाइने महत्त्वपूर्ण क्षेत्र हो । यसले विविधता, सूक्ष्मता र नवीनता बढाउन प्रशस्त मद्दत गर्दछ । जस्तै मृत्युका विकल्पहरू धेरै हुन सक्छन् : स्वर्गीय हुनु स्वर्गवास हुनु, निधन हुनु, वित्तु, सास जानु आदि । अग्रभूमि निर्माण अन्तर्गत यसको विकासकाल र अवधारणाको चर्चा गरेका छन् । यसअन्तर्गत विचलन र समानान्तरतालाई प्रकाश पारिएको छ । विचलनअन्तर्गत सामान्य नियमको अतिक्रमण र मानक प्रयोगको उल्लङ्घनलाई विचलन भनिएको कुरालाई अधिकारीले विचलनका प्रशस्त उदाहरण सहित प्रस्ट्याएका छन् ।

चन्द्रमालाई चन्द्रमा हेर्छिन् कौसी र आकाश,

स्वर्गको अटाली हास्दछिन् यौटी छन् यौटी उदास ।

(लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा)

लोकमा चन्द्रमा एउटै छन् तर कविका दृष्टिमा चन्द्रमा आकाशमा मात्र नभएर घरको कौसीमा पनि छन् । आकाशको चन्द्रमासित तिनको हेराहेर पर्दछ । एउटा हँसिली र अर्की उदासी देखिन्छन् । यसरी वर्णनीय मुनालाई चन्द्रमासित सादृश्यको तारतम्य दर्साइ अर्थको गाम्भीर्य एवम् उक्तिमा विचित्रता सिर्जना गरिएको छ । यसले सामान्य अर्थमा विचलित भएको स्पष्ट देखा पर्दछ । यस्तो हुनुलाई विचलनको उदाहरण मान्न सकिन्छ । समानान्तरमा आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको चर्चा गरिएको छ । अन्त्यमा चयन, विकल्प र समानान्तरताका बिच समानता देखाउँदै एउटै धारमा प्रस्तुत गरिएको छ । माथि

उल्लेखित पूर्वकार्यको पुनरावलोकनबाट प्रस्तुत भाषिक अध्ययनको अध्ययन विश्लेषण गरिने विभिन्न पक्षहरू चयन, विकल्प समानान्तरता अग्रभूमि निर्माण आदि कुराहरूको विस्तृत रूपमा अध्ययन विश्लेषण गर्न आधार प्राप्त हुनुका साथै सहयोगी सामग्री, विधि उद्देश्य आदि निर्माणमा आधार प्राप्त भएको छ ।

अधिकारी (२०६५) द्वारा 'सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान' पुस्तक प्रकाशित गरिएको छ । यसमा भाषा, भाषिका, दोस्रो भाषा प्रयोगको क्रममा हुने विचलन र त्यसको निराकरणका बारेमा वर्णन गरिएको छ । यस पुस्तकमा भाषामा सामाजिक प्रयोगका दृष्टिले हुने कमजोरीलाई पहिल्याउने र त्रुटिलाई सच्याउने उपायका साथै भाषा र भाषिकाका बिचमा हुने भेद, पहिलो भाषा प्राप्ति र दोस्रो भाषा आर्जनका सम्बन्धमा हुने भाषिक विचलनको विश्लेषण र त्यसको निराकरणका उपायको सम्बन्धमा पनि उल्लेख गरिएको पाइन्छ । जसले भाषिक विचलन पहिचान र विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ ।

नेपाल (२००९) द्वारा 'शैलीविज्ञान' पुस्तकमा शैलीविज्ञानको गहन रूपमा चर्चा गरिएको छ । शैलीको पृष्ठभूमि खोतल्ने क्रममा पूर्वदेखि पश्चिमसम्मका चिन्तन परम्परा र धारणा भाषाविज्ञान र यससँगै उदय भएका विभिन्न वादहरूको चर्चा गरेका छन् । शैलीलाई विज्ञानको नवोदित पद्धति मान्दै विज्ञान सम्बद्ध प्रस्तुति दिएका छन् । कृतिमा शैलीका घटकहरू र शास्त्रीय घटकहरूको समेत चर्चा गरिएको छ । केही क्लिष्ट र जटील भाषाशैलीका कारण पुस्तक सरल र सुबोध बन्न सकेको छैन । जम्मा चारवटा अध्याय रहेको यस पुस्तकमा अध्याय एकमा साहित्य अध्ययन पद्धति दोस्रो अध्याय शैलीविज्ञानको इतिहास र परम्परा तेस्रो अध्यायमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन स्वरूप तथा विवरण र चौथो अध्यायमा गद्य-शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सिद्धान्त र पद्धति रहेको छ । यिनै मुख्य शीर्षकमा रहेर नेपालले शैलीवैज्ञानिकसँग सम्बन्धित विस्तृत र सूक्ष्म अध्ययन गरेको पाइन्छ । विशेष खोज र अनुसन्धानबाट तयार गरिएको यस पुस्तकको अन्त्यमा नाम निर्देशिका र विषय निर्देशिका शीर्षक राखी विभिन्न विदेशी र स्वदेशी विद्वानहरूका नाम र विषयवस्तुमा आएका साना शीर्षकको नाम र पेज पनि राखिएको छ । भाषिक रूपले अत्यन्त गहन क्लिष्ट र जटील भएकाले यो पुस्तक अध्ययनका लागि बौद्धिक वर्गको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ ।

भण्डारी र अन्य (२०६७) द्वारा 'नेपाली गद्य र नाटक' नामक पुस्तकमा उपन्यासको परिचय, परिभाषा, उपन्यासका तत्वहरू, प्रकारहरू नेपाली उपन्यासको विकासक्रम आदि बारे उल्लेख गरेको पाइन्छ । जसले प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा देखापरेका समस्या समाधान गर्न एकदमै महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने देखिन्छ ।

खनाल (२०६८) द्वारा 'शैलीवैज्ञानिक पठनमा दुई उपन्यास' नामक पाठ्यपुस्तकमा शैलीविज्ञानका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानको परिचय, पृष्ठभूमि, सैद्धान्तिक स्वरूप, चयन र अग्रभूमि निर्माणका बारेमा जानकारी दिइएको छ । साथै मुगलान र बसाई उपन्यासमा प्रयुक्त तद्भव, तत्सम, आगन्तुक शब्द, उखान, टुक्का चिह्नहरूको प्रयोग, विचलन र अग्रभूमि निर्माणको पहिचान गरी उक्त प्रयोगले उपन्यासहरूलाई काव्यात्मक र जीवन्त बनाएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । जसले उपन्यासमा प्रयुक्त तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्द, चिह्नहरू, अग्रभूमि निर्माण र विचलनको प्रयोग सन्दर्भ केलाउन भरपुर मात्रामा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

पौडेल र पण्डित (२०६८) द्वारा 'आधुनिक अनुसन्धान पद्धति' शीर्षकको पुस्तक प्रकाशित भएको छ । दस अध्यायमा विभाजित उक्त पुस्तकमा अनुसन्धानको परिचय, परिकल्पना, अनुकल्पना/प्राक्कल्पना, अनुसन्धान ढाँचा, अनुसन्धानका प्रकारहरू, अनुसन्धानमा मापन, वैधता र विश्वसनीयता जनसङ्ख्या र नमुना छनोट, अनुसन्धान विधि, प्रविधि तथा उपकरणहरू, तथ्य/तथ्याङ्कको विश्लेषण, प्रस्तावना लेखन, अनुसन्धान प्रतिवेदन लेखन र मूल्याङ्कन चर्चा गरिएको छ । उक्त पुस्तकको व्याख्याले भाषिक अध्ययनका लागि आधार प्रदान गर्ने देखिन्छ ।

भट्टराई (२०६८) द्वारा 'भाषिक अनुसन्धान विधि : परिचय र प्रयोग' नामक पुस्तक प्रकाशन भएको छ । उक्त पुस्तकमा भाषिक अनुसन्धानको सामान्य परिचय, सामान्य विधिहरू, विशेष विधिहरू, तथ्याङ्क सङ्कलन र उपकरण निर्माण, भाषिक अनुसन्धान साङ्ख्यिकीको प्रयोग अनुसन्धान प्रस्ताव, अनुसन्धानका प्रकारहरू र अनुसन्धान प्रतिवेदन चर्चा परिचर्चा गरिएको छ ।

ढकाल र खतिवडा (२०६९) द्वारा 'नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण' पुस्तक प्रकाशन भएको छ । बाह्र अध्यायमा विभाजित उक्त पुस्तकको एघार अध्यायमा भाषिक मूल्याङ्कको परिचय र प्रविधिको बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ ।

पौडेल (२०६९) द्वारा 'प्रायोगिक भाषाविज्ञानका आयामहरू' पुस्तक प्रकाशित गरिएको छ । उक्त पुस्तकको एउटा अध्यायमा शैलीविज्ञानको चर्चा गरिएको छ । पुस्तकमा शैलीविश्लेषण प्रक्रियाअन्तर्गत भाषिक संरचना, साहित्यिक संरचना तथा शैलीका बारेमा चर्चा परिचर्चा गरिएको छ । उक्तअन्तर्गत भाषासंरचनामा ध्वनि, वर्ण, व्यवस्था, शब्दभण्डार व्यवस्था व्याकरण व्यवस्थाको चर्चा गरिएको छ । साथै साहित्यिक संरचनाअन्तर्गत बनोट, बुनोट लगायतको चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै शैलीअन्तर्गत चयन विकल्पन अग्रभूमि निर्माण जस्ता पक्षको व्याख्या गरिएको छ । अग्रभूमि निर्माणअन्तर्गत विचलन, समानान्तरता जस्ता पक्षको उल्लेख गरिएको छ । उक्त पुस्तकले समग्र शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक आधार प्रदान गरेकाले प्रस्तुत अध्ययनका लागि उपयोगी सामग्रीका रूपमा रहेको छ ।

भण्डारी र अन्य (२०७१) द्वारा 'भाषिक अनुसन्धान विधि' शीर्षकको पुस्तक प्रकाशित भएको छ । सात अध्यायमा विभाजित उक्त पुस्तकमा भाषिक अनुसन्धानको सामान्य परिचय, सामान्य विधिहरू विशेष विधिहरू, तथ्याङ्क सङ्कलन र उपकरण निर्माण भाषिक अनुसन्धान साङ्ख्यिकीको प्रयोग, अनुसन्धान प्रस्ताव र अनुसन्धान प्रतिवेदन चर्चा परिचर्चा गरिएको छ ।

यसरी पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा माथिका पुस्तक तथा लेखहरूमा भाषाको परिचय, भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरतालाई भाषिक अध्ययनका रूपमा लिइएको छ ।

२.१.२ शोध समीक्षा

प्रस्तुत शोधशीर्षकसँग सम्बन्धित भएर गरिएका अध्ययन अनुसन्धानलाई प्रस्तुत गरी सम्बन्धित शोधशीर्षकलाई के कति सहयोग गरेको छ, भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त गर्न आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले भाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेर गरिएका प्रयासहरूलाई क्रमशः प्रस्तुत गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

ढुङ्गेल (२०५६) द्वारा 'शिरीषको फूल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा शिरीषको फूल उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक

पक्षको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासमा पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गर्नु, चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा शिरीषको फूल उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, विसङ्गतिवादी र शून्यतावादी दृष्टिकोणले उपन्यासको विश्लेषण गर्नु भनी उद्देश्य राखिएको छ । उक्त शोधपत्रमा शिरीषको फूल उपन्यासलाई साहित्यिक संरचना (बनोट र बुनोट) शैली (चयन, विचलन र समानान्तरता) भाषिक संरचना (व्याकरण व्यवस्था, ध्वनि व्यवस्था र शब्दभण्डार व्यवस्था) का आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, आबद्धता, आसन्नता र जीवन चेतनालाई उपन्यासको पात्रको विश्लेषण गर्ने शैलीवैज्ञानिक आधार बनाएको छ । पुस्तकालयीय विधि र वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरी शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यले शिरीषको फूल उपन्यासको शैलीलाई विभिन्न ढङ्गले विश्लेषण गरी शैलीपरक दृष्टिकोणबाट उपन्यास उत्कृष्ट रहेको र विसङ्गतिवाद, अस्तित्ववाद र शून्यवाद त्रिवेणी बन्न शिरीषको फूल उपन्यास सफल भएको छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त अध्ययनले शिरीषको फूल उपन्यासको शैलीपरक अध्ययन गरेकाले प्रस्तुत अध्ययनका लागि सहयोगी सामग्रीका रूपमा रहेको छ । उक्त अध्ययनले समग्र शैली पक्षको विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्न सहयोगी भएको छ ।

कार्की (२०६३) द्वारा 'मसान नाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा नाटकको संरचनात्मक पक्षको चयन, समानान्तरता र विचलनलाई केन्द्रविन्दु मानेर अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा चयनान्तर्गत शब्दचयन, वाक्यचयन, चिह्न प्रयोगको उदाहरण दिई प्रस्ट्याउने कार्य भएको छ । समानान्तरताअन्तर्गत आन्तरिक र बाह्य समानान्तरतालाई समेटिएको छ । त्यसैगरी विचलनअन्तर्गत कोशीय विचलन ध्वनि प्रक्रियागत विचलन, अर्थतात्त्विक विचलनलाई समेटिएको छ । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय विधिको अवलम्बन गरिएको छ । अध्ययनमा चयनान्तर्गत शब्दचयन, वाक्यचयन, चिह्न प्रयोगलाई उदाहरण सहित प्रस्ट पारिएको छ । समानान्तरताअन्तर्गत आन्तरिक बाह्य समानान्तरतालाई समेटिएको छ । विचलनअन्तर्गत कोशीय विचलन, ध्वनि प्रक्रियागत विचलन, अर्थतात्त्विक विचलन आदिलाई समेटिएको हुनाले प्रस्तावित शोधकार्यका लागि भाषिक अध्ययनका दृष्टिले विश्लेषण गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

खत्री (२०६४) द्वारा 'सुकरातका पाइला उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रहेर शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । खत्रीले

कथानकको प्रस्तुती कस्तो छ ? उपन्यासमा के कस्ता नवीन प्रयोग भएका छन् ? ती प्रयोगलाई शिक्षण प्रक्रियामा कसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ, भनी शोध समस्या निर्धारण गरेका छन् । उनले कथानकको आधारमा उपन्यासको विश्लेषण, पात्रको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण, भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा विश्लेषण गर्ने तिनवटा उद्देश्यमा बाँडेर अध्ययन कार्य गरेका छन् । पुस्तकालयीय विधिलाई प्रमुख विधि र प्राथमिक सामग्री स्रोतका रूपमा अग्रजका शोधप्रतिवेदनहरूलाई उपयोग गरेका छन् । समग्रमा खत्रीले शैलीविज्ञानले भाषिक विशिष्टता एवम् वस्तुपरकता प्रदान गर्ने निष्कर्ष निकालेका छन् । उक्त अध्ययनमा उपयोग गरिएका शोधसामग्री विधि, समस्या, उद्देश्य प्रस्तुत भएकाले प्रस्तावित शोधकार्यको आधार बनाइन्छ ।

तिमल्सिना (२०६८) द्वारा 'प्रेतकल्प उपन्यासको भाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । जम्मा पाँच अध्यायमा सम्पन्न गरिएको यस शोधपत्रमा पहिलो अध्यायअन्तर्गत शोधको परिचय, पृष्ठभूमि, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, औचित्य र सीमाङ्कन र अध्ययनको रूपरेखाअन्तर्गत पूर्वकार्यको अध्ययन र अध्ययनको रूपरेखाअन्तर्गत पूर्वकार्यको पुनरावलोकन, महत्त्व, सैद्धान्तिक अवधारणात्मक रूपरेखा, विषयप्रवेश शैलीविज्ञानको परिचय, शैलीविश्लेषण प्रक्रिया र स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ । अध्याय तिनमा अध्ययन विधि/साधनहरूको चर्चा गरिएको छ । अध्याय चारमा प्रेतकल्प उपन्यासको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्यायमा उद्देश्यको रूपमा रहेका भाषिक विश्लेषणका उपकरणहरू समानान्तरता (आन्तरिक र बाह्य) विचलन (ध्वनिप्रक्रियात्मक, अर्थतात्त्विक र व्याकरणिक विचलन) र चयनअन्तर्गत शब्दचयन, वाक्यचयन र चिह्न प्रयोगका आधारमा प्रेतकल्प उपन्यासको विस्तृत कृतिपरक विश्लेषण गरिएको छ । पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग मुख्य रूपमा गरिएको यस शोधपत्रको पाँचौं अध्यायमा सारांश, उपयोगिता र भावी अध्ययन प्रस्तुत गर्नका साथै भाषिक आधारमा अन्य कृतिको अध्ययन उपयोगी सावित हुने निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधकार्यले प्रस्तावित शोधकार्यलाई सैद्धान्तिक र विश्लेषणात्मक आधार प्रदान गर्दछ ।

खतिवडा (२०६९) द्वारा 'रूपमति उपन्यासको भाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार भएको छ । उक्त शोधपत्रमा रूपमती उपन्यासलाई भाषिक संरचना, चयन, समानान्तरता, भाषिक विचलनका आधारमा विश्लेषण गरिएका छन् । विश्लेषणका क्रममा

उपन्यासमा ध्वनि, अक्षर, रूप, शब्द, पदावली, अर्थ र भाव समानान्तरताको प्रयोग गरिएको, उपन्यासलाई आकर्षक र मौलिक बनाउन कोशमा नभएका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको, व्याकरणिक विचलन गरिएको, अर्थतात्विक विचलनयुक्त वाक्यको प्रयोग गरिएको स्थानीय भाषिकाको प्रयोग गरिएको निष्कर्ष निकालिएको छ । पुस्तकालयीय अध्ययन विधि, तुलनात्मक विधि र व्याख्या विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको यस शोधकार्यमा भाषिक संरचनाको परिचय तथा परिभाषाहरू पनि प्रस्तुत गरिएको छ । यस पूर्वकार्यमा उपन्यासमा प्रयुक्त ध्वनि अक्षर, रूप, शब्द, पदावली, अर्थ र भावमा समानान्तरताको प्रयोगका साथै मौलिक कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, अर्थतात्विक विचलन आदिको अध्ययन गरिएको छ । उक्त शोधपत्रलाई अध्ययनको आधार बनाउन सकिन्छ ।

ढुङ्गाना (२०६९) द्वारा 'चुली उपन्यासमा प्रयुक्त सन्दर्भगत अर्थको अध्ययन' भन्ने शीर्षकमा नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत शोधकार्य सम्पन्न गरेका छन् । अध्ययनको उद्देश्य चुली उपन्यासमा प्रयुक्त केही विशिष्ट पदावली र तिनको सन्दर्भगत अर्थलाई उल्लेख गर्नु रहेको छ । पाँच अध्यायमा विभाजित प्रस्तुत शोधपत्रको चौथो अध्यायमा सन्दर्भगत अर्थको बारेमा विश्लेषण गरिएको छ । पुस्तकालयीय विधि, सामग्री सङ्कलन र विश्लेषण विधि प्रयोग गरी सम्पन्न गरिएको छ ।

न्यौपाने (२०६९) द्वारा 'डायस्पोरिक उपन्यास यमपुरीको महलको भाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र गरेका छन् । उनको शोधको उद्देश्य डायस्पोराको अर्थ, साहित्यका सैद्धान्तिक पक्षहरू, भाषिक पक्षको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । पाँच अध्यायमा विभाजित उक्त शोधपत्रको तेस्रो र चौथो अध्यायमा भाषाशैलीका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ । मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधि प्रयोग गरी गरिएको यस अध्ययनबाट विश्व साहित्यमा देखापरेका विविध वाद र प्रवृत्ति जस्तै डायस्पोराको प्रभाव नेपाली साहित्यमा पर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

पोखरेल (२०६९) द्वारा 'गण्डकीको मुहानतिर नियात्राको भाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधमा गण्डकीको मुहानतिर नियात्रालाई विचलन, समानान्तरता र सादृश्यका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । उक्त नियात्रामा कोशीय व्याकरणिक, ध्वनि, प्रतिक्रियात्मक, आर्थी विचलनको प्रयोग गरिएको जसले नियात्रालाई

विशिष्टता प्रदान गरिएको छ । त्यस्तै नियात्रामा ध्वनि, रूप, शब्द, पदावली, उपवाक्य, वाक्य जस्ता बाह्य समानान्तरता र आन्तरिक समानान्तरताको प्रयोग गरिएको छ । जसले नियात्रामा बाह्य एवम् आन्तरिक सौन्दर्यता सृष्टि गरेको उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै नियात्रामा भौगोलिक प्राकृतिक सामाजिक सांस्कृतिक सादृश्यको सार्थकता समन्वय भएको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस पूर्वकार्यमा भाषिक संरचनाको अध्ययन गरिएकाले प्रस्तावित शोधपत्रका लागि अध्ययनको आधार बनाउन सकिन्छ ।

पोखरेल (२०७०) द्वारा 'वेलायततिर बरालिदा नियात्राको भाषिक विश्लेषण शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त नियात्रालाई भाषिक विचलन, समानान्तरता सादृश्यता, कोड, परिवर्तनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन विधिको रूपमा पुस्तकालयीय विधि र सामग्री सङ्कलनमा प्राथमिक द्वितीयक स्रोतबाट गरिएको छ । नियात्राको भाषिक विचलनको अध्ययन गर्नु, भाषिक समानान्तरताको अध्ययन गर्नु, सादृश्यहरू पहिल्याउनु, कोड मिश्रण र परिवर्तन पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्यहरू राखिएको छ । पाँच अध्यायमा सम्पन्न सो शोधकार्यका प्रत्येक खण्डको निष्कर्षलाई उल्लेख गरिएको छ । भाषिक विचलनअन्तर्गत कोशीय विचलन व्याकरणिक विचलन ध्वनि प्रक्रियागत विचलन र आर्थी विचलनको अध्ययन गरिएको छ । समानान्तरता अन्तर्गत आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको विश्लेषण गरिएको छ । सादृश्यअन्तर्गत भौगोलिक, प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक सादृश्यको अध्ययन गरिएको छ । साथै कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनको पनि विश्लेषण गरिएको छ । उक्त शोधपत्रलाई अध्ययनको आधार बनाइएको छ ।

अधिकारी (२०७१) द्वारा 'तुइन उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधमा कथानकको आधारमा तुइन उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासको पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्नु र चयन विचलन र समानान्तरताका आधारमा तुइन उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गर्नु मुख्य उद्देश्यहरू रहेका छन् । यस शोधमा अध्ययन विधिका रूपमा विश्लेषणात्मक पद्धतिबाट व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको उल्लेख गरिएको छ । वर्णनात्मक पद्धतिबाट व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन विधिका रूपमा पुस्तकालयीय विधि अवलम्बन गरिएको छ । भाषिक चयनका आधारमा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र भर्त्ता तथा अनुकरणात्मक नाम, सर्वनाम, विशेषण,

क्रियापद, क्रियाविशेषण, निपातहरूको प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै गरी चयन विचलन र समानान्तरताको विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययन शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणसँग सम्बन्धित छ । यसले शोधकार्यलाई सघाउने अपेक्षा गरिएको छ ।

उचै (२०७१) द्वारा 'जय भुँडी निबन्ध सङ्ग्रहको भाषिक अध्ययन' भएको छ । उक्त शोधपत्रमा प्रयुक्त भाषिक विचलन र समानान्तरताको अध्ययन गर्नु, भाषिक चयन र सादृश्यहरू पहिल्याउनु र कोड मिश्रण पहिल्याउनु भनी उद्देश्य राखिएको छ । उक्त शोधकार्यमा सैद्धान्तिक आधारलाई प्रमुख विधि पद्धतिको रूपमा अवलम्बन गरिएको हुँदा प्रस्तावित शोधपत्रका लागि अध्ययनको आधार बनाउन सकिन्छ ।

पौडेल (२०७१) द्वारा 'तरुनी खेती उपन्यासको भाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न भएको छ । उक्त शोधमा अध्ययनको उद्देश्यअन्तर्गत कृतिको भाषिक अध्ययन गरी तत्सम्बन्धी तथ्य प्रस्तुत गर्नु भाषाका आधारमा कृतिको स्तर निर्धारण गर्नु, विचलन समानान्तरता, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रणको अवधारणा प्रस्तुत्याउनु र पाठक लेखक, शिक्षक, विद्यार्थी र भाषा साहित्यप्रति भुकाव राख्ने व्यक्ति वा संस्थालाई राम्ररी प्रदान गर्नु रहेको छ । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन प्रक्रिया तुलनात्मक विधि र व्याख्या विश्लेषण विधिको उपयोग गरिएको छ । शब्दचयनअन्तर्गत तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, भर्त्सा तथा अनुकरणात्मक शब्दहरूको चयन गरिएको छ । त्यस्तै गरी नामपद चयन सर्वनामपद चयन, विश्लेषणपदको संयोजन, क्रियापदको चयन, अध्ययनको चयन, क्रियापदको चयन, संयोजनपदको चयन, विस्मयादिबोधक पदको चयन, निपात पदको चयन, प्रश्नवाचक चिह्नको चयन, विस्मयादिसूचक चिह्न प्रयोग अन्तर्गत कोष्ठक, योजक, उद्धरण, थोप्ला आदिको प्रयोगलाई समेटिएको छ । विचलनअन्तर्गत कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, अर्थतात्विक विचलनलाई समेटिएको छ । कोडअन्तर्गत कोड मिश्रण कोड परिवर्तनलाई समावेश गरिएको छ । जसले प्रस्तुत शोधपत्र **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययनलाई सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

खनाल (२०७३) द्वारा 'गोधूली संसार निबन्ध सङ्ग्रहको भाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । यस शोधपत्रमा गोधूली संसार निबन्ध सङ्ग्रहमा प्रयुक्त विचलन र समानान्तरताको अध्ययन गर्नु र निबन्ध सङ्ग्रहमा प्रयुक्त कोड मिश्रणको विश्लेषण गर्नु

जस्ता उद्देश्य रहेको छन् । शोधकार्यलाई अगाडि बढाउनको लागि प्रमुख रूपमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ भने शोधकार्यलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ । पहिलो अध्यायमा शोध परिचय, अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याकथन, उद्देश्य, सान्दर्भिकता र उपादेयता, शोधकार्यको सीमाङ्कन र शोधपत्रको रूपरेखा रहेको छ । सैद्धान्तिक प्रारूपअन्तर्गत विचलन र समानान्तरता, चयन र सादृश्य तथा कोड मिश्रणको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । उक्त शोधकार्यले भाषिक अध्ययन गर्न प्रस्तावित शोधपत्रलाई आधार प्रदान गर्दछ ।

भट्टराई (२०७१) द्वारा 'दमिनी भीर उपन्यासको भाषिक अध्ययन' भएको छ । उक्त शोधपत्रमा प्रयुक्त भाषिक विश्लेषण गर्नु, समानान्तरताका आधारमा, विचलनको अध्ययन गर्नु र कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनको विश्लेषण गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । नेपाली साहित्य जगत्मा नवपरिचित साहित्यकारहरूको रूपमा चर्चित राजन मुरुङद्वारा प्रकाशित कृतिहरूमध्ये दमिनी भीर नामक उपन्यास एक उत्कृष्ट उपन्यासको रूपमा चिनिएको छ । उपन्यासमा भाषिक रूपले भिन्नता, शैलीमा फरकपन र भाषा प्रयोग फरक फरक विशिष्टता पाइन्छ । दमिनी भीर उपन्यासमा ग्रामीण परिवेश ठेट भाषाको प्रयोग पनि मर्यादित र सामाजिक परिवेशमा असहजता नआउने किसिमले प्रयोग गरिएको छ । पाँचवटा अध्यायमा विभाजित यस शोध प्रतिवेदनको निष्कर्ष खण्डमा प्रत्येक अध्यायको निष्कर्ष फरकपन अनुच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ । समग्रमा नियात्रामा विचलनलाई स्वभाविक र जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको, यसअन्तर्गत कोशीय व्याकरणिक ध्वनिप्रक्रियागत आर्थिक विचलनको सार्थकता रहेको, कृतिभित्र अत्यधिक मात्रामा आर्थी विचलन भएको, कृति भाषिक विश्लेषणका तवरले उत्तम देखिएको कृतिभित्र विचलन, समानान्तरता, सादृश्य, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण प्रशस्त मात्रामा पाइएको, नियात्रामा भौगोलिक, प्राकृतिक, सामाजिक सादृश्यको स्वरूप पाइएको, यस शोधकार्यबाट अन्य अध्ययन विश्लेषणमा सघाउ पुऱ्याउनका साथै शिक्षणीय सवालमा पनि यसले टेवा पुऱ्याउने निष्कर्ष निकालिएको छ । त्यसकारण यस शोधकार्य प्रस्तावित शोधकार्यका लागि आधार बन्छ ।

यसरी माथि प्रस्तुत सम्पूर्ण अध्ययनहरू विभिन्न कृतिको शैलीवैज्ञानिक र भाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । शैलीविज्ञानमा पनि भाषिक अध्ययन त हुन्छ तर यहाँ 'अमेरिकामा आमा' उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययन हालसम्म नभएकाले यस

शोधकार्यमा अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययन गर्न युक्ति सङ्गत देखिन्छ । यस कृतिको भाषाको चयन, विचलन, समानान्तरता, सादृश्य र कोड मिश्रणका आधारमा अध्ययन गरी शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

२.१.३ पूर्वकार्य अध्ययनको महत्त्व

कुनै पनि विषयको अध्ययन अनुसन्धान गर्दा त्यसपूर्व भएका अध्ययनको महत्त्व सर्वोपरी छ । खासगरी समस्यालाई राम्ररी बुझ्न, विश्लेषण गर्न, शीर्षक चयन गर्न पूर्व अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउँछ । यस बाहेक सम्बन्धित विषयको अनुसन्धानलाई वैध र विश्वसनीय बनाउन अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक बनाउन अनुसन्धानको ढाँचा निर्धारण गर्न, अनुकूल उपयुक्त उपकरणको छनोट गर्न, पहिले भएका अध्ययनको विश्लेषण गर्न र भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धान क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन पनि पूर्व अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउँछ । पूर्व अध्ययनले अगाडि भएका सबल पक्षलाई आत्मसात् गर्दै नकारात्मक पक्षलाई सुधार गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । पाठक तथा सम्बन्धित विषयमा चासो राख्ने व्यक्तिलाई पनि पहिले गरिएका खोज र वर्तमानमा भइरहेका खोजका बिचमा हुने तात्त्विक भिन्नता छुट्याई तुलनात्मक अध्ययन गर्न, नयाँ शोधलाई व्यवस्थित र उद्देश्यमूलक बनाउन पनि पूर्व अध्ययनले सहयोग गर्दछ ।

शोधकार्य महत्त्वपूर्ण र उपयोगी हुनुपर्छ । शोधकार्यले नयाँ सत्यको उद्घाटन गर्दछ । सत्य तथ्यलाई समय सान्दर्भिकताका साथै पुनर्मूल्याङ्कन गरिएको साहित्य र साहित्येतर विभिन्न कृतिहरूमा भाषासम्बन्धी अध्ययन हुन्छ । त्यसैले यसमा प्रयोग भएका भाषाशैली, विचलन, समानान्तरता, कोड परिवर्तन, कोड मिश्रणजस्ता पक्षहरूको समालोचनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

२.२ सैद्धान्तिक प्रारूप

भाषाको विशिष्ट रूप साहित्य हो । कृतिभिन्न कृतिकारले भाषिक कलाद्वारा देशकाल परिस्थिति राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समाजको चित्र उतार्ने काम गर्दछ । साहित्यमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन गर्ने प्रचलन भने आधुनिक कालबाट प्रारम्भ भएको पाइन्छ । भाषा प्रयोगको थलो साहित्य हो । साहित्य कला भएकाले यसको विविध कोणबाट अध्ययन विश्लेषण गर्ने काम शैलीविज्ञानले गर्दछ । साहित्य भाषा प्रयोगको विशिष्ट रूप हो ।

कृतिभिन्न कृतिकारले भाषिक कलाद्वारा देशकाल परिस्थिति, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समाजको चित्र उतार्ने काम गर्दछ । यस्तो साहित्य भाषाको अध्ययन परम्परा पूर्व र पश्चिममा सुदीर्घ रहेको छ । साहित्य भाषा प्रयोगको थलो र कला भएकाले यसको विविध कारणबाट अध्ययन गर्ने कार्य शैलीविज्ञानले गर्दछ । कृतिमा प्रयुक्त भाषाका विविध कोणबाट अध्ययन विश्लेषण गरी त्यसभिन्न निहित सौन्दर्य खोतल्ने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको उउटा शाखा शैलीविज्ञान हो । यसले चयन, विचलन, समानान्तरता, सादृश्य र कोड मिश्रण तथा कोड परिवर्तनका आधारमा कृतिको भाषिक पक्षको अध्ययन विश्लेषण गर्दछ । प्रस्तुत शोधमा भाषिक अध्ययन अन्तर्गत समानान्तरता, चयन, विचलन, कोड मिश्रण र परिवर्तनको अध्ययन गरिएको छ ।

भाषिक अध्ययनको मुख्य आधार शैलीविज्ञान हो र यसकै सहयोग लिएर भाषिक अध्ययन गरिन्छ । भाषाको सैद्धान्तिक पक्षलाई आधार बनाएर त्यसको प्रयोग तथा व्यवहारमा केन्द्रित भई भाषाको अध्ययन विश्लेषण गर्ने भाषावैज्ञानिक मान्यता पाएको प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखाको रूपमा शैलीविज्ञान रहेको छ । शैलीविज्ञानका पनि विभिन्न उपशाखाहरू रहेका छन् त्यसमध्ये एक उपशाखाको रूपमा भाषिक अध्ययन पनि पर्दछ । भाषिक अध्ययनका आधारहरूलाई शैलीविज्ञानले पनि मुख्य रूपमा व्याख्या विश्लेषण गरेको पाइन्छ । शैलीवैज्ञानिक गुणलाई नै आत्मसात गर्दै आएको भाषिक अध्ययनका पक्षहरू चयन, विचलन, समानान्तरता आदिलाई शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा पनि उत्तिकै प्राथमिकताका साथ अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ । त्यसैले भाषिक अध्ययनकै क्रममा शैलीविज्ञानको परिचय शैलीविज्ञानको पृष्ठभूमि र सैद्धान्तिक प्रारूप, शैलीविज्ञान प्रक्रिया र स्वरूपलाई चर्चा गर्नु उपयुक्त मानिन्छ । समाजमा प्रयोग भएका भाषाको स्थिति, कोडीकरण, विकोडीकरण कोड मिश्रण सँगसँगै भाषाको वर्तमान अवस्था आधुनिकीकरणको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य सामाजिक भाषाविज्ञान अन्तर्गत पर्दछ । प्रस्तुत शोधमा शैलीविज्ञान अन्तर्गत समानान्तरता, चयन, विचलन, कोडमिश्रण र कोड परिवर्तनको अध्ययन समेटिएको छ । **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ ।

२.२.१ चयन, विचलन र समानान्तरता

(क) चयन

चयन भनेको उपर्युक्त विकल्पहरूको छनोट हो (भण्डारी र अन्य, २०६८ : ३६) । सर्जकले आफ्नो रचनालाई प्रभावकारी आकर्षक बनाउनका लागि पर्यायवाची शब्दहरूबाट उपयुक्त तथा सान्दर्भिक शब्दहरूको चयन गर्दछ । शब्द आदि भाषिक एकाइहरूको सुविचारित छनोटलाई चयन भन्दछन् (शर्मा, २०५९ : ७) । कृतिगत शैलीको पहिचान गरी सो आधारमा कृतिको मूल्याङ्कन गर्न चयनले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । चयन जहिले पनि प्रयोगपरक सापेक्षतामा उभिएको हुन्छ । रचनाकारले अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त विकल्पको छनोट गर्दछ । तर कतिपय अवस्थामा एउटा परिवेशमा उपयुक्त विकल्प अर्को परिवेशमा अनपयुक्त ठहरिन सक्छ । शैली विभेदीकरण गर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष विकल्पको प्रयोग पनि हो । विकल्पको चयन गर्दा एउटा कार्यका लागि अर्कोले काम चलाउन सक्ने स्थिति रहनु पर्दछ । जस्तै: नारी, रमणी, आइमाई, सत्री, अवला, जहान, स्वास्नी मानिस, सुन्दरी, कल्याणी, जननी आदिबाट स्रष्टाले उपयुक्त प्रयोग सन्दर्भअनुसार कुनै एकाइको चयन गर्न सक्दछन् । तसर्थ रचनाकारले सापेक्षताका आधारमा विकल्पनहरूको चयन गर्नुपर्दछ । भाषिक चयन विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न प्रकारबाट गरेपनि प्रमुख प्रकारहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

(अ) शब्दचयन

भाषाका रूप वा रूप समाविष्टयुक्त एकाइ शब्द हो । भाषाको अर्थ सापेक्ष एकाई शब्द हो । भाषिक अभिव्यक्तिको आधारभूत एकइ वाक्यको निर्माणका सन्दर्भमा शब्दले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । भाषाका एउटै अर्थ वा भावलाई व्यक्त गर्ने अनेक शब्दहरू रहेका हुन्छन् । त्यस्ता शब्दहरू मध्येबाट रचनाकारले उपयुक्त र सार्थक शब्द छनोट गर्दछ । त्यसलाई नै शब्दचयन भनिन्छ । यो प्रक्रिया पूर्ण रूपमा सर्जकमा आधारित रहने भएकाले उसको रुचि तथा क्षमताको प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ (खनाल, २०६८ : ११०) । एउटा साहित्यिक व्यक्ति र अर्को साहित्यिक व्यक्ति बिचको शैलीगत भिन्नता ल्याउने महत्त्वपूर्ण पक्ष शब्दचयन हो ।

(आ) वाक्यचयन

विचार र अभिव्यक्तिको लागि वाक्य भाषागत सानो एकाइ मानिन्छ । किनभने निश्चित सन्दर्भ विशेषलाई अभिव्यक्ति प्रदानका लागि वाक्यको न्यूनतम आवश्यकता रहेको हुन्छ । निश्चित भावव्यक्त गर्नको लागि वाक्य अपरिहार्य मानिन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिलाई जीवन्तता प्रदान गर्न र निश्चित अर्थक्षमता बहन गर्नका लागि वाक्यको ठुलो महत्त्व रहने भएकाले वाक्य चयनको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका भाषिक परिवेशमा रहेकै हुन्छ ।

चयन मुख्य गरी दुई प्रकारको उल्लेख गरिए तापनि अन्य पक्षहरूको भूमिकालाई नकार्न सकिँदैन । जस्तै: व्याकरणिक चयन, विम्ब प्रतीकको चयन, स्रोतगत शब्दचयन, उखान टुक्काको चयन, पारिभाषिक, शब्दचयन, सामाजिक सांस्कृतिक परिवेशको चयन निजी भाषाको चयन, पदवर्गको चयन चिह्नको चयन, पर्यायवाची चयन, रूपान्तरणात्मक चयन आदि विभिन्न चयनहरू कृतिमा रहेका हुन्छन् । यस्ता विविध खालका चयनको व्याख्या तथा विश्लेषण शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले गर्दछ ।

(ख) विचलन

मानक भाषा प्रयोगबाट रङ्किनु, चिप्लनु वा विचलित हुनुलाई नै विचलन भनिन्छ । तर यस्तो विचलन निरुद्देश्य र निरर्थक नभई सार्थक हुनु जरुरी मानिन्छ । चलनचल्तीबाट, मानकबाट, नमुनाबाट हट्नु नै विचलन हो (भण्डारी र अन्य, २०६८ : ३८) । मानकको अतिक्रमण वा उल्लङ्घनलाई विचलन भनिन्छ (शर्मा, २०५९ : ८) । विचलनयुक्त भाषिक प्रयोगले साहित्यिक कृतिहरू गम्भीर आलङ्कारिक सुन्दर र कलात्मक देखिन्छ । साहित्यिक भाषा र अन्य भाषा बिचको भिन्नता छुट्याउने कार्य विचलनले गर्दछ । विचलन भाषाको प्रत्येक एकाइमा पाइने गर्दछ । अभिव्यक्तिलाई विशिष्टता प्रदान गर्ने प्रयोजनले विचलन गर्नुपर्दछ । भाषिक अभिव्यक्तिका क्रममा विचलन निम्नानुसार हुने गर्दछ ।

(अ) कोशीय विचलन

शब्दकोशमा समावेश नभएका शब्दहरू स्रष्टा आफैँले निर्माण गर्ने वा परम्परामा रहेका शब्दलाई नयाँपन साथ उपस्थित गराएर आफ्नो अभिव्यक्तिलाई मूर्त तथा प्रभावकारी बनाउनका लागि प्रस्तुत गरिने शब्दहरू कोशीय विचलनयुक्त शब्द हुन् (खनाल, २०६८ : १४) । जस्तै: मान्द्रिलो, गोब्रिलो, घगडान आदि ।

(आ) व्याकरणिक विचलन

भाषाको नियमसम्मत व्याकरणिक व्यवस्था हुन्छ । जसले भाषालाई व्यवस्थित गराउनुका साथै निश्चित व्यवस्थाभित्र सीमित गर्दछ । नियमसम्मत र व्याकरण सम्मत नभएको भाषिक संरचनालाई व्याकरणिक विचलन भनिन्छ (शर्मा, २०५९ : २८७) । साहित्यिक अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी र जवन्त बनाउन सर्जक व्याकरणिक नियमलाई तोडेर अन्य भाषिक प्रयोग गर्छ । साहित्यकार साहित्य सिर्जना गर्ने क्रममा भाषाको व्याकरणिक नियमभित्र मात्र सीमित भएर बस्न सक्दैन । तसर्थ सर्जक आलङ्कारिक भाषिक प्रयोगका क्रममा लिङ्ग वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, वाच्य जस्ता व्याकरणात्मक कोटि तथा वाक्य, उपवाक्य, पदसङ्गति, पदक्रमजस्ता भाषिक एकाइहरूको नियमसम्मत व्याकरणिक व्यवस्थामाथि अतिक्रमण गरी नयाँ स्वरूप र संरचनामा ढाल्ने प्रक्रिया व्याकरणिक विचलन हो । जस्तै:

मेरै धौलागिरी उपरमा छैन मैले पुगेको ।

हास्यो गमक्क गम्केर । आदि ।

(इ) अर्थतात्विक विचलन

साहित्यिक कृतिमा कृतिकारले भाषालाई आलङ्कारिक र प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्न विशिष्ट भाषिक प्रयोग गर्दछ । जब अविधा अर्थले खास अर्थ दिन नसक्ने अवस्था रहन्छ । त्यसबेला व्यञ्जना अर्थ खोज्ने प्रयास गरिन्छ, भने त्यो अर्थतात्विक विचलनयुक्त भाषिक प्रयोग हुन जान्छ (शर्मा, २०५९ : २८७) । कुनै खास शब्दले निश्चित अर्थबोध गराउँछ, भने त्यसलाई अर्थतात्विक विचलन भनिन्छ । यसको प्रयोगले साहित्यिक कृति आलङ्कारिक र आकर्षक हुन जाने भएकाले साहित्यकारहरू यस्तो भाषाको खोजीमा लाग्छन् । अर्थका सन्दर्भमा आउने विचलन नै अर्थतात्विक विचलन हो ।

(ई) भाषिक विचलन

आफ्नो सिर्जनालाई साहित्यकारहरूले विशिष्ट तथा आकर्षक बनाउन भाषिक तथा उपभाषिकाका शब्दहरू समावेश गरेको हुन्छ । त्यसैलाई भाषिक विचलन भनिन्छ । भाषिका भन्ने वितिककै सीमित भौगोलिक सीमाभित्र रहेर समान विशेषता भएको भाषा प्रयोग गर्ने

समुदायगत भाषा भन्ने बुझिन्छ (खनाल, २०६८ : १४) । अर्थात् स्रष्टाले कृति रचना गर्दा मानक तथा स्तरीय भाषाको प्रयोगकै क्रममा कतिपय भाषिकाका शब्दहरू राख्ने गर्दछ । त्यसैलाई भाषिक विचलन भनिन्छ । यस्तो विचलनको स्थानीय घटना तथा परिवेशलाई चित्रण गर्नको लागि दह्रो टेवा पुऱ्याउने गर्दछ ।

(उ) ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन

भाषा उच्चारणका क्रममा देखापर्ने विचलनलाई ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन भनिन्छ । खास उकाइको उच्चारणमा मानकसँग स्पष्ट रूपमा अन्तर छुट्याउन सकिने तथा कथ्य भाषाको निकट रहेको भाषा नै ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन हो (खनाल, २०६८ : १४) ।

(ऊ) लेख्य प्रक्रियात्मक विचलन

भाषाको लेख्य प्रयोगमा देखापर्ने विचलनलाई लेख्य प्रक्रियात्मक विचलन भनिन्छ । निश्चित व्यवस्थालाई अतिक्रमण गरी लेखिने अवस्था विशेषलाई लेख्य प्रक्रियात्मक विचलन भनिन्छ (खनाल, २०६८ : १४) ।

(ए) प्रयुक्ति विचलन

एउटा परिस्थिति वा प्रसङ्गमा प्रयोग गर्नुपर्ने भाषिक सन्दर्भलाई अर्को परिस्थिति वा प्रसङ्गमा प्रयोग गर्नु नै प्रयुक्ति विचलन हो । उपर्युक्त विभिन्न प्रकारहरूको के कति आधारमा विश्लेषण गर्ने भन्ने कुराको निर्धारण विश्लेषण कृतिको स्वरूप संरचना तथा प्रकृति र विश्लेषकको आवश्यकतामा भर पर्दछ ।

(ऐ) विविधता

विषय र प्रयोगकर्ताअनुसार एउटा भाषामा विभिन्न भेदहरू देखापर्दछन् र यिनै भेदलाई विविधता भनिन्छ (शर्मा, २०५९ : ८) । साहित्यिक कृति प्रभावकारी र आकर्षित बनाउन साहित्यकारले विविध प्रकारका उपकरणको प्रयोग गर्दछ । कृतिमा देखापर्ने यस्ता प्रकारका विभेदहरूले भाषा प्रयोगमा नवीनता थप्दछन् ।

(ग) समानान्तरता

कुनै एउटा विशेष किसिमको व्याकरणिक संरचना वा भाषिक एकाइ एउटै क्रममा एकचोटि वा अधिकचोटि दोहोरिएर प्रयोग हुन आउँदा समानान्तरता हुन्छ (नेपाल, २००९ : १४७) । भाषा प्रयोगमा नियमित पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भन्दछन् (शर्मा, २०५९ : ८) ।

भाषा प्रयोगमा देखिने यस प्रकारको पुनरावृत्तिलाई भाषाको वर्ण, छन्द, अलङ्कार, स्वनिम, अक्षर, वाक्य, उपवाक्य, सङ्कथन आदि भाषिक एकाइहरूमा हुने गर्दछ। विचलनका विपरित देखापर्ने उपकरणका रूपमा समानान्तरतालाई लिइन्छ। किनभने विचलनमा अनियमितता रहेको हुन्छ भने समानान्तरतामा अतिरिक्त नियमितता रहेको हुन्छ। साहित्यिक कृतिलाई आकर्षक र सौन्दर्यात्मक तुल्याउन समानान्तरतालाई अति आवश्यक उपकरणका रूपमा लिइन्छ। साहित्यिक कृतिमा वर्णमा वा अर्थमा दुबै खालका संरचनाको पुनरावृत्ति हुने अवस्था नै समानान्तरता हो। आवृत्तिमूलक भाषिक प्रयोगबाट साहित्यिक कृति आकर्षक बन्दछ। त्यसैले रचनाकारले आफ्नो रचनामा समानान्तरताको प्रयोग गरेका हुन्छन्। रचनामा समानान्तरता मूलतः दुई किसिमबाट हुने गर्दछ।

(अ) बाह्य समानान्तरता

भाषिक प्रयोगका सन्दर्भमा उपस्थित हुने भाषिक एकाइको पुनरावृत्ति नै बाह्य समानान्तरता हो। एक वा एकभन्दा बढी ध्वनि शब्द, पद, वाक्य आदिको आवृत्तिद्वारा बाह्य समानान्तरता निर्माण हुन्छ। आवृत्तिमूलक भाषिक प्रयोगले कृतिको बाह्य स्वरूपको र सौन्दर्यको उद्घाटन गर्दछ। बाह्य समानान्तरता मूर्त प्रकृतिको हुन्छ। यो कृतिको भाषा संरचनासँग सम्बन्धित स्थूल प्रकृतिको हुन्छ। जस्तै: कपाल कोरेका केटीहरू क्वारक्वार्ती कर्के आँखा हेर्दै कतातिर कस्सिएर गए, कुन्नि ?

(आ) आन्तरिक समानान्तरता

कृतिको अर्थगत तहमा भाव वा अर्थका पुनरावृत्तिलाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ। आन्तरिक समानान्तरताको माध्यमबाट कृतिको आन्तरिक सौन्दर्यको उद्घाटन हुन्छ। आन्तरिक समानान्तरता बाह्य समानान्तरताको विपरित मूर्त किसिमको हुन्छ।

२.२.२ कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण

(क) कोड परिवर्तन

कोड परिवर्तनले वक्ताले भाषाको प्रयोग गर्ने क्रममा एउटा भाषा र त्यसको एउटा रूपबाट अर्को रूपमा गर्ने परिवर्तनलाई बुझाउँछ। वक्ताहरूका बिचमा संवादका क्रममा एउटा वक्ताले एउटा भाषा र अर्को वक्ताले अर्को भाषा प्रयोग गर्दा कोड परिवर्तन हुन्छ। भाषिक अन्तरक्रियाका क्रममा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषिक कोडमा फड्को मार्नु कोड

परिवर्तन हो (भण्डारी र पौड्याल, २०६८ : ४६) । एकभन्दा बढी भाषिका वा भाषाको उपयोग गर्ने वक्ता जुनसुकै बेला पनि कोड परिवर्तन गर्न सक्ने क्षमता राख्दछ । अन्तरक्रियाका अवस्थामा वक्ताले एउटा भाषा वा भाषिक बोल्नु र स्रोताले अर्को भाषा वा भाषिकामा प्रतिक्रिया दिनु, दुईवटा भाषा भाषिका वा भाषिक भेद एकैपटक प्रयोग गर्नु कोड परिवर्तनको अवस्था वा उदाहरण हुन् । जस्तै: नेवारी भाषाको वक्ताले नेपालीमा कुरा गर्नु समान किसिमले त्यस्तै (नेपाली, नेवारी, अङ्ग्रेजी) को त्रिभाषिक कोड परिवर्तनको सम्भावना पनि रहन्छ । समग्र परिवेश र परिस्थितिअनुसार भाषिक सादृश्यहरूले एउटा कोडबाट अर्को कोडमा फड्किने अवस्था कोड परिवर्तन हो जुन सामान्य मानिन्छ । कोड परिवर्तन जातीय एकता आत्मीयता प्रदर्शन गर्ने क्रममा विषयवस्तुका परिवर्तनका क्रममा भाषा नबुझे वक्ता उपस्थित भएमा प्रयोग गरिरहेको भाषामा कम दक्षता भएमा, आफूलाई प्रतिष्ठित व्यक्तिको रूपमा चिनाउनका लागि अश्लील शब्दको विकल्पको रूपमा सामान्यतया कोड परिवर्तन गर्न सकिन्छ । कोड परिवर्तनका दुईवटा अवस्था/स्थिति देखिन्छन् ।

(अ) समभाषिक कोड परिवर्तन

वक्ताले भाषिक प्रयोगका क्रममा एउटै भाषाका भिन्न भिन्न भेदको प्रयोग गर्छ, गर्छ भने त्यसलाई समभाषिक कोड परिवर्तन भनिन्छ (भण्डारी र पौड्याल, २०६८ : ४७) । जस्तै: नेपाली भाषाको वक्ताले अभिव्यक्तिका क्रममा नेपालीकै भाषिकाको प्रयोग गर्नु समभाषिक कोड परिवर्तन हो ।

(आ) विषमभाषिक कोड परिवर्तन

वक्ताले भाषिक प्रयोगका क्रममा भिन्न भिन्न भाषाको प्रयोग गर्छ, भने त्यसलाई विषम भाषिक कोड परिवर्तन भनिन्छ । उदाहरणका लागि तामाङ भाषा प्रयोग गरिरहेको वक्ताले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्नु विषम भाषिक कोड परिवर्तन हो ।

(ख) कोड मिश्रण

कोड मिश्रण कोड परिवर्तनकै उपज हो । वक्ताले एउटै सन्दर्भमा भाषिक अभिव्यक्ति गर्दा एकभन्दा बढी भाषिक भेद वा भाषाका कोडहरूको प्रयोग एउटै सङ्कथनमा पर्दछ, भने त्यसलाई कोड मिश्रण भनिन्छ (भण्डारी, पौड्याल, २०६८ : ४७) । भाषाका वक्ताहरूले अभिव्यक्तिका क्रममा एक भाषाको कोड अर्को भाषामा मिसाएर प्रयोग गर्नु कोड मिश्रण

हो । कोड मिश्रणमा एउटै सङ्कथनमा एउटै भाषाका विविध भेद वा विभिन्न भाषाका कोडको प्रयोग हुन्छ । भाषामा शब्दको स्तर पदावली उपवाक्य तथा वाक्यको स्तरमा कोड मिश्रण देखिन्छ । द्विभाषिक वा बहुभाषिक समुदायमा कोड मिश्रण बढी देखिन्छ । यस्तो समुदायका वक्ताहरूले भाषिक व्यवहारमा विविध भाषा वा भाषिक भेदको मिश्रण गरेको पाइन्छ । यस प्रकार एउटा सन्दर्भमा प्रयोग भएको स्थिति नै कोड मिश्रण हो । जस्तै: एकचुअल्ली पोलिटिकल पार्टीहरूले राष्ट्रको विकासका निम्ति आफ्नो पार्टी र कार्यकर्ताको विहेवियरमा चेन्ज गर्नुपर्छ तब मात्र राष्ट्रको डेभलपका निम्ति सहज इन्भारोमेन्ट बन्न जान्छ । यस उदाहरणमा कोड मिश्रण भएको पाइन्छ । विशेष गरी कोड मिश्रण शिक्षित समुदायका वक्ताले बढी मात्रामा प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अनुसन्धानको उद्देश्य पूर्तिका लागि विषयवस्तुको प्रकृति उद्देश्य र क्षेत्रमा आधारित भएर अनुसन्धान ढाँचा तयार गरिन्छ। प्रस्तुत अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययन शीर्षक नाम शोध वर्णनात्मक विश्लेषणात्मक र व्याख्यात्मक ढाँचामा आधारित भएर गरिएको छ। अनुसन्धान अध्ययन विधि दुई प्रकारका हुन्छन्; गुणात्मक र परिमाणात्मक। गुणात्मक अनुसन्धान विधिअन्तर्गत पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धति पर्दछ।

विविध सामग्री खोजेर पढेर पुस्तकभित्रका तथ्याङ्क तथा सामग्रीहरूको उपयोग गरेर गरिने शोध नै पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धति हो अर्थात् पुस्तकालयमा पूर्ण रूपमा निर्भर रहेर गरिने अध्ययन नै पुस्तकालयीय पद्धति हो। व्यक्तिगत रूपमा नभएका सामग्रीहरू पुस्तकालयमा उपलब्ध हुने गर्दछ। पुस्तकालय भन्नाले विभिन्न पुस्तक पत्रपत्रिका आदिको सङ्ग्रह भन्ने बुझिन्छ। त्यही पुस्तकालयमा गई अध्ययन विश्लेषण गर्नु पुस्तकालयीय पद्धति हो। पुस्तक पत्रपत्रिका अभिलेख र पुरानो ठ्यास्फूको सदुपयोग गर्ने र उपयोग गर्ने त्यही माथि निर्भर रहने शोधपद्धति नै पुस्तकालयीय शोध पद्धति हो। पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धति अनुसरण गरी सम्पन्न गरिएका अनुसन्धानहरू प्राज्ञिक तथा बौद्धिक जगत्मा प्रमाणिक विश्वसनीय र बैध मानिन्छन्। यो अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै मान्यता प्राप्त शोधविधि हो। ज्ञानको विस्तार ज्ञानको निरन्तरता र ज्ञानलाई अद्यावधिक बनाउने सन्दर्भमा यो विधि सफल र उपयोगी मानिन्छ।

३.२ अध्ययनको ढाँचा

प्रस्तुत 'अमेरिकामा आमा' उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययन अनुसन्धान गुणात्मक अनुसन्धान भएकाले त्यसमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक अध्ययन विधिको उपयोग गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ। अनुसन्धान खोजमूलक कार्य हो। निश्चित समस्यामा आधारित अनुसन्धानलाई उद्देश्यपूर्ण बनाउन सार्थक विधि र ढाँचाको आवश्यकता पर्दछ। अनुसन्धान कार्य प्रारम्भ गर्दा कस्तो विधि प्रक्रिया र सामग्रीको उपयोग गरेर सम्पन्न गर्न सकिन्छ भन्ने पक्षहरू नै अनुसन्धानको ढाँचा अन्तर्गत पर्दछन्। त्यस्तै अध्ययनको ढाँचाले सम्बन्धित

अध्ययन अनुसन्धान कसरी गरिँदछ, भन्ने कुरा जनाउँछ । प्रस्तुत अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययन शीर्षकको शोध वर्णनात्मक व्याख्यात्मक ढाँचामा आधारित भई गरिएको छ । उपन्यासको भाषा कस्तो छ भन्ने कुरालाई समानान्तरता विचलन चयन, कोड मिश्रण आदिको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनको सार्थकता, वस्तुनिष्ठता, निष्पक्षता साथै अध्ययनलाई थप ठोस मूलक बनाउँदै उद्देश्यपूर्ति र निर्धारित समस्याका निमित्त अग्रसर बनाउनका लागि अनुसन्धानकर्ताले आफ्नो विषय क्षेत्र आफ्नो क्षमता सहूलियत र पहुँच अनुरूप शोधको उपयुक्त विधि र सार्थक ढाँचाको चयन गर्नुपर्दछ ।

३.३ सामग्री सङ्कलन विधि

सामग्री सङ्कलन विधि अनुसन्धानका लागि आवश्यक पर्ने महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा प्राथमिक सामग्री अन्तर्गत भारती गौतमको अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक अध्ययनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । भाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक परिचय, भाषिक चयन, विचलन, समानान्तरता, कोड मिश्रण सम्बन्धी पाठ्यपुस्तक खोजमूलक लेख र रचनाका आधारमा अमेरिकामा आमा उपन्यासको अध्ययन गरिनुका साथै सम्बन्धित विज्ञहरूबाट पनि आवश्यक परामर्श लिएर सूचना सङ्कलन गरिएको छ । पुस्तकालय भन्ने बित्तिकै व्यक्तिको सामान्य पहुँचभन्दा व्यापक किसिमले पुस्तकहरू पत्रपत्रिका र महत्त्वपूर्ण प्रतिवेदनको सङ्ग्रह भन्ने बुझिन्छ । निजी व्यक्ति संघसंस्था र अन्य कुनै निकायसँग सुरक्षित उपलब्ध हुन नसक्ने सामग्रीहरू पुस्तकालयमा सजिलै उपलब्ध हुन्छ । तिनै पुस्तक पत्रपत्रिका, अभिलेख र पुराना पाठ्यपुस्तकको सदुपयोग गर्ने र त्यहीँमाथि निर्भर रहने शोध पद्धति नै पुस्तकालयीय शोध ढाँचा हो । पुस्तकालयमा आधारित तथ्याङ्कका आधारमा नयाँ चिन्तनपरक व्याख्या गर्न सकिन्छ भने विस्थापित सिद्धान्तका आधारमा साहित्यिक कृतिको वस्तु तथ्यको सत्यापन गर्न सकिन्छ । पुस्तकालयीय अध्ययनबाट नयाँ सिद्धान्तका भ्रम र त्रुटिलाई हटाएर संशोधन गर्न भाषा साहित्यको यो विधि अत्यन्त उपयोगी हुने देखिन्छ ।

पुस्तकालयीय पद्धतिको गुणात्मक विधि अनुशरण गरी सम्पन्न गरिएको अनुसन्धानहरू प्राज्ञिक तथा बौद्धिक जगत्मा प्रमाणित, विश्वसनीय र वैध मानिन्छ । गुणात्मक विधि अन्तरराष्ट्रिय स्तरमै मान्यता प्राप्त शोध विधि हो । ज्ञानको विस्तार ज्ञानको निरन्तरता र ज्ञानलाई अद्यावधिक बनाउने सन्दर्भमा यो विधि सफल र उपयोगी मानिन्छ ।

अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषिक अध्ययनको क्रममा उल्लेखित विधिलाई मुख्य आधार मानेर अध्ययन गरिएको छ ।

३.४ सामग्री सङ्कलनका स्रोत

यस शोधसँग सम्बन्धित सूचना सङ्कलनका लागि विभिन्न पुस्तक लेख रचना शोधग्रन्थहरूलाई आधार बनाएको छ । खासगरी पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धति मार्फत सामग्रीहरू सङ्कलन गरी भाषिक पक्षको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । सूचना सङ्कलनका स्रोतलाई यसरी देखाउन सकिन्छ ।

३.४.१ प्राथमिक स्रोत

अनुसन्धान दाता आफैले अनुसन्धान क्षेत्रमा गई सामग्री सङ्कलन गर्दछ भने त्यसलाई प्राथमिक स्रोत भनिन्छ । प्राथमिक स्रोतका रूपमा प्राचीन अभिलेख, सर्वेक्षण, अवलोकन प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, प्रतिवेदन, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक आदि विविध पर्दछन् । प्राथमिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्ने कार्य त्यस पूर्व कसैले पनि उपयोग नगर्ने हुनाले प्राथमिक स्रोतलाई मौलिक स्रोत पनि भनिन्छ । अनुसन्धानको क्षेत्र, विषय, प्रकृति र प्रयोजनअनुसार फरक शीर्षकका सामग्री सङ्कलनका लागि प्राथमिक स्रोत अनिवार्य हुन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेर भारती गौतमको 'अमेरिकामा आमा' उपन्यासलाई नै प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

३.४.२ द्वितीयक स्रोत

भाषिक अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धानकर्ताले आफूभन्दा अघि कसै अरूले उपयोग र विश्लेषण गरेका सूचनाहरू लिएर अध्ययन गरेमा त्यस्ता सामग्री वा तथ्याङ्कलाई द्वितीयक स्रोत सामग्री भनिन्छ । सम्बन्धित अनुसन्धानभन्दा अगाडिका अनुसन्धानकर्ताहरूले प्राथमिक स्रोतका रूपमा उपयोग गरेका सामग्री द्वितीयक सामग्री सङ्कलनमा अनुसन्धानकर्ताको प्रत्यक्ष संलग्नता हुँदैन । भाषिक अनुसन्धानका क्रममा प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएका सामग्रीले मात्र शोधकार्य सम्पन्न गर्न अपुग भएमा द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिन्छ । यद्यपि द्वितीयक स्रोतका सामग्री कम महत्त्वका भने हुँदैनन् । अनुसन्धेय विषयको प्रकृति र ढाँचाअनुसार कतिपय अवस्थामा प्राथमिक स्रोतका सामग्री बढी उपयोगमा ल्याउन सकिन्छ । विभिन्न पत्रपत्रिका, जर्नल, सन्दर्भपुस्तक, समाचारपत्र,

अध्ययन, प्रतिवेदन, पूर्वकार्यहरू (शोधपत्र/शोधप्रबन्ध) आदि) व्यक्तिगत आलेख, सार्वजनिक आलेख विभिन्न लेख रचनाहरू आदि द्वितीयक स्रोतका सामग्री अन्तर्गत पर्दछन् ।

३.५ विश्लेषण प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धान भएकाले यहाँ व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधि उपयोग गरिएको छ । यस विधिका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धतिबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । कुनै पनि शोधकार्य पुरा गर्न विभिन्न सामग्रीको सहयोग लिइन्छ । यस्ता स्रोत सामग्रीको सहयोग विना शोधकार्य निश्चित गन्तव्यमा पुऱ्याउन नसकिने हुँदा विभिन्न सैद्धान्तिक ग्रन्थ विषयसँग सम्बन्धित रहेका वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक लेखको गहन अध्ययन गरी शोधकार्यमा सामग्री प्रयोग गरिन्छ । शोधलाई विशिष्ट, ठोस र उद्देश्यमूलक बनाउनु नै अध्ययनको मुख्य उपलब्धि हो । शोधकार्यलाई निश्चित दिशा प्रदान गर्न उद्देश्यमूलक र सार्थक बनाउनका निमित्त गुणात्मक विधिको पुस्तकालयीय पद्धतिलाई मुख्य रूपमा उपयोग गरिएको छ । सामग्री स्रोतको रूपमा विषयसँग सम्बन्धित सन्दर्भग्रन्थ पत्रपत्रिका, प्रकाशित रचना, विज्ञ तथा विशेषज्ञको सल्लाह, टीकाटिप्पणी र निर्देशनलाई आधार बनाई शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

विभिन्न शोधग्रन्थ तथा सैद्धान्तिक ग्रन्थहरूबाट कुनै पनि कृतिको भाषिक अध्ययन विश्लेषणका आधारहरू खोजी ती आधारहरूलाई स्रोत बनाएर कृतिको भाषिक विश्लेषण गरी निर्माण गरिएको छ । ती प्रतिमानहरू चयन, विचलन, समानान्तरता कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनका पक्षहरूमा केन्द्रित रहेका छन् । उक्त पक्षहरू कृतिमा के कसरी प्रयोग भएका छन् भन्ने कुरामा व्याख्या, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

अध्याय चार

व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ अमेरिकामा आमा उपन्यासको परिचय

भारती गौतम प्रवासी साहित्यकार हुन् । उनले प्रवासमा बसेर अमेरिकामा आमा उपन्यास लेखेकी छिन् । उनले प्रवासी नेपालीको जीवनवृत्तिलाई विषयवस्तु बनाएर उपन्यास सिर्जना गरेको पाइन्छ । उनको अमेरिकामा आमा उपन्यास डायसपोरा लेखनमा आधारित छ । नेपालको पूर्वी भागअन्तर्गत पर्ने धनकुटामा जन्मिनु भएकी लेखक भारती गौतम हाल अमेरिकाको फ्लोरिडामा बसेकी छिन् । नेपालमा रहँदा २०५४/०५५ मा धनकुटा बहुमुखी क्याम्पसमा प्राध्यापन गरेकी थिइन् । त्यसैगरी गोरखापत्र संस्थानमा सम्पादक भएर २०५६ सालमा काम गरेकी थिइन् । अमेरिकामा आमा उपन्यास उनको पहिलो उपन्यास हो । यसका अतिरिक्त उनका कृतिहरू आकाशमाथिको शहर (२०६३) कवितासङ्ग्रह, अन्तर्राष्ट्रिय साहित्यसम्मेलन स्मारिका २०६७ (सम्पादन), स्मृतिमा भीमू (२०६७) (संस्मरण) रहेका छिन् । उनी अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली नारी लेखन मञ्चमा संलग्न छिन् ।

यस उपन्यासमा गौतमले प्रवासमा बस्दा अनुभव गरेका विषयवस्तुलाई समेटेको पाइन्छ । उनले आफ्नो विद्यार्थी जीवनको सङ्घर्ष र भोगाइलाई समेटेकीव छिन् । खासगरी गौतमले आमाको जीवन कस्तो हुन्छ भन्ने कुराको जानकारी दिएको पाइन्छ । जीवन भोगाई र सङ्घर्षलाई यो उपन्यासमा जस्ताको त्यस्तै उतार्न सफल देखिन्छन् । भातृत्व भन्ने कुरा बालकलाई कति महत्त्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुरा उपन्यासमा व्यक्त गरिएको छ । अमेरिका गएपछि धेरै सङ्घर्ष गर्नुपरेको कुरा उपन्यास वर्णन गरिएको छ । उनले जहाँ गएपछि नेपाली भाषा र संस्कृतिलाई बिर्सैकी छैनन् भन्ने कुरा उपन्यासमा देखिन्छ । प्रवासमा बस्दा पनि नेपालको माया हुन्छ भन्ने कुरा उपन्यासमा भेटिन्छ । जुन कुरा नेपाली संस्कृति, चालचलन र नेपाली भाषा नबिर्सैको कुराले प्रष्ट गर्दछ ।

यो उपन्यासमा साङ्केतिक रूपमा आमालाई देखाई आफ्नो जन्मभूमिप्रतिको माया र मोह व्यक्त गरिएको छ । एउटा आमा जो अमेरिकामा हुन उनले आफ्नै संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन र भाषाको प्रयोग गर्न चाहन्छिन भन्ने कुरा सङ्केत गरिएको छ । प्रवासमा बस्दा अङ्ग्रेजी भाषा र अमेरिकी संस्कृतिको अनुशरण गर्नुपरेको जस्ता पीडाहरू समेत यो

उपन्यासमा व्यक्त गरिएको छ । यो उपन्यासमा अमेरिका जाँदा बैङ्ककमा छोरो हराएको प्रसङ्ग छ । अमेरिका पुगिसकेपछि पनि भाषाको समस्या पर्नु त्यहाँ गएर चर्चमा जानुपर्ने बाध्यता हुनु, अमेरिका जस्तो महाशक्ति राष्ट्रमा गएर पनि आर्थिक अभाव भएल्लु, आर्थिक संकट टार्न अरूका छोराछोरीको हेरचाह गरेर केही पैसा कमाउनु, आफू त्यहाँ अमेरिकामा गएर कताकता बकुल्लाहरूको बथानमा काग जस्तै हुनु जस्ता समस्याहरू यो उपन्यासमा राखिएको छ । यो उपन्यासमा कुनै काल्पनिकता पाइँदैन । आफ्नो जीवनमा परेको सुख दुःख, यात्रा, नियात्रा र वास्तविकतालाई जस्ताको त्यस्तै उतार्ने प्रयास गरिएको छ । उपन्यासको भाषा सरल किसिमको छ । उपन्यास लेख्ने क्रममा भाषालाई विशेष ध्यान दिइएको छ । उपन्यासमा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक आदि शब्दको प्रयोगले अझ निखारता ल्याएको पाइन्छ । उपन्यासलाई अझ राम्रो बनाउन विभिन्न किसिमका भाषिक विचलनहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी पूर्वेली भाषिकाको प्रयोगले कृतिमा अलङ्कारको रूपमा काम गरेको पाउन सकिन्छ । विभिन्न वाक्य र शब्दको समानान्तर रूपमा पुनरावृत्ति भएको भेटिन्छ । अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूले कोड मिश्रण र परिवर्तन भएको देखिन्छ ।

प्रस्तुत शोध अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषिक विश्लेषण भएकाले भाषिक उपकरणको संरचनालाई साहित्यिक विशिष्टता दिने चयन, विचलन, समानान्तरता, सादृश्यता र कोड परिवर्तन तथा कोड मिश्रणलाई आधार मानेर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२ उपन्यासमा भाषिक चयन

भाषामा एउटै अर्थ दिने धेरै शब्द हुन्छन् । समान अर्थ भएका विभिन्न शब्दहरूमध्ये रचनाकारले उपयुक्त र प्रभावकारी शब्दको उपयोग गर्छ । यस प्रकारको छनोटलाई चयन भनिन्छ । चयन हुने विकल्पहरू समान प्रकृतिका हुनु आवश्यक छ । एउटा कार्यका लागि अर्काले पनि काम चलाउन सक्ने स्थिति हुनु आवश्यक छ । समस्तर प्रकृतिका मात्र नभएर विकल्पहरू उच्च निम्न श्रेणीमा पनि उपलब्ध हुनु राम्रो मानिन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : ३६) । भाषिक प्रयोगलाई केन्द्रविन्दु मानेर चयन गर्ने गरिन्छ । यो शाब्दिक तहमा मात्र सीमित रहँदैन । वाक्यीय तहमा पनि देखिन्छ ।

विवेच्य उपन्यास अमेरिकामा आमालाई भाषिक चयन (शब्दचयन र वाक्य चयन प्रयोग) का आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१ शब्दचयन

शब्द भाषिक अभिव्यक्तिको लागि आवश्यक मानिन्छ । साहित्य सिर्जना शब्दले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । साहित्यकारले आफ्नो सिर्जनामा उपयुक्त र प्रभावकारी शब्दचयन गरेको हुन्छ । उसले आफ्नो रुचिअनुसार विकल्पहरूमध्येबाट उपयुक्त शब्दचयन गर्दछ । शब्दचयन प्रक्रिया व्यक्ति विशेषमा निर्भर गर्दछ । प्रस्तुत उपन्यास अमेरिकामा आमामा प्रयोग गरिएका शब्दचयन प्रक्रियाका केही उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

४.२.१.१ तत्सम शब्दचयन

संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै नेपाली भाषामा प्रयोग हुन आएका शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा उपन्यासकारले तत्सम शब्दको सार्थक प्रयोग गरेका छन् । अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त तत्सम शब्द प्रयोगका केही उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

- कान्छो छोरालाई वास्तविक विश्वमा सङ्घर्ष गर्न पठाउनुको पीडा अहिले म आफैप्रतिको पीडा भएर दुःखेको हुनुपर्छ । (पृष्ठ १९)
- विहान पखको तन्द्रा हुँदै आफ्नो अस्तित्वको आरम्भ आँखाका पर्दाबाट मनभित्र पुगेछ । (पृष्ठ २१)
- आकाश उघ्रिएर उन्मुक्त मुस्कुराएको दिन मेरो बाहिरी मनजस्तो भित्री मन मुस्कुराएको थिएन । (पृ. ५१)
- श्रीमती शीलासँग शाह जी पनि त्यस्तै पाँच वर्षदेखि त्यहाँ हुनुहुदो रहेछ । (पृ. २५१)
- निन्द्राले धित मरुन्जेल मेरो आँखामा बास नपाएको दुई दशकभन्दा बढी भइसकेछ । (पृ. ९)
- मलाई जिन्दगीको एउटा शीतल विसौनी प्राप्त भए जस्तै भयो । (पृ. ९५)

उपर्युक्त गाढा अक्षरमा लेखिएका शब्दहरू संस्कृत स्रोतबाट रूप नफेरेरै उपन्यासमा उपयुक्त तथा आवश्यक स्थानमा प्रभावकारी रूपबाट प्रयोग भएका छन् । पहिलो वाक्यमा प्रयोग भएको पडिा शब्द संस्कृत तत्सम शब्द हो, त्यसैगरी दोस्रो वाक्यको तन्द्रा तेस्रो वाक्यमा प्रयोग भएको आकाश, चौथो वाक्यमा प्रयोग भएको निन्द्रा र पाँचौ वाक्यमा प्रयोग भएको शीतल शब्द तत्सम शब्द हुन् । यी शब्द प्रयोगले कृति सरल तथा पढ्न र बुझ्न सकिने भएको छ ।

त्यस्तै अन्य तत्सम शब्दहरू पनि प्रयोग भएका छन् : जस्तै: आशिर्वाद, आवाज, दिशा, अचेतन, रूपरङ्ग, आँसु, धरती, साँझ, शक्ति पुर्खा, पृथ्वी, हार्दिकता, नदी, प्रकृति, परदेश, नयाँ, निःशब्दता, शुद्ध जस्ता शब्दहरू उपयुक्त र प्रभावकारी ढङ्गले यस उपन्यासमा प्रयोग भएका छन् ।

यो कृति रचनाको परिवेश पात्र र प्रसङ्गअनुसार अङ्ग्रेजी आगन्तुक शब्दको बाहुल्यता भए पनि भाषालाई सरल र सजिलो हुने किसिमले माथि उल्लेख गरिए जस्ता तत्सम शब्दको प्रयोगले उपन्यास बुझ्न र पढ्न सजिलो भएको छ ।

४.२.१.२ तद्भव शब्दचयन

स्रोतगत आधारमा संस्कृत नै भएपनि प्रयोगका सन्दर्भमा रूप परिवर्तन भई नेपालीकृत भएका /बनेका तद्भव शब्दहरू हुन् । सामान्यतया तद्भव शब्दहरू नेपाली परिवेश मै उठान भएका र संस्कृतबाट आएका हुन्छन् । केही विशेष संस्कृतबाट आएका तद्भव शब्दहरू निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ ।

- रातभरी बग्दाबग्दा पनि नरित्तिएको उदासी अझै आँखाको वरिपरि अङ्किएको रहेछ । (पृष्ठ ९) ।
- भर्खर भित्रिएकी बुहारीले सासूको निर्देशन पर्खिएजस्तै शिवजीको निर्देशन विना त्यो नौलो परिवेशमा म सङ्घारमा थिए । (पृष्ठ १०५)
- छोराको र मेरो एउटै ठानेको अमेरिका पढ्ने पाठ्यक्रम विस्तारै छोराको मात्रै हुन थाल्यो (पृ. २३७)
- तिमी फेरि आमा हुन लागेकोमा बधाई । (पृष्ठ ३०९)

- “बुबा त पहिले पनि त एकलै बस्नुभएको हो नि” (पृ. १५०)

उल्लेखित गाढा अक्षरमा लेखिएका शब्दहरू संस्कृत स्रोतबाट नेपाली भाषामा आउँदा केही परिवर्तन भएर आएका छन् । ती शब्दहरू क्रमशः रात्री - रात, नेत्र - आँखा, बधू - बुहारी, पुत्र - छोरा, माता - आमा जस्ता शब्दहरू परिवर्तित भएर नेपाली भाषामा तद्भव शब्दको रूपमा प्रयोग भएका छन् । संस्कृत स्रोतबाट आएका केही शब्दहरू उच्चारण गर्न जटिल हुन सक्छन् र अर्थबोध पनि नहुन सक्छ । त्यसैले तद्भव शब्द नेपाली भाषामा सहजता ल्याउन संस्कृत स्रोतबाट केही परिस्कृत भएर नेपाली भाषामा प्रयोग हुन आएका छन् । उदाहरणमा दिइएका शब्दहरू रात्री, नेत्र, बधू, पुत्र, माता आदि शब्दहरू संस्कृत भाषाबाट आएका हुन् । यस्ता शब्दले सहज रूपमा प्रयोग र अध्ययन गर्न नसकिने हुँदा क्रमशः रात, आँखा, बुहारी, छोरा, आमा जस्ता रूपमा परिस्कृत भई यो उपन्यासमा प्रयुक्त भएका कारण यो उपन्यासको भाषा उत्कृष्ट रहन गएको छ ।

४.२.१.३ आगन्तुक शब्दचयन

संस्कृत स्रोतभन्दा अन्य स्रोतबाट नेपाली भाषामा प्रयोग हुने शब्दहरू आगन्तुक शब्दहरू हुन् । आगन्तुक शब्दहरू पाहुनाका रूपमा नेपाली भाषामा आएका हुन्छन् । अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरूका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार लेख्न सकिन्छ :

- अब **ड्याडी**लाई बोलाए भयो, **बाथरूम**मा हुनुहोला । (पृष्ठ १०)
- पाँचवटा कापी कलमका केही **प्याकेट**हरू पञ्च गर्ने, **स्टेपल** गर्ने केही **फोल्डर फायल**हरू सबै हालेर '**स्कूल सप्लाई**' नाम लेखेको अर्को सानो डिब्बामा हालिदिए । (पृष्ठ ११)
- **बालमार्ट**बाट ल्याएको **प्लास्टिक**को लामो डिब्बामा तीनवटा सेता टौलिया, लुगाधुने टाइड **डिटर्जेन्ट**, सुकाउने मेसिनभिन्न हाल्ने फ्रेसनर, लुगा भुन्ड्याउने दुई दर्जन **ह्याङ्गर** पनि हालिदिए । (पृष्ठ १२)
- पाठ त अमेरिकाका पचास **स्टेट**हरू मध्येका सात **स्टेटहरू**मा सरिसकेको अनुभवले सिकाइसकेको थियो । (पृष्ठ १४)

- इमिग्रेसनमा होस पुन्याएर जवाफ दिनुहोला । (पृष्ठ ५७)
- माइक्रोफोनबाट प्रसारित आपतकालीन परिस्थितिको लागि का निर्देशनहरू बुझ्न बाहिर जति अफ्यारो भयो मनभित्र त्यति भयपूर्ण लाग्यो । (पृष्ठ ६५)
- लिवाइ जिन्स ठूला वाक्ला राटा नीला टौलियाहरू नाइकी र रिबक्सका सर्टहरू हाम्रो छेउको ड्रायरमा घुमेको प्रष्ट देखिन्थ्यो । (पृष्ठ १४७)

माथि उदाहरणमा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरू क्रमशः ड्याडी, बाथरुम, प्याकेट, स्टेपल, फोल्डर, स्कुल, सप्लाई, प्लास्टिक, डिटर्जेन्ट, मेसिन, फ्रेसनर, ह्याङ्गर, स्टेट, इमिग्रेसन, माइक्रोफोन, ड्रायर, रिबक्स र सर्ट जस्ता शब्दहरू अङ्ग्रेजी र ल्याटिन भाषाबाट अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्द हुन् । यस्तै, मिस, टिचर, ह्याण्ड, प्लास्टिक, मेजर, फ्रेम, गड, व्याग, फस्ट, एक्टिभ, म्यासेज, थ्याङ्क्यू, पम्पलेट, स्टार्ट, कल, फाइल, गुडनाइट, ड्रेस, रेडियो, कोट, टाइ, प्यारेन्ट, ब्रदर, सिस्टर, ड्याड, मदर, अंकल, आन्टी, ट्रलीबस, ममी, डग, काउ, एनिमल, आदि अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दका केही थप उदाहरणहरू हुन् । यस्ता आगन्तुक शब्दले यस उपन्यासको भाषाशैलीमा मिठास थप्नुका साथै भाषिक रूपमा आकर्षक देखिएको छ । नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दले चटनीको काम गर्ने हुँदा कृतिको अध्ययनमा उत्सुकता बढ्न जान्छ । त्यसैले यसमा प्रयोग गरिएका यस्ता शब्दले कृति उत्कृष्ट भएको छ ।

४.२.१.४ भर्ना तथा अनुकरणात्मक शब्दचयन

कुनै अन्य स्रोतबाट नभएर आफ्नै नेपाली भूमि परिवेशसँग मेल खाने र निश्चित अर्थ दिन सक्ने सामर्थ्य भएका शब्दहरू नै भर्ना नेपाली शब्दहरू हुन् भने कुनै आवाज, घटना, प्राकृतिक अवस्था आदिबाट उत्पन्न ध्वनिलाई नक्कल गरी शब्दमा उतारिएको भाषिक अवस्था नै अनुकरणात्मक शब्दको उत्पादनको अवस्था हो । प्रस्तुत कृति अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयुक्त भर्ना तथा अनुकरणात्मक शब्दका केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ ।

- यी वाक्य सुन्दा गमकक फुलेको मेरो भावना भित्रभित्र दुई हजार दशको अगस्ट जन्ने गथ्यो । (पृष्ठ ९)

- “फोहोर बुबा जाँदा जस्तो मम्मी आफुमात्र सुटुक्क जानु हुन्न होला नि हैन सानु मामा ?” (पृष्ठ ५२)
- निर्जन टापुमा अलपत्र छोडिएका यात्रु जस्तै मलाई त यसबेला उदारकर्मीको पिलपिलको मात्र प्रतीक्षा थियो । (पृष्ठ ६०)
- तमतमाइँदो भएपनि रोचक थियो, पहाडजस्तो गाह्रो देखिएपनि देउरालीजस्तो सादर दिने लागेको थियो । (पृष्ठ ६४)
- साँघुरो ठाउँ, साना केटाकेटी अनि छेउमा अर्का नचिनेका मान्छे त्यसै पनि उकुसमुकुस लाग्ने वातावरण थियो । (पृष्ठ ६९)
- मेरो आँखा बग्न थाले, घाँटीबाट घुँक्क निस्कियो, मैले केही भन्न सकिनँ । (पृष्ठ ७९)
- कल्पनाको अँध्यारामा पनि सम्भावनाका झिल्लाहरूले अमेरिकाको तस्वीर झल्याकभुलुक सबैका निद्रामा देखिन थाल्यो । (पृष्ठ १३३)

उपयुक्त शब्दहरू अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग गरिएका अनुकरणात्मक शब्दका केही उदाहरणहरू हुन् । अनुकरणात्मक शब्दको उपयुक्त प्रयोग हुनाले अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषाले जीवन्तता प्राप्त गरेको छ । यस उपन्यासमा यस्ता अनुकरणात्मक झर्झा शब्दहरूको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा पाउन सकिन्छ । माथि उदाहरणमा प्रयोग गरिएका झर्झा वा अनुकरणात्मक शब्दले भाषाकै माध्यमबाट घटित परिवेशलाई प्रत्यक्षीकरण गरेको छ । प्रत्येक वाक्यका अनुकरणात्मक शब्दले आ-आफ्नो घटित परिवेशअनुसारको अनुकरण गरेका छन् । यी शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्दा बताउन खोजेको घटित परिवेशलाई प्रत्यक्ष देखेको महसुस हुन्छ, भने यस्ता शब्द हटाएमा वाक्य खल्लो र निरर्थक भई उपन्यास पनि निरस किसिमको हुन्छ ।

४.२.१.५ नामपदको चयन

कुनै व्यक्ति, वस्तु जाति, ठाउँ, द्रव्य आदिलाई जनाउने शब्दहरू नै नाम हुन् । नाम सामान्य खालका, आलङ्कारिक तथा विशिष्ट खालका हुन्छन् । कतिपय नाम शब्दहरूले त अत्यन्त व्यापक रूपले प्रस्तुतीकरण गरेको पाइन्छ । अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग

भएका सामान्य नामको अतिरिक्त आलङ्कारिक र विशिष्ट नामपदको प्रयोग भएको पाइन्छ ।
केही उदाहरणहरू तल राखिएका छन् :

- कान्छो **छोरो** समेत कलेज गएपछि त के बसिरहन्छौं, **नेपाल** नै फर्किने होला हैन ?
(पृष्ठ ९)
- **बनारसबाट** बाले ल्याइदिनुभएको प्लास्टिकको गुलाबी रङको **पुतली** मेरो सम्भनाको एकमात्र खेलाउना थियो । (पृष्ठ २५)
- **बजारको** बसाइ **सम्भनामा** नै छुटेपनि बाले पढाउन सधैं **बजार** जानुपर्थ्यो । (पृष्ठ ३१)
- **बहिनी** भएको भए यस्तो भन्थी होला अनि म उसको भरोसामा अर्को एक वर्ष **हतार** नगर्न **शिवजीलाई** आग्रह गर्थे होला । (पृष्ठ ५१)
- **आकाश** उघ्रिएर उन्मुक्त मुस्कुराएको **दिन** मेरो बाहिरी **मन** जस्तो भित्री **मन** मुस्कुराएको थिएन । (पृष्ठ ५१)
- तीन **महिना** नपुगेकी मेरी **बालक छोरीसँगै** बसेको **भाई** र मलाई **काठमाडौँमा** छाडेर **मन** नलागी नलागी वा **धनकुटा** फर्किनु भएको थियो । (पृष्ठ ५९)
- **अमेरिकाको विश्वविद्यालयको** छात्रवृत्ति पाएर **पाँच** वर्षको लागि **पि.एच.डी.** गर्न अमेरिका जानेभिसा पाएका पतीकी पत्नी हुनुको **तक्मा** भुण्डिएपछि पाइने **शुभकामना** र बधाईको दुष्प वर्षाभित्र छोपिएका प्रश्नै प्रश्नका **वादलले** ढाकिएर **घामको** सम्भावनासमेत हेरिकन गाढो मेरो मनस्थिति भने आफैं **दुःखेर आफैँबाट** सहलाइदै थियो । (पृष्ठ ८३)
- सफा **सडक** सभ्य **मान्छे** सजिलो **यातायात** सबै राम्रै राम्रो सुनाउनुभयो तर आफूले खाने गरेको **खाना** र आफूले जानेका **मान्छे** धेरै नभेटेर कहिले फर्किनुजस्तो भएको बताउनुभएको थियो । (पृष्ठ १३२)
- **चन्द्रमाको** दागजस्तै **अमेरिकालाई** के के भनेर गाली पनि गर्थे धेरैले । (पृष्ठ १३३)
- **नेपाल** कस्तो भनेर बारम्बार सोधी रहने **सात** वर्षकी **छोरीलाई** भ्यालबाट **नेपाल** देखाउन बल गरेकी थिएँ । (पृष्ठ ३३१)

- बल्लबल्ल बाले एउटा प्यानासोनिक रेडियो घरमा ल्याउँदा म नौ वर्षकी रहिछु ।
(पृष्ठ ३३५)
- हवाइजहाज काठमाडौंको आकाश भित्रिएपछि साढे नौ वर्षभन्दा अगाडिको जीवनमात्र सम्झिएँ । (पृष्ठ ३९१)

माथि प्रयुक्त शब्दहरू क्रमशः छोरो, नेपाल, बनारस, पुतली, बजार, सम्झना, हतार शिवजी, आकाश, दिन, मन, महिना, बालक, छोरी, भाई, काठमाडौं, धनकुटा, अमेरिका, पाँच, तक्मा, शुभकामना, बादल, घाम, सडक, यातायात, खाना, चन्द्रमा, रेडियो, घर, हवाइजहाज नामपद जस्ता शब्दहरू नामपदका रूपमा आएका छन् । यस्ता खालका नामपदहरू अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । यस्ता खालका नाम पदको प्रयोगले उपन्यासको प्रस्तुतीकरणलाई सौन्दर्य र कलात्मक बनाउँछ । यस्ता नाम पद कृति वा साहित्यका गहना हुन् । जसरी कलात्मकताको अभावमा एउटा चित्रले सुन्दरता दिन सक्तैन त्यस्तै विशिष्ट नामपदको अभावमा भाषिक सुन्दरता बोकेको कृतिको महसुस गर्न सकिन्न । त्यसैले उपन्यासमा यस्ता नामपदको समावेश गरिनु कलात्मक हुन्छ । माथिका उदाहरणहरूमा रहेका नामपदले अमेरिकामा आमा उपन्यासलाई सौन्दर्यता थपेको छ । उल्लेखित नाम पदका साथै यो उपन्यासमा थुप्रै नामपदले यो कृतिमा कलात्मकता थपेको छ ।

४.२.१.६ विशेषण पदको चयन

कुनै व्यक्ति, वस्तु, ठाउँको अवस्था दोष परिमाण आदि जनाउन आउने शब्दहरू नै विशेषण हुन् । यस उपन्यासमा पनि यस्ता विशेषण शब्दहरूको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा गरिएको छ । उपन्यासमा प्रयोग गरिएका केही विशेषणका पदका उदाहरण निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएका छन्:

- भर्ने बेलामा राखिएका पातहरूजस्तो मोहक दृश्य नभए पनि भर्खर पात भरिएका हरिया रुखहरूको लस्कर पनि कम रमणीय हुँदैन । (पृष्ठ १७)
- न कोरीबाटी, न लिपस्टिक पाउडर, न सुकिला लुगा, न स्यान्डल न त ह्याण्डब्याग नै काँधमा । (पृष्ठ १२०)

- गर्मी धेरै भयो भने चिसो बढाउने र धेरै चिसो भयो भने आफूलाई चाहिने मात्राको तातो बढाउने गरी कोठाको एयरकण्डिसनको तापक्रम माथि तल पादै मिलाउने पनि मैले शिवजीसँग सिकेँ । (पृष्ठ १४३)
- निर्धारित किल्ला बाहिर पुऱ्याउन न त हाम्रो बुढो गाडी तयार थियो न त त्यसप्रतिको हाम्रो भरोसा । (पृष्ठ २४५)
- दामनको डाँडाबाट देखिएका रङ्गीचङ्गी गुराँसजस्तै । (पृष्ठ २६६)
- शिक्षाका जराहरू तीता भए पनि यसको फल स्वादिलो हुन्छ । (पृष्ठ २६७)

माथि उदाहरणमा गाढा अक्षरमा लेखिएका विशेषण शब्दहरू क्रमशः मोहक, हरिया,रमणीय, सुकिला, गर्मी, चिसो, धेरै, तातो, बुढो, रङ्गीचङ्गी र स्वादिलो जस्ता शब्दहरू सार्थक र महत्त्वपूर्ण स्थानमा प्रयोग भएका छन् जसले गर्दा उपन्यासमा विशेषणपदको चयन उपयुक्त रहेको छ । प्रयुक्त विशेषण पदले व्यक्ति, वस्तु, ठाउँको, अवस्था, गुण, दोष र परिणामलाई विशेषताका रूपमा जनाएका छन् । विशेषण पद नभएको वाक्य सामान्य र अस्वभाविक जस्तो हुने हुँदा वाक्यलाई आकर्षक बनाउन विशेषण पदको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । भाषालाई आकर्षक र उत्कृष्ट बनाउन विशेषण पदले सहयोग पुऱ्याउने हुँदा उपन्यासमा यस्ता प्रयोग गर्न उपयुक्त हुन्छ । यसरी अमेरिकामा आमा उपन्यासमा अन्य शब्द चयनसँगै विशेषण पदको चयनका पनि उपन्यासकार भारती गौतम सफल देखिन्छन् ।

४.२.१.७ सर्वनाम पदको चयन

नामको सट्टामा प्रयोग हुने नामिक पदहरूलाई सर्वनाम भनिन्छ । सर्वनामको प्रयोगबाट भाषा आकर्षक हुनका साथै नामको पटक पटक पुनरावृत्ति गर्नुपर्ने बाध्यता रहँदैन । अमेरिकामा आमा उपन्यासमा सर्वनामको प्रयोग उपयुक्त र प्रभावकारी देखिन्छ । जसका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- तिमीले कहिल्यै केही गरिनौ ? (पृष्ठ ७)
- अनि तपाईं काम नगर्ने? कति भाग्यमानी ? (पृष्ठ ७)

- तपाइलाई त अब कति आनन्द जे गरे पनि जहाँ गए पनि हाम्रो त अभै कति बाँकी छ कति । (पृष्ठ ९)
- म जन्मिएको एक महिनापछि बनारसबाट आएर फलाँटेमा मलाई देख्ने वित्तिकै बाले भन्नु भएको थियो अरे ! (पृष्ठ २२)
- हामी पस्दापस्दैको कोठामा भएका सबै सामानहरू घरमा आ-आफ्नो ठाउँमा अनुशासित भएर बसेजस्तो लाग्थ्यो । (पृष्ठ १८१)
- शिवजीको पढाउने दश महिना थप हुने सम्भावना विना अन्त्य हुनु चाहिँ इराक युद्धको हामीले लगाएको मुख्य अर्थ थियो । (पृष्ठ २७४)

उपर्युक्त गाढा अक्षरमा देखिएका सर्वनाम पदहरू अमेरिकामा आमा उपन्यासको कथानक विन्यासको सन्दर्भमा अत्यन्त उपयुक्त र सार्थक किसिमको प्रयोगमा आएका देखिन्छन् । तिमी, तपाईं, म, हामी, तपाईंलाई हामीले जस्ता सर्वनाम पदले पटक पटक व्यक्ति नाम, ठाउँ, समूह, बहुवचन जनाउने आदि कुरामा नामको सट्टा प्रयोग हुन आएर उपन्यासलाई भद्दा र अस्वाभाविक हुनबाट जोगाएका हुन् । नामको प्रयोग कृतिमा पटक पटक प्रयोग गर्दा पाठकलाई एउटै शब्द पढ्न दिक्क लाग्दो हुने हुँदा सर्वनामको प्रयोग गरिनु उपन्यासमा उपयुक्त देखिन्छ । माथि उल्लेख गरिएका सर्वनामका उदाहरणहरूले पनि वाक्यलाई असहज भद्दा हुनबाट जोगाएका छन् । त्यसैले अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग गरिएका सर्वनामको चयन उपयुक्त देखिन्छ ।

४.२.१.८ क्रियापदको चयन

वाक्यात्मक कार्य पुरा गर्न उपस्थित वा घटना आदि बुझाउन पूर्ण रूपमा कार्य व्यापार गर्ने पद नै क्रियापद हो जसले व्याकरणगत वाक्यात्मक संरचनालाई पूर्णता प्रदान गर्दछ । अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग भएका केही क्रियापदको उदाहरण निम्न रूपमा देखाउन सकिन्छ :

- धनकुटामा रहनुभएका बा आमा मेरो सम्भनाको सतहमा टड्कारो भएर कल्पनामा मेरै अगाडि उभिनुभयो । (पृष्ठ २६६)

- शिवजीले म्यापको कितावमा बाटो पत्ता लगाएर महासागरको छेउमा पुग्ने दातिर गाडी **मोड्नुभयो** । (पृष्ठ २९९)
- स्कूलमा हाम्रा छोराछोरीलाई स्थानीय केटाकेटीसँग बाँध्ने दहिलो डोरीको कमी थियो । (पृष्ठ ३१३)
- बल्ल हात परेको यो क्षणलाई एक निमेष मात्र लम्ब्याउने जस्तो सुकै बहाना पनि मेरा लागि ग्राह्य थियो । (पृष्ठ ४२१)
- अप्रत्यासित विपत्तिले आस्था बेपर्वाह पोखिएको **हुनुपर्छ** । (पृष्ठ ४६४)
- फोहोरको ट्रक ओभेल **भयो** । (पृष्ठ ४८३)
- मैले भोली विहान सामान पठाउन्जेलसम्म त्यो घरमा **बस्नैपर्छ** । (पृष्ठ ४८४)
- हतार हतार मैले ढोका बन्द **गरे** । (पृष्ठ ४८५)
- कुनै विश्वासिलो शक्तिले मलाई पनि त्यतै जान **अह्रायो** । (पृष्ठ ४८६)
- मेरो आँखामा बाइली श्रद्धेय **भयो** । (पृष्ठ ४८७)

माथि गाढा अक्षरमा लेखिएका शब्दहरू हुँदैन, उभिनुभयो, मोड्नुभयो, थियो, हुनुपर्छ, भयो, बस्नैपर्छ, गरे, अह्रायो, भयो आदि क्रियापदको चयनबाट **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयोग भएका प्रत्येक वाक्यमा पूर्ण रूपमा कार्य पूर्णता प्रदान गरेका छन् । अधुरो र अपुरो वाक्यांश वा घटना आदिलाई पूर्ण र सफल बनाउने काम क्रियापदले गर्ने हुँदा उपन्यासमा क्रियापदको चयन गरिनु आवश्यक हुन्छ । यस्तै अन्य क्रियापदहरू पनि उपन्यासमा सफल रूपमा प्रयोग भएका छन् ।

४.२.१.९ क्रियाविशेषण पदको चयन

क्रियाको विशेषता जनाउन आउने क्रियायोगी पदहरू नै क्रियाविशेषण हुन् । साथै यी पद वाक्यमा प्रयुक्त भएर भाषालाई सुन्दर तुल्याउँछन् । **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा पनि क्रियाविशेषणको सार्थक प्रयोग भएको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयुक्त क्रियाविशेषणका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

- तँ जन्मिएको एक वर्षमा सानुबाबु जन्मिएकाले तँ दूध **कटुई** भइस ।

- ऊ सरासर आफ्नै कोठमा गयो । (पृष्ठ १०)
- लाइन छोटो भएकाले हाम्रो पालो चाँडै आइहाल्यो । (पृष्ठ ६२)
- आफू अगाडिको लाइन जति छोटिन्छ मेरो मुटु त्यति चाँडो चाँडो उफ्रिन थाल्यो । (पृष्ठ ८५)

माथिका उदाहरणमा प्रयोग गरिएका क्रियाविशेषणबाहेक अन्य क्रियाविशेषणको पनि सफल प्रयोग अमेरिकामा आमा उपन्यासमा पाउन सकिन्छ । कार्य पुरा गर्न आएको क्रियाको विशेषण जनाउने शब्द उदाहरणमा गाढा अक्षरमा राखिएको छ । यस्ता क्रिया विशेषणयुक्त शब्दको चयनले वाक्यमा प्रयुक्त भएर भाषालाई सुन्दर बनाउने गर्दछन् । सरासर कटुई, चाँडै जस्ता शब्द माथिका वाक्यमा प्रयुक्त भई वाक्यात्मक भाषालाई सुन्दर बनाएको देखिन्छ । उपन्यासको भाषालाई आकर्षक र प्रभावकारी बनाउन यस कृतिमा क्रियाविशेषणको चयन गरिनु उपयुक्त पनि देखिएको छ ।

४.२.१.१० निपात पदको चयन

निपात अव्यय वा अविकारी पदवर्गको महत्त्वपूर्ण प्रकार हो । यसले वाक्यमा प्रयुक्त भएर निश्चित अर्थ बहन गर्न नसके पनि भाषालाई आकर्षक र प्रभावकारी बनाउँछ । निपातको प्रयोगले संवादमा रोचकता थपिनुका साथै मिठास समेत आउँछ । अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग गरिएका निपातका केही उदाहरणहरू यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- अठार वर्ष भएपछि अमेरिकामा छोराछोरीलाई घरबाट निकाल्छन् अरे ? (पृष्ठ १२)
- सामान नै सामान कति असरल्ल छोडेको, कमसेकम मैला लुगा त भुइबाट टिपेर बास्केटमा राख्न हुन्छ नि ।” (पृष्ठ १३)
- बाले धनकुटा लान किनेको, किन धनकुटा नलागने र ? (पृष्ठ ५८)
- यसलाई तैले नै जतनसँग राखिस् राखि छोड न ।” (पृष्ठ ५८)
- कलेज पढने केटीले जस्तै कुर्तासुरुवाल पो लगाउनु हुदो रहेछ । (पृष्ठ ७३)
- बाबु बाटामा मलाई त्यो चिप्लो सारीले साह्रै अफयारो भयो, के भो त अरूले पनि त लगाउँछन् नि कुर्ता सुरुवाला । (पृष्ठ ७३)

- ममी बहिनीलाई लिएर हामी पनि धनकुटा हजुर बा र हजुर आमा भएको ठाउँमा जाउँ न है ?” (पृष्ठ १५०)
- स्कुलमा पुराना खेलाउना बाँडने हो त ? (पृष्ठ २२३)
- मेरा श्रीमानले थाहा पाउनु भयो भने मन पराउनु हुन्न खै के गर्ने के ? (पृष्ठ २२३)
- तिमि विदेश जाने हो कि क्या हो ? (पृष्ठ ५७)
- शिवजी फर्किसक्नु भएकाले भएकाले उहाँको भाग सुटकोस हाम्रो घटने नै भयो । (पृष्ठ ४२२)
- नानी यसपाली त अलिक ढिलो फोन गरिस नि ! (पृष्ठ ४४८)
- “मेरो घर यहीं हैन र ?” उसले फेरि थप्यो । (पृष्ठ ४६३)
- “अहिले तुरुन्तै त हैन होला नि ?” (पृष्ठ ४६७)

माथि प्रस्तुत गरिएका निपातले भाषामा विशिष्टता प्रदान गरेको छ । नि, र, नै, पो, न, है, त, खै, के, नि, र, त आदि निपातको प्रयोगले सामान्य कथनलाई आकर्षक र विशिष्ट कथन बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । त, नि, नै, खै को प्रयोग नगर्दा पनि वाक्य पुरा हुन्छ तर त्यसमा विशिष्टता भुल्कीदैन त्यसैले त र नि को प्रयोगले वाक्यमा विशिष्टता प्रदान गरेको छ । निपातले सामान्य किसिमको वाक्यमा सृङ्गार र मिठास भरी वाक्यलाई विशिष्टता प्रदान गर्दछ । यसरी विवेच्य **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा सर्जकले उपर्युक्त र आवश्यक ठाउँमा निपात चयन गरेर सुन्दर र मर्मस्पर्शी रूपमा संवादलाई अगाडि बढाएकी छन् । फलस्वरूप यस उपन्यासको कथावस्तुले जीवन्तता प्रदान गरेको छ ।

४.२.२ वाक्य चयन

व्याकरणिक हिसाबले वाक्य भाषिक संरचनाको ठूलो एकइको हो भने अभिव्यक्तिको हिसाबले सबैभन्दा सानो एकई हो । वाक्य एक किसिमको पूर्ण संरचना, जसको अस्तित्व स्वतन्त्र हुन्छ । उपवाक्य भन्दा ठूलो वाक्यात्मक संरचना नै वाक्य हो । वाक्य सरल र जटील गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । जटील वाक्य पनि संयुक्त र मिश्र गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । त्यस्तै भावका आधारमा पनि निश्चयार्थ र अनिश्चयार्थ गरी दुई प्रकार विभाजन गर्न

सकिन्छ । परिवेश र अवस्थाका आधभारमा एक अक्षर वा शब्दले पनि वाक्यात्मक भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ ।

सर्जकले रचना सिर्जना गर्ने क्रममा आफ्नो अभिव्यक्तिलाई स्पष्ट र प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त किसिमको वाक्य चयन गरेको हुन्छ । प्रस्तुत विवेच्य अमेरिकामा आमा उपन्यासमा विभिन्न प्रकृतिका वाक्य चयन गरेको पाइन्छ । जसले भाषिक अभिव्यक्ति सार्थक र प्रभावकारी भूमिका बहन गरेका छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयोग भएका विभिन्न प्रकारका वाक्यात्मक संरचनाका केही उदाहरणलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- “अनु खै आएको ?” (पृष्ठ ११)
- जति सबेरै जान सक्थो त्यति बाटामा ट्राफिक जाम भइसकेको हुँदैन् शिवजीले भन्नुयो । (पृष्ठ १५)
- “तिमी विदेश जाने हो कि क्याहो ?” (पृष्ठ ५७)
- आक्कल भुक्कल देखिएको बाहिर कपासको शहरजस्तो सेतो, अनि समुन्द्र जस्तै सफा र शान्त थियो । (पृष्ठ ६८)
- उनी त्यसपछि त्यहाँबाट हराइन् । (पृष्ठ ७१)
- चुठन निस्कदा आफूले खाइसकेपछिको गाँस मुठ्ठीमा लिएर ‘चेइ चेइ’ गर्दै बोलाएका कुकुर र चारेको दूध दही र अँध्यारो कोठाका प्वालमा देखा परेका मुसाको भए पर्ने विराला एकैचोटी मेरो सम्झनामा आए । (पृष्ठ १११)
- “ए ! के भएछ ?” (पृष्ठ १२८)
- गर्मी धेरै भयो भने चिसो बढाउने र धेरै चिसो भयो भने आफूलाई चाहिने मात्राको तातो बढाउने गरी कोठाको एयर कन्डिसन्को तापक्रम माथि तल पादै मिलाउने पनि मैले शिवजी सँग सिके । (पृष्ठ १४३)
- टिभी हेर्नेलाई हेर्नु र टिभी हेर्नु उस्तै होइन रहेछ । (पृष्ठ २३५)
- “कस्तो राम्रो दिन हगि ?” (पृष्ठ २८४)
- “कस्तो छ ?” (पृष्ठ २८४)

- त्यस्तो पनि प्रश्न हुन्छ र, हामी हजुर आमा जानुभयो, हाम्रो मावली सकियो, आमाको अतित सकियो, हाम्रो लागि फलाँटे भेटियो, मैले थपे । (पृष्ठ २८५)
- तपाइलाई त अब कति आनन्द जे गरे पनि, जहाँ गए पनि, हाम्रो त अबै कति बाँकी छ, कति । (पृष्ठ ९)

दुई शब्ददेखि तीस शब्दसम्मको संरचनामा बाँधिएका वाक्यहरू सरल र जटील वाक्यले सजित छन् । वाक्य बन्नका लागि एउटा कर्ता र एउटा समापिका क्रियाको आवश्यकता पर्दछ । जसले एक किसिमको सूचना वा अवधारणा व्यक्त गर्दछ । एउटामात्र उपवाक्य भएको संरचना सरल वाक्य हो र यसमा एउटा मात्र समापिका क्रिया रहेको हुन्छ । त्यसैगरी जटील वाक्यमा एकभन्दा धेरै समापिका क्रियाका साथमा स्वतन्त्र वाक्यहरू रहन्छन् र वाक्यलाई सापेक्ष र निरपेक्ष संयोजकको प्रयोग गरिएको हुन्छ । संयुक्त वाक्यहरू जोड्ने काम निरपेक्ष संयोजकले गर्दछ भने मिश्र वाक्य जोड्ने काम सापेक्ष संयोजकले गर्दछ ।

माथि उदाहरणमा प्रयोग गरिएका वाक्यहरू संयुक्त, मिश्र र सरल तीन प्रकारका वाक्य रहेका छन् भने एघारौँ वाक्यमा दुइटा मात्र शब्दले वाक्यात्मक संरचना पूरा गरेको छ । यसरी अवस्था र परिवेशअनुसार आ-आफ्नो अर्थ प्रदान गर्ने हैसियतले सरलेखि जटील र एक शब्द देखि लिएर लामा वाक्य सम्मको समुचित उपयुक्त वाक्यको माध्यमबाट उपन्यास अगाडि बढेको छ ।

४.२.२.१ चिह्न प्रयोग

भाषिक अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । उपर्युक्त र सार्थक चिह्न प्रयोगले भाषिक अभिव्यक्ति सुन्दर बन्दछ भने गलत प्रयोगले भाषा निरर्थक बन्न जान्छ । बोल्दा स्पष्टै छुट्याउन सकिने प्रश्नवाचक, विस्मय, आश्चर्यवाचक र विन्दु चिह्नजस्ता चिह्नहरू लेख्य रूपमा पनि प्रयोगमा आएका हुन्छन् ।

यस्ता चिह्नहरूको प्रयोग व्याकरणिक व्यवस्थाअनुसार गरिएको हुन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिलाई अर्थपूर्ण बनाउन यस्ता खालका चिह्नहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा यस्ता विविध खालका चिह्नको प्रयोग गरिएको छ । जसले गर्दा उपन्यासको भाषा सार्थक र प्रभावकारी बनेको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रश्नवाचक

चिह्न, विस्मयसूचक चिह्न, आदिको उपयुक्त प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासबाट लिइएका केही प्रयोगलाई यस रूपमा देखाउन सकिन्छ :

- सामानहरू सबै अटायो कारमा ? (पृष्ठ १०)
- ओछ्यान मात्रै मिलाई दिन्छु नि ! (पृष्ठ १६)
- म जन्मिएको एक महिनापछि बनारसबाट आएर फलाँटेमा मलाई देख्ने बित्तिकै बाले भन्नु भएको थियो अरे ! (पृष्ठ २२)
- नाम पनि बाले नै छान्नु भएको अरे ! (पृष्ठ २२)
- मलाई त लाग्ने नै भई गयो नि ! (पृष्ठ २२)
- बाले धनकुटा लाग्न किनेको, किन धनकुटा नलाने र ? (पृष्ठ ५८)
- त्यसो भए हाम्रो मन्दिर हुन हो ? (पृष्ठ ३१२)
- सानु भाई अमेरिका आउने सम्भावना बढ्दै गएकोले आमा निकै चिन्तित हुनुभएको ह रे ! (पृष्ठ ३१४)
- “किन मनिषलाई मात्रै पैसा ?” “आइ वान्ट मनी ।” छोराले अलि अध्यारिएर भन्यो । (पृष्ठ ३५८)
- “अहिले तुरुन्तै त हैन होला नि ?” यसै महिनाको मिति मागेको हुदा उनीहरूले अन्तर्वार्तामा बोलाउन चाडै निर्णय गर्लान् । (पृष्ठ ४६७)

माथि प्रयुक्त उदाहरणमा पहिलो वाक्यमा प्रयोग भएको प्रश्न चिह्नले स्रोतालाई प्रश्न गरेको देखिन्छ भने चौथो वाक्यमा रहेको विस्मयसूचक चिह्नले आश्चर्य प्रकट भएको देखिन्छ । त्यसै गरी आठौं वाक्यमा प्रयोग भएको विस्मयसूचक चिह्नले निरासा प्रकट भएको जनाइएको छ ।

४.२.२.२ प्रश्नसूचक चिह्नको प्रयोग

कुनै पनि कुरा जान्ने उद्देश्यले इच्छा पकट गर्नु प्रश्न हो । यस्तो जानकारी हासिल गर्नका लागि प्रयोग गर्ने प्रश्नलाई (?) चिह्नले जनाइन्छ । कुनै कुरा जान्नको लागि

प्रश्नसूचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । अतः अमेरिकामा आमा उपन्यासमा प्रयोग गरिएका प्रश्नसूचक चिह्नका केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

- “ममी तपाईं बुबा मेरो कस्तो बुबाआमा हो ?” (पृष्ठ ५)
- पोहोर बुबा जादाजस्तो ममी आफूमात्र सुटुक्क जानु हुन्न होला नि हैन सानु मामा ? ” (पृष्ठ ५२)
- “बाले धनकुटा लान किनेको, किन धनकुटा नलाने र ?” (पृष्ठ ५८)
- “ममी मलाई किन छोडेर जानु भा’ को ?” (पृष्ठ ७९)
- नेपालबाट ल्याएका थोरै लुगामा थपिएका पनि त्यति कहाँ थिए र ? (पृष्ठ १४४)
- ममी हामी कहिले जाने ? अब भोली पर्सि मात्रै जाने, किन र बाबु ? (पृष्ठ १५०)
- हामी त टाढा छौं त्यति सजिलो छैन बाबु, अनि बुबालाई यहाँ एकलै छोड्ने ? (पृष्ठ १५०)
- “विहिवार थ्याड्स गिभिड हो, परिवार भेला हुने दिन हामी कसैकोमा जाने हो त ?” (पृष्ठ १६४)
- त्यहाँ साना केटाकेटी पनि छन् ? (पृष्ठ १७८)
- ममी मेरो मदर टंग के हो ? (पृष्ठ २००)
- किन उसिनेको अण्डा तँलाई मीठो लाग्थ्यो त, काठमाडौंमा ? (पृष्ठ २०१)
- “भरखरै निस्किएको वर्ट रनाल्डको सिनेमा हेर्छौ ?” (पृष्ठ २१७)
- स्कूलमा पुराना खेलाउना बाडने हो त ? मेरा श्रीमानले थाहा पाउनु भयो भने मन पराउनु हुन्न, खै के गर्ने के ? (पृष्ठ २२३)
- ममी मेरो होमवर्कको नीलो पेज कहाँ छ ? (पृष्ठ २२३)
- तपाईंको सबभन्दा मनपर्ने खेलाउना के हो ? (पृष्ठ ३३५)
- त्यत्रा त्यत्रा सुटकेशमा त्यस्तो गह्रौं गह्रौं के हालेको छ ? (पृष्ठ ४००)

- “दिदी मलाई किन त्यस्तोसँग विर्सनुभएको ?” “मेरो गिन्ती समेत गर्नुहुन्न मेरा फोटा पनि किन लुकाएर राख्नुहुन्छ ?” “मेरा भतिजा भतिजीलाई मेरो नाम त थाहा छ ?” (पृष्ठ ४१५)

उदाहरणमा पहिलो वाक्यमा प्रयोग गरिएको प्रश्नसूचकले बच्चाको जिज्ञासा प्रकट भएको जनाउँछ, भने दोस्रो वाक्यले बच्चालाई एकलै नछाड्ने होला भन्ने भावको अर्थ लाग्दछ । त्यसैगरी तेस्रो वाक्यले सल्लाह बारे जान्ने इच्छा व्यक्त गरेको पाइन्छ । यी माथि उल्लेखित विभिन्न प्रश्नसूचक वाक्यहरूले विभिन्न खाले जिज्ञासाको सूचना प्रदान गरेका छन् । यसरी विभिन्न खालका कुरा जान्ने उद्देश्यले प्रश्नसूचक चिह्नको प्रयोग गरिएको छ ।

४.२.२.३ विस्मयसूचक चिह्नको प्रयोग

आश्चर्य, विस्मात, हर्ष, जिज्ञासा, दुःख, निरासा आदि व्यवहारलाई अभिव्यक्तको लागि विस्मयसूचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । जब मानवीय समवेदना भाषिक रूपमा शब्दको माध्यमबाट प्रकट गर्न सकिदैन । त्यसबेला विस्मयसूचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । भाषिक अभिव्यक्तलाई प्रभावकारी बनाउन विस्मय सूचक चिह्नको प्रयोग आवश्यक हुन्छ । **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयोग गरिएका विस्मयसूचक चिह्नको केही उदाहरणहरूलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

- “तिमीहरू त हामी आफैले जन्माएका सन्तान हौ !” (पृष्ठ ५)
- “अठार वर्ष भएपछि अमेरिकामा छोराछोरीलाई घरबाट निकाल्छन अरे !” (पृष्ठ १२)
- घरमा हुने यही छोरो त भयो नि ! (पृष्ठ १८)
- काकालाई खै के ठूलो पीर परेर हो पृथ्वी मन परेन अरे ! पछि आमाले भन्नुभयो । (पृष्ठ ३३)
- बिहे गर्न खोजेकी केटीले ढाटेपछि काका खस्नु भयो अरे ! कसैले यसो. पनि भन्थे अरे ! (पृष्ठ ३३)
- शिवजीको बुवाले ‘ ए दुलही ! वा ए भारती ! भनेर मलाई सम्बोधन गर्नुहन्थ्यो होला ? (पृष्ठ ९०)

- मेरो मुटुको टुक्रा लगिदिए, बाले यसो भन्नुहुन्थ्यो रे ! छोरालाई लिएर म अमेरिका हिडेपछि । (पृष्ठ १९२)
- “दिदी अब हजुरले धैर्य गर्नुपन्यो !” अचला चुप लागिछन् । (पृष्ठ ४४७)

उपर्युक्त उदाहरणमा पहिलो वाक्यमा छोराको जिज्ञासालाई वा अन्यौललाई पूरा गर्ने भाव पुरा गर्नका निम्ति स्वयंम लेखिका भारती गौतमले आफ्नो छोराको अन्यौलतालाई पुरा गर्ने भाव यस वाक्यमा प्रस्तुत भएको छ । दोस्रो वाक्यमा अमेरिकामा अठार वर्ष पुगेपछि घरबाट निकाल्ने कुराको आश्चर्य प्रकट गरिएको छ । त्यसैगरी तेस्रो वाक्यले छोरो एकलै भएका कारण घरमा ऊ एकलै त हुने भयो भन्ने निराशा व्यक्त गरिएको छ भने सातौं वाक्यमा प्रयुक्त विस्मय सूचक चिह्नले अत्यन्त दुःख र कारुणिकता देखाइएको छ । यसरी अमेरिकामा उपन्यासमा विस्मयसूचक चिह्नको सार्थक र उपयुक्त प्रयोग गरिएको छ ।

४.३ समानान्तरता

भाषा प्रयोगको नियमित पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भन्दछन् । विचलनको विपरित देखापर्ने उपकरण समानान्तरता हो किनभने विचलन अनियमितता हो भने समानान्तरता अतिरिक्त नियमितता हो । यो पनि निरुद्देश्य नभएर सोद्देश्य हुनुपर्छ । छन्द, अलङ्कार आदिअन्तर्गत गरिने नियमित पुनरावृत्ति अथवा अन्य प्रकारका पनि पुनरावृत्तिका माध्यमले कृति वा रचनाभिन्न सौन्दर्यको सृष्टि गर्ने प्रक्रियालाई समानान्तरता भनिन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : ४०) ।

४.३.१ बाह्य समानान्तरता

बाह्य समानान्तरता भनेको भाषिक व्यवस्थाको एकाङ्गत पुनरावृत्ति हो । यस्तो पुनरावृत्ति मूलतः वर्ण, शब्द, रूप, पद, पदावली र वाक्यगत तहमा हुने गर्दछ । भाषिक अभिव्यक्तिलाई आकर्षक तुल्याउन रचनाकारले बाह्य समानान्तरताको प्रयोग गर्दछ । बाह्य समानान्तरता प्रयोगले कृतिको बाह्य स्वरूपको सौन्दर्य झल्किन्छ ।

अमेरिकामा आमा उपन्यासमा पनि बाह्य समानान्तरताको प्रयोग प्रसस्तै भएको पाइन्छ । त्यसैले गर्दा भाषामा बाह्य सौन्दर्यको उद्घाटनमा सहयोग पुगेको छ । यस उपन्यासमा प्रयोग गरिएका बाह्य समानान्तरताका केही उदाहरणहरूलाई प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- न त गोठभरी माली, रातु ओली भाली, न त टाटनाभरी सिगारै र घोर्ली न त हिमालबाट सोभ्रै आउने चिसो हावा । (पृष्ठ २७)
- जसले जे गरे पनि जे भने पनि रुन बाहेक केही सक्तिन्थे भनेर पछि आमाले भन्नु हुन्थ्यो । (पृष्ठ ३२)
- स्कुल जान पाए पनि नपाए पनि बा चाही निको हुनुहोस जस्तो लाग्यो मलाई । (पृष्ठ ३५)
- मेरो भाग्यलाई आफ्नै हातले कुदने विश्वास मेरो मनमा मौलाइसकेको थियो । (पृष्ठ ४०)
- बैंकक एयरपोर्टमा चाहिँदैन भनेका जस्ता कार्टहरू खर्किएको ठाउँबाट एउटा कार्ट यहाँ त मैले पनि लिएँ, गुडाउन मैले जानिन भने पनि शिवजील पक्कै जानेको होला मेरो विश्वास । (पृष्ठ ८७)
- शिवजीको बुबाले ए ! दुलही वा ए भारती भनेर मलाई सम्बोधन गर्नुहुन्थ्यो होला । (पृष्ठ ९०)
- भर्खर भित्रीएकी बुहारीको सासूको निर्देशन पखिँएजस्तै शिवजीको निर्देशन बिना त्यो नौलो परिवेशमा म संघारमा थिए । (पृष्ठ ११७)
- न कोरीबाटी, न लिपिस्टिफ पाउडर, न सुकिला लुगा, न स्याण्डल, न त ह्याण्डव्याग नै काँधमा । (पृष्ठ ११०)
- म यही छु बा, म कतै गएकी थिइँन, तिमीलाई म एक भक्तको पनि आँखाबाट ओभ्केल हुन दिन्न । (पृष्ठ ७९)
- तँलाई सजिलो हुन्छ, बालाई मीठो लाग्छ, भाइलाई खुसी लाग्छ, दाजुलाई सहयोग हुन्छ । (पृष्ठ ४२९)

माथिका उदाहरणमा वर्ण, शब्द तथा पदमा पुनरावृत्ति भएको छ । पहिलो उदाहरणमा न त वर्ण तिन पटक पुनरावृत्ति भएको छ भने दोस्रो वाक्यमा जे पनि, जे पनि शब्द दोहोरिएको छ । तेस्रो वाक्यमा पाए, नपाए, शब्द पुनरावृत्ति भएको छ । चौथो वाक्यमा मेरो, मेरो शब्द तथा वर्णको पुनरावृत्ति भएको छ । यसरी क्रमसँग वर्ण, शब्द र पदको पुनरावृत्ति भएर बाह्य समानान्तरता प्रशस्त समुचित मात्रामा प्रयोग भएको छ । जसका

कारणले बाह्य भाषागत आधारमा प्रस्तुत उपन्यासको सौन्दर्य र आकर्षण बढेको छ । यसरी उपन्यासकार प्रस्तुत उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको महत्त्वपूर्ण उपकरण समानान्तरताको सबल र उपयुक्त प्रयोग गरेका छन् । बाह्य समानान्तरताले संरचनागत स्वरूपमा मान नभएर भावगत रूपमा पनि प्रभाव पार्ने गर्दछ ।

४.३.२ आन्तरिक समानान्तरता

भाषाको अर्थगत तहमा देखापर्ने पुनरावृत्तिलाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ । यसले वाक्यमा निहित आन्तरिक सौन्दर्यको उद्घाटन गर्दछ । अलङ्कार, विम्ब, प्रतीक, रस आदिका माध्यमबाट भाषामा आन्तरिक समानान्तरताको उद्घाटन हुने गर्दछ । आन्तरिक समानान्तरता मूलतः भाषाको अर्थ तथा भाव पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ । रचनाकारले आफ्नो रचनमा आन्तरिक समानान्तरताको उद्घाटन गरी कृतिको भाषालाई आकर्षक, आलङ्कारिक तथा कलात्मक तुल्याएका छन् ।

प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयोग गरिएका केही आन्तरिक समानान्तरतायुक्त उदाहरणहरू निम्नअनुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- उसले त्यसो भन्थ्यो तै पनि राती शङ्ख बजाउने जोगीले फलाकेजस्तो गीत मलाई कर्णप्रिय कहिल्यै लागेन । (पृष्ठ १७)
- अटाइनअटाइका सामान रिक्तिपछि भ्यानको पुरा आकार नै बढेजस्तो देखियो । (पृष्ठ १७)
- भ्रनै बेलामा रातीएका पातहरूजस्तो मोहक दृश्य नभएपनि भर्खर पात भरिएका हरिया रुखहरूको लस्कर पनि कम रमणीय हुँदैन । (पृष्ठ १७)
- तिन दशक सेवा पछि अनिवार्य निवृत्तिमा परेको कर्मचारी जस्तो म आफैसँगको विछोडको शोक मनाउदै छु कि जस्तो पनि लाग्यो । (पृष्ठ १९)
- हाँडीभित्रको तातो बलौटोमा फक्रिएका मकै जस्तै । (पृष्ठ २०)
- भर्खर माघ लागेको जाडो तर पारिलो घाम लागेको मङ्गलवारको दिन हातले चुलेसीमा स्कूल काट्दै गरेको भएपनि मन भन स्कूलमा थियो । (पृष्ठ ४१)
- भारती मेरी छोरी हैन, बहादुर, विदुषी र महत्त्वकाङ्क्षी छोरो हो । (पृष्ठ ४१)

- 'दिदी हेर्नु त फुच्ची हास्न थाली !' भाइले यसो भन्दा उसको अनुहार घुम्मिएर उघ्रिएको आकाशजस्तो देखिएको थियो । (पृष्ठ ५०)
- छोराको अध्यारो तर उत्सुक आँखासँग पानी पर्न ठिक्क परेको बादलजस्ता मेरा आँखा जुधे । (पृष्ठ १९९)
- त्यति धेरै पढेको भएपनि यति धेरै समय अमेरिका बसेकै भएपनि श्रीमानलाई भाँडा नभक्काए पनि हुदो रहेछ । (पृष्ठ ३५५)
- भदौमा..... ले सधैं हरियो हेखेजस्तै मेरो मनभित्रको नेपाल रानी पोखारीको पानी जस्तो स्थीर थियो । (पृष्ठ ३८८)
- स्वचालित यन्त्रजस्तो व्यस्त मेरा इन्द्रियहरूले पहिलोपटक कोठाको रङ देखे, कोठाको आयतन देखे । (पृष्ठ ४९१)

उपर्युक्त उदाहरण **अमेरिकामा आमा** उपन्यास भित्रका केही मात्र हुन् । यस्ता किसिमका आन्तरिक समानान्तरताका साथ उपस्थिति वाक्यहरू यस उपन्यास भित्र प्रशस्त छन् जसका माध्यमबाट कथानकीय भावमय सौन्दर्य पूर्ण भएर उद्घाटन भएको छ । माथिको पहिलो उदाहरणमा फलाके जस्तो भनेर एकोहोरो बजेको गीत लाई भनिएको छ । दोस्रो उदाहरणमा सामान खाली भएपछि भ्यानको आकार बढेजस्तो भनेर ठाउँ खाली भएको कुरा जनाइएको छ ।

४.४ उपन्यासमा भाषिक विचलन

प्रचलित ढाँचालाई उलटपुलट पारेर सौन्दर्य प्रदान गर्ने कार्य नै विचलन हो । सामान्य नियमलाई भङ्ग गरी मानकको अतिक्रमण गर्नु विचलन हो । अभिव्यक्तिको ध्यानाकर्षणका लागि प्रचलित पथ वा संरचनालाई उल्लङ्घन गर्ने काम विचलन हो । रचनाको प्रभावकारिता र कलात्मकताका लागि सोदेश्यपूर्ण ढङ्गले नियम भङ्ग गरिन्छ । शैलीविज्ञानका सन्दर्भमा सौन्दर्य प्रदान गर्ने एउटा युक्तिका रूपमा विचलनलाई लिइन्छ । विचलनलाई ससुरको 'प्यारोल' दुई अवधारणामध्ये ल्याङ्गले भाषाको रूपलाई र प्यारोलले त्यसबाट विचलित भई बनेको व्यक्तिगत प्रयोगलाई जनाउँदछ । त्यसैकारण सामान्य भाषालाई ल्याङ्ग र कृतिमा प्रस्तुत भाषालाई प्यारोल भनिन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : ३८) । विचलन सार्थक रूपमा प्रयोग गरिएको हुनुपर्छ । साहित्यिक कृतिहरूमा विचलनको

प्रयोग गरिन्छ, जसले गर्दा भाषा आलङ्कारिक बन्न जान्छ । सिर्जनाका क्रममा सर्जक अचेत रूपमा मानकबाट विचलित हुनपुग्छ, किनभने साहित्यकार भाषिक नियममा बाँधिँएर आफ्नो अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट व्यक्त गर्न सक्दैन । परम्परागत भाषिक मान्यतालाई छाडेर नयाँ शैलीगत संरचना विचलनका प्रस्तुत गर्दछ । त्यसैले रचनाकाले आफ्नो कृतिमा भाषिक अभिव्यक्तिलाई कलात्मक रूपबाट प्रस्तुत गर्नका लागि विचलनलाई अपनाइएको हुन्छ । विचलन भाषाका विभिन्न एकाइहरूमा पाउन सकिन्छ । विचलनको व्याकरणिक स्तरमा मात्र नभएर शब्दभण्डार र अर्थको स्तरका साथै समग्र शैलीलाई समेत प्रभाव पारेको हुन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिका क्रममा भाषा विभिन्न रूपमा विचलित भइरहेको हुन्छ । सामान्यतया भाषामा कोशीय विलचन, व्याकरणिक विचलन र अर्थगत विचलन देखा पर्दछ । यस्ता किसिमका विचलन भाषामा प्रयोग भएर भाषालाई सुन्दर र कलात्मक तुल्याउँछन् ।

विवेच्य **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा पनि विचलनको प्रयोग भेट्न सकिन्छ । अतः उपन्यासमा विचलनको प्रयोग के-कसरी गरी उपन्याकारले कृतिलाई कलात्मक तुल्याएका छन् त भन्ने विषयमा यहाँ क्रमशः अध्ययन गरिन्छ ।

४.४.१ कोशीय विचलन

शब्दकोशमा नभएका शब्दहरूको प्रयोग गर्नु नै कोशीय विचलन हो । सामान्यता पूर्व प्रयोगमा नआएका शब्दहरूको सिर्जना गरी प्रयोग गर्दा पनि कोशीय विचलन हुन जान्छ (खनाल, २०६८ : १३२) । यसमा प्रचलित शब्दभन्दा भिन्न किसिमका शब्दको प्रयोग गरिन्छ । रचनाकारले आफ्नो अभिव्यक्तिलाई सार्थक र सान्दर्भिक तुल्याउन कोशीय विचलनयुक्त भाषाको प्रयोग गर्दछन् । प्रस्तुत विवेच्य कृति **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा पनि कोशीय विचलनको प्रयोग पाउन सकिन्छ ।

- **छोट्टिनुको सट्टा लम्मिइरह्यो** । (पृष्ठ १५)
- **आइजा नानी ! दुर्गा दिदीले अगाले थप्नु भयो** । (पृष्ठ ७१)
- परिवार र टयामीसँग बुभरलेक पार्कमा चना चिउरा र आलुको अचार बोकेर पिकनिक गएको समय होस मेरो लागि **उत्सवीय** भए । (पृष्ठ २५९)
- मैले सुनेको अलिकित शिवजी दुर्गा दिदी अनि छोराले जानेको अलिक बढी भन्दा पनि धेरै **आमिस** जान्ने मेरो रहर बढ्दै गयो ।

माथि उदाहरणमा देखाइएका शब्दहरू कोशीय विचलनयुक्त शब्दहरू हुन् । पहिलो वाक्यमा प्रस्तुत गरिएको छोटीनु शब्दको छोटो हुनु भन्ने अर्थ जनाइएको छ, भने आइजा शब्दले आउ न भन्ने अर्थ प्रकट गर्दछ । तेस्रो वाक्यमा प्रयोगमा आएको उत्सवीय शब्दले उत्सव जस्तै भन्ने अर्थ प्रदान गर्दछ, भने चौथो वाक्यमा प्रयोग भएको आमिस शब्दले अनगिन्ती भन्ने बुझिन्छ । माथिका वाक्यमा प्रयोग गरिएका अन्य शब्दहरू कोशीय विचलनका उदाहरणहरू हुन् । कोशीय विचलन भएर वाक्यमा आए पनि यी शब्दले कृतिभित्र सार्थक भूमिका खेल्दै रोचकता थपेका छन् ।

४.४.२ व्याकरणिक विचलन

प्रत्येक भाषाको आ-आफ्नै व्याकरणिक व्यवस्था हुन्छ । भाषालाई व्यवस्थित गर्ने कार्य त्यस भाषाको व्याकरणिक नियमले गरेको हुन्छ (खनाल, २०६८ : १३३) । भाषिक नियमका विपरीत देखापर्ने भाषालाई व्याकरणिक विचलन भनिन्छ । रचनाकारले साहित्य सिर्जना गर्ने क्रममा व्याकरणिक विचलनको प्रयोग गर्दछ । रचनाकार व्याकरणिक अवस्थामा बाँधिएर बस्न सक्दैन किनकी उसले आफ्नो अभिव्यक्तिलाई स्वच्छन्द किसिमबाट साहित्यिक सिर्जनामा व्यक्त गर्न चाहान्छ । भाषिक तथा व्याकरणिक नियमभित्र रहेर रचनाकारले अभिव्यक्तिलाई कलात्मक र आकर्षक रूपबाट अभिव्यक्त गर्न नसक्ने हुनाले मानकको अतिक्रमण गर्दछ । मानकको अतिक्रमण गरेपनि विलचन सार्थक र प्रभावकारी हुनुपर्दछ, र त्यो भएकै हुन्छ । अमेरिकामा आमा उपन्यासमा पनि व्याकरणिक विचलनयुक्त भाषिक प्रयोग पाउन सकिन्छ । यस उपन्यास भित्र रहेका केही व्याकरणिक विचलनयुक्त भाषिक प्रयोगलाई निम्नअनुसार लिन सकिन्छ :

- मेरो आमा ओहोदाले खोजेको आत्मसम्मानको याचना होला यो सिर्जनाको अवधारणा । (पृष्ठ ७)
- त्यही हुन्छ आफ्नो, त्यही परिचित त्यही प्रिय । (पृष्ठ ९६)
- चन्द्रमाको दागजस्तै अमेरिकालाई के-के भनेर गाली पनि गर्थे धेरैले । (पृष्ठ १३३)
- “ए भन भन भाइ हो देउसिरे ।” (पृष्ठ १५७)
- यहाँ केही हुनुले मलाई सोभैं असर पर्छ, मैले चाहे पनि नचाहे पनि । (पृष्ठ २४५)

- सामानहरू सबै अटायो कारमा ? (पृष्ठ १०)

माथि उदाहरणमा प्रयोग गरिएको कर्ता कर्म र क्रियाको व्याकरणिक नियमको पालना भएको छैन । त्यस्तै दोस्रो वाक्यमा पनि व्याकरणिक नियमको पालना भएको छैन । तेस्रो वाक्य कर्ता विहिन हुनुका साथै कर्म र क्रियाको व्याकरणिक क्रम मिलेको छैन । यसैगरी क्रमशः सबै वाक्यहरूमा कर्ता कर्म र क्रियाको सङ्गति मिलेको छैन ।

अध्याय पाँच

कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण

५.१ कोड परिवर्तन

सङ्केत वर्ण अथवा शब्दका माध्यमबाट सन्देशहरूलाई गोप्य वा संक्षिप्त रूपमा आदान प्रदान गर्ने निश्चित यादृच्छिक अर्थयुक्त प्रणालीलाई कोड भनिन्छ (भण्डारी, २०६८: ४६) । कुनै भाषाको प्रयोग गर्दा निस्कने ध्वनि, वर्ण, रूप, शब्द वाक्य नै कोड हो । कोड परिवर्तन भाषिक व्यवहारमा देखिन्छ । कोड परिवर्तन भन्नाले वक्ताले भाषाको प्रयोग गर्ने क्रममा एउटा भाषा वा त्यसको एउटा रूपबाट अर्को रूपमा गर्ने परिवर्तन हो । वक्ताहरूका बीचमा संवादका क्रममा एउटा वक्ताले एउटा भाषा र अर्को वक्ताले अर्को भाषा प्रयोग गर्दा कोड परिवर्तन हुन्छ । यसर्थ एउटै सङ्कथनका लागि दुई भाषाहरूको वैकल्पिक प्रयोग नै कोड परिवर्तन हो । हेमाङ्गराज अधिकारीका अनुसार खास सन्दर्भ वा विषयअनुसार एउटै सङ्कथनमा पनि एकभन्दा बढी भाषाको वा भाषिक भेदको वैकल्पिक प्रयोगलाई कोड परिवर्तन भनिन्छ । गम्पर्जका अनुसार एउटै कथन घटनाभिन्न दुई भिन्न व्याकरणात्मक व्यवस्था वा उपव्यवस्थाको छनौट तथा उपयोग नै कोड परिवर्तन हो ।

द्विभाषिक तथा बहुभाषिक वक्ताहरूको भाषिक अभिव्यक्तिमा कोड परिवर्तनका स्थिति भेटिन्छ; जस्तै : भोजपुरी भाषाका वक्ताहरूले भोजपुरी भाषाको प्रयोग गर्दा गर्दै नेपाली भाषाको प्रयोग गर्नु नै कोड परिवर्तन हो ।

कोड परिवर्तन विभिन्न कारणले हुन सक्छ । कोड परिवर्तनका मुख्य कारणहरूलाई निम्नानुसार लेख्न सकिन्छ ।

क) आत्मीयता प्रदर्शन गर्नका लागि कोड परिवर्तन हुन सक्छ । उदाहरणका लागि थारु भाषी र नेपाली भाषीका बीचमा कुराकानी भइरहेको अवस्थामा अर्को थारु भाषी वक्ताको उपस्थिति भएमा पहिलो थारु भाषीले नेपाली भाषा छोडेर थारु भाषाको प्रयोग गर्न थाल्छ । यसरी जातीय एकता र आत्मीयता प्रदर्शन गर्ने क्रममा कोड परिवर्तन हुन सक्छ ।

- ख) विषयवस्तुको परिवर्तनका कारण पनि कोड परिवर्तन हुन सक्छ । उदाहरणका लागि सामान्य व्यवहारमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने मानिसले विज्ञान र प्रविधिका बारेमा छलफल गर्दा कोड परिवर्तन हुनसक्छ ।
- ग) भाषा नबुझ्ने वक्ता उपस्थिति भएमा कोड परिवर्तन हुन्छ । बैतडेली भाषिका बोलीरहेको अवस्थामा त्यो भाषिका नबुझ्ने व्यक्ति उपस्थित भएमा मानक नेपालीको प्रयोग गर्नु पर्दछ ।
- घ) प्रयोग गरिरहेको भाषामा कम दक्षता भएको अवस्थामा वक्ताले कोड परिवर्तन गर्दछ; जस्तै : हिन्दी भाषाको वक्ताले नेपाली कुरा गरिरहेको अवस्थामा कतिपय कुराहरू नेपालीमा व्यक्त गर्न नसकेको अवस्थामा हिन्दीको प्रयोग गर्दछ ।
- ङ) आफूलाई प्रतिष्ठित व्यक्तिका रूपमा चिनाउनका निम्ति पनि व्यक्तिले कोड परिवर्तन गर्दछ, जस्तै : आफूलाई पढेलेखेका विद्वान जनाउनका निम्ति कतिपय व्यक्तिहरूले नेपालीमा कुराकानी गरेको बेलामा अंग्रेजीमा कुराकानी गर्न थाल्दछन् ।
- च) अश्लील शब्दको विकल्पमा अन्य भाषाका शब्दहरूको प्रयोग गर्दा कोड परिवर्तन हुन्छ ।

वक्ताले भाषा प्रयोगको सन्दर्भमा त्यसको एउटा रूपबाट अर्को रूपमा हुने परिवर्तन नै कोड परिवर्तन हो । वक्ताले संवादका क्रममा एउटा वक्ताले एउटा भाषा र अर्को भाषा प्रयोग गर्दा कोड परिवर्तन हुन्छ । यस्तो कोडपरिवर्तन समभाषिक र विषमभाषिक गरी दुई किसिमको हुन्छ । एउटै भाषाका भाषिकाको क्षेत्रमा भएको कोडपरिवर्तनलाई समभाषिक कोड परिवर्तन भनिन्छ, भने भिन्नै भाषाका वाक्य बोल्नु विषमभाषिक कोड परिवर्तन भनिन्छ अर्थात् वक्ताले संवादका क्रममा एउटा वक्ताले एउटा भाषा र अर्को भाषा प्रयोग गर्दा कोड परिवर्तन हुन्छ । प्रस्तुत उपन्यास **अमेरिकामा आमामा** प्रयुक्त कोड परिवर्तनका केही उदाहरणहरू निम्न छन् :

- अब **डयाडी**लाई बोलाए भयो, **वाथरुम**मा हुनुहोला । मेरो वाक्य सकिँदा नसकिँदा ऊ भरयाङ्मा पुगिसकेको रहेछ । (पृष्ठ १०)
- “**आइ विल वि राइट ब्याक**” ऊ सरासर गयो । (पृष्ठ १०)

- “आइ बिल वि देयर सुन ।” (पृष्ठ ११)
- इमिग्रेसनमा होस पुन्याएर जवाफ दिनुहोला । (पृष्ठ ५७)
- विहिबार थ्याङ्कस गिभिड हो, परिवार भेला हुने दिन हामी कसैकोमा जाने हो त ?” (पृष्ठ १६४)
- मेडिकल सेन्टर अफ प्लेनोको अग्लो सेतो गगनचुम्बी भवनको इमरजेन्सि रूपमा हामी पुग्दा त्यस्तै बेलुकीको छ बजेको थियो होला । (पृष्ठ १८४)
- “गौतम इज माई लास्ट नेम, भारती इज फस्ट नेम ।” (पृष्ठ २०३)
- “सरी काठमाडौंमा अपरेटर अफिसमा भेटिएन ।” (पृष्ठ २०३)
- ममी साथीहरूलाई दिन भ्यालेन्टाइन्स कार्ड किन मेरो व्यागमा हालीदिनु भएन ? (पृष्ठ २०८)
- हाउ फार आर वी फ्रम स्टील वाटर डयाड ? (पृष्ठ २४७)
- “प्यारेन्ट टिचर्स कन्फरेन्समा मिसेस फालनले भन्थिन्” (पृष्ठ ३०८)
- कन्ग्राचुलेसन यु आर गोइड टु वी ए मदर एगेन । (पृष्ठ ३०९)
- ममी जिमी र उसको डयारीसँग म पनि फिसिड जाउँ है ? (पृष्ठ ३१६)
- आर वी मुभीड एगेन, हवेर आर वी मुभीड ? एकदिन छोराले सोध्यो मुझ त गर्नुपर्छ बाबु तर थाहा छैन कहाँ हो । (पृष्ठ ३१९)
- ममी आइ मिस माई हवाइट साइड स्कुल एण्ड मार्य फ्रेन्ड जिमी छोराले भनेको थियो । (पृष्ठ ३२१)
- नट एगेन, वी आर टायर्ड अफ लिस्निङ नारायण गोपाल मैले फेरेको क्यासेट सुनेर बाबुले थप्यो । (पृष्ठ ३२३)
- ममी मेरो हिजो ल्याएको फिल्डट्रीपको नोट कहाँ छ ? मेरो निन्टेन्डो गेम कता पर्छ ? (पृष्ठ ३२९)
- तपाईंलाई स्लाइड मन पर्छो कि मड्की बार ? (पृष्ठ ३३४)

- किन मनिषालाई मात्रै पैसा ? आइ वान्ट मनी । (पृष्ठ ३५८)
- हाम्रो सस्कृति त्यस्तै छ, मतलब घाटस ह्वाट वी डु ।” मैलेभने । (पृष्ठ ३५८)
- हर आइज लुक एकजाकटली लाइक हजुरबाब छोराले भन्यो । (पृष्ठ ४२५)

माथिका उदाहरणमा आएका कोडीकरणका शब्दहरू सान्दर्भिक देखिन्छन् किनकि विभिन्न सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुसार बेग्लाबेग्लै भाषाका शब्दहरूको कोडले यो उपन्यास संरचित छ । यहाँ पहिलो वाक्यमा आएको शब्द अब ड्याडीलाई बोलाए भयो बाथरूममा हुनुहोला भन्ने वाक्य उपयुक्त छ । किनकि यो वाक्यमा छोराले आमा भारतीयसँगको कुराकानीमा आधारित छ । छोरो अङ्ग्रेजी भाषाको बढी ज्ञान भएकोले आमाले आफ्नो श्रीमान बाहेक प्रायः घरमा अङ्ग्रेजी भाषाको नै प्रयोग गर्नुपर्ने बाध्यताका कारण अङ्ग्रेजी शब्द प्रयोग गर्नुपरेको हो अर्थात् छोरसँग आत्मीयता प्रदर्शनका निम्ति ।

त्यसैगरी दोस्रो वाक्यमा प्रयोग भएको आइविल वि राइट व्याक वाक्य छोराले प्रयोग गरेको हो । अमेरिकामा समयसमयमा डेरा सारिरहनु पर्ने भएकाले दिक्क मानेर आफूले बसिराखेको कोठा छोड्नुपूर्व एकपटक फेरि कोठा हेर्न जाँदा बुबालाई बोलाएर आउ भन्दा छोराले यस्तो जवाफ दिएको हो । तेस्रो वाक्यमा छोराले भनेको हो अनि चौथो वाक्यमा प्रयोग भएको इमिग्रेसन शब्द भारती गौतमकी पुरानी शिक्षिका निरा दिददिले अमेरिकामा जाने बेला होस् पुच्याएर मात्र जवाफ दिनु नत्र फिर्ता पठाइदिन्छ भन्ने प्रसङ्गमा भनिएको हो । त्यसैले यो इमिग्रेसन शब्द सान्दर्भिक छ । त्यसैगरी थ्याड्स गिभिड पनि सान्दर्भिक छ किनकि यो थ्याड्स भनेको धन्यवाद र गिभिड भनेको दिनु हो । यो युरोपियन संस्कृतिसँग सम्बन्धित भएकाले नेपाली रूपान्तरित शब्द उपयुक्त हुँदैन । त्यसैगरी अर्को वाक्यमा प्रयोग भएको मेडिकल सेन्टर अफ प्लेनो भनेको अस्पतालको नाम हो जहाँ भारती गौतमले आफ्नी छोरीको उपचारका निम्ति जानुपरेको थियो । गौतम इज माइ लास्ट नेम भारती इज फस्ट नेम यो वाक्य भारती गौतमले अमेरिका जाने क्रममा ड्यालसमा भनिएको हो । त्यसैगरी ड्यालसको अपरेटरले काठमाडौँको अपरेटरसँग सम्पर्क गर्दा अपरेटर अफिसमा नभेटिएको प्रसङ्ग उल्लेख भएको छ । आमाले छोराले भ्यालेन्टाइन्स कार्ड किन नहालेको कुरा उल्लेख पनि सान्दर्भिक छ किनकि नेपालीमा प्रणय दिवस हुन्छ जुन अमेरिकामा बुभन सकिँदैन अर्थात् अमेरिका परिवेशमा प्रणय दिवसको अर्थ बुभन सकिँदैन । त्यसैगरी स्टील वाटर भन्ने

अमेरिका राज्यमा बसोबास गर्ने क्रममा शिवजीले गाडीमा तेल हाल्न जाँदा बाटामा छोराले सोधेको वाक्य हो । हाउ फार आर वी फ्रम स्टील वाटर ड्याड ? त्यसैगरी अर्को वाक्य प्यारेन्ट टिचर्स कन्फरेन्समा मिसेज फालनले भन्थिन भन्ने वाक्यमा भारतीको जेठो छोरा निमिषले अङ्ग्रेजीमा बोलेको सबै कुरा बुझ्छ भन्ने कुरा मिसेस फालनले भनेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । छोरी मनिषलाई पनि अङ्ग्रेजी भाषा राम्ररी आउन थालेको प्रसङ्ग यसमा उल्लेख गरिएको छ । कङ्ग्राचुलेसन यु आर गोइड टु वी ए मदर अगेन भन्ने वाक्य भारती गौतम क्लिनिकमा जचाउन जाँदा गर्भवती भएकोमा बधाई दिएको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । अर्को वाक्यमा उल्लेख गरिएको फिसिड भनेको माछा मार्ने कुरालाई उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी ममी आइ मिस माई त्वाइट साइड स्कुल एन्ड माई फ्रेंड जिमि भन्ने वाक्य अमेरिकामा हुँदा समयसमयमा स्कुल फेर्नु र साथी फेर्नु परेकाले छोरा निमिषले भनेको कुरा औपन्यासिक कथानकसँग सम्बन्धित छ । त्यसैगरी नट अगेन वी आर टायर्ड अफ लिस्नीड नारायण गोपाल, मैले फेरेको क्यासेट सुनेर बाबुले थप्यो भन्ने वाक्यमा लेखिका भारती गौतमले नेपाली गीतका स्वरसम्राट नारायण गोपालका गीत मन पराउने हुनाले नारायण गोपालका गति लाउँदा छोराले नेपाली गीत होइन बरु अङ्ग्रेजी गीत नै बजाउ भनेको हो ।

किन मनिषालाई मात्रै पैसा ? आइ वान्ट मनी भन्ने वाक्यमा छोरा निमिषले नेपाली संस्कृति अनुसार दशैंमा टीका लगाएर आफूलाई पैसा नदिएको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ बहिनी मनिषालाई मात्र पैसा दिएकोले रिसाएर यस्तो भनेको हो । त्यसैगरी अर्को वाक्यमा आमाले छोराको जिज्ञासाको उत्तर दिन हाम्रो संस्कृति नै यस्तैछ भन्नु भएको छ र अन्तिम वाक्यमा छोरा निमिषले आफ्नी आमाको बहिनीका आँखा हजुरबुवाका जस्तै भएको प्रसङ्ग उल्लेख भएको छ । माथिका उल्लेखित वाक्यहरूमा कोडमिश्रण र कोड परिवर्तन भएकाले यो उपन्यास सामान्यभन्दा विशिष्ट बन्न पुगेको छ । नेपाली भाषामा र अङ्ग्रेजी भाषाको कोड मिश्रण भएको छ ।

वक्ताले बोल्ने क्रममा विभिन्न भाषिका वा भाषालाई छ्यासमिस पारेर बोल्ने क्रममा बोल्दाबोल्दै अर्को भाषाका वाक्य आउनु हो । यस्तो कोड परिवर्तन समभाषिक र विषम भाषिक गरी दुई किसिमको हुन्छ । माथि उल्लेख गरिएका उदाहरणबाट कोड परिवर्तनको परिचय पर्याप्त मात्रामा पाउन सकिन्छ ।

५.२ कोड मिश्रण

कृतिभिन्न वक्तृले बोल्ने क्रममा वा लेखक आफैले वर्णन गर्ने क्रममा बहुभाषिक कोडको प्रयोग गरेको छ भने त्यो काड मिश्रण हुन्छ । बोल्ने वा वर्णन गर्ने क्रममा यस्तो हुनु स्वभाविक पनि हो ।

नेपाली भाषाका सन्दर्भमा तत्सम शब्द प्रयोग गर्दा कोड परिवर्तन गरेको मानिरहने गरिन्छ, किनभने ती भौगोलिक शब्दभिन्नै पर्दछन् । यद्यपि ती नेपाली भाषाको होइनन् यसका अतिरिक्त आगन्तुक शब्द प्रयोग भएको छ भने चाहिँ त्यस अवस्थालाई कोड मिश्रण मान्ने गरिन्छ ।

अमेरिकामा आमा उपन्यासमा कोड मिश्रणको प्रवल मात्रामा रहेको छ । डायस्पोरिक कृति भएकाले नेपाल अझ नेपालको पूर्वी क्षेत्र धनकुटाको परिवेश तथा अमेरिका, अमेरिकाका विभिन्न राज्यहरूमा बसोबास गर्नपरेकाले नेपाली भूमि र अमेरिकी भूमिमा प्रयोग गरिने भाषाको प्रयोग गरिएको छ । खास गरी यो कृति भित्र अङ्ग्रेजी भाषाको काड मिश्रण भएको पाइन्छ ।

उदाहरणका लागि तल नमूना टिपोट गरी देखाइएको छ ।

- “आइ विल वि देयर सुन, मैले भनेको पूरै वाक्य सुनेन भन्ने ठानेको तर उसले कोठाबाटै जावाफ दियो । (पृष्ठ ११)
- ‘पर्केक्ट’ कुनै खोट नभएको थियो मेरो छोरो (पृष्ठ ७७)
- योर हस्वेन्ड एज ए स्टुडेन्ट राइट ? मेरो डर थर्मोमिटरको पारोजस्तै अकासियो । (पृष्ठ ८६)
- “म्याम यु क्यान गो नाओ म्याम सम्बोधन मलाई हैन भनेर म केही अल्मलिएकी थिएँ यस अघि कसैले मलाई त्यो भनेको थिएन । (पृष्ठ ८६)
- मेरो संसारिक अनुभव यहाँ फेरि निकम्मा सावित भयो । (पृष्ठ ११०)
- “बाई, ह्यार्भ ए गुड आफ्टरनुन” फेरि आवाज आयो । (पृष्ठ १२४)
- ममी हामी कहिले नेपाल जाने ? (पृष्ठ १५०)

- कताको टर्की, क्रयानवेरी, कताको कर्नब्रेड, पम्पकिन वाई, थ्याङ्क्स न गिभिड ।
(पृष्ठ १६७)
- “वि विल अल मिस यु” मिस फेडरिकले फेरि भनिन् । (पृष्ठ १७५)
- आमाले बल्लबल्ल कनेक्सन भएको फोनमा भन्नुभयो । (पृष्ठ १९३)
- ठूलो मामा यहाँ त टिभी भरी स्टिमी ओन्डर हुदा रहेछन् आइ जस्ट कल टु से
दाजुसँग सुनेर आएको मेरो छोराले क्यासेटमा भन्यो । (पृष्ठ १९२)
- ए श्री वन से हाइ टु आओर न्यू स्टुडेन्ट निमिष, क्लास देखाउन जाने महिलाले
भनेको कोठा बाहिरबाटै सुनिन्थ्यो । (पृष्ठ १९७)
- “ममी लञ्चमा भोलीदेखि उसिनेको अण्डा नहाल्लु है ?(पृष्ठ २०१)
- ममी मेरो मदर टंग के हो ?(पृष्ठ २००)
- “श्यामुयलको बुबाजस्तो रियल कि जनी र सेराको जस्तो स्टेप हो ?”(पृष्ठ २१३)
- जनि डेभिड, सेरा सबैका स्टेप फादर मदर पनि छन् रे । (पृष्ठ २१३)
- स्टील वाटर सरेको दोस्रो शनिबार अन्तराष्ट्रिय विद्यार्थीहरूको सहयोगको लागि
माइतीजस्तो फेमिली रिसोर्स सेन्टरमा बस्नेत जी र शाहजीको परिवारसँग
चिनाजानी भएपछि नेपाल नै पुगेको अनुभूति भयो । (पृष्ठ २५५)
- अहिले बाटामा कता स्टाप बाई बाबु ? (पृष्ठ २९५)
- ममी, जिमी र उसको डयाडीसँग म पनि फिसिड जाँउ है ? (पृष्ठ ३१६)
- बेवीको वेगलै ओछ्यान छ कि आमासँगै सुत्छ ?(पृष्ठ ३१७)
- त्यो सबै मिले गरी हामी गछौं भनेको छ त्यहाँको हेड अफ द टिपार्टमन्टले । (पृष्ठ ३२०)
- धरै हल्ला नगर न भाई उठ्छ अनि रुन थाल्छ डयाडीलाई ड्राइभ गर्न गाह्रो हुन्छ ।
(पृष्ठ ३२४)
- ममी मेरो हिजो ल्याएको फिल्डट्रीपको नोट कहाँ छ ?(पृष्ठ ३२९)
- आज दिउसो मैले डेरेक र जासँग लञ्च खाएँ । (पृष्ठ ३४०)

- ग्यारेन्ट टिचर्स मिटिङ, फिल्ड ट्रिपका अनुमति सूचनाहरू अनि क्लास पिक्चर्सको अर्डर फर्महरू प्रायः सहि गरेर के रहेछ मैले नै हेर्ने गरेको थियो । (पृष्ठ ३४१)
- तीन वेडरुम र एकदम महङ्गो छ, मलाई युनिमर्सिटीले दिने एक महिनाको तलब सबै भाडमा जान्छ । (पृष्ठ २९८)
- शिवजीले म्यापको कितावमा बाटो पत्ता लगाएर महासागरको छेउमा पुग्ने दिशातिर गाडी मोडनु भयो (पृष्ठ २९८)
- बेवीको वजन ७ पाउण्ड दुई आउन्स, अनि लम्बाई २१ इन्च । (पृष्ठ ३०४)
- आजको बर्लिङ्टन फ्री हेरयौ तिमीहरूले ?(पृष्ठ ३३७)
- मेरी गर्लफ्रेंडको अन्कल पिसकोर्समा गोरखा गएको थियो अरे ! (पृष्ठ ३३८)
- हाम्रो संस्कृति यस्तै छ, मतलब ह्याट्स हवाट वी डु,मैले भने । (पृष्ठ ३५८)

माथि उल्लेखित वाक्यमा रेखाङ्कित शब्दहरू अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरू हुन् । यी वाक्यहरू अङ्ग्रेजी भाषिक शब्दहरू भएका हुनाले यी वाक्यहरू अङ्ग्रेजी भाषिक कोड मिश्रित वाक्य हुन् । कृतिभित्र कोड परिवर्तन र कोडमिश्रणको मात्रा ज्यादै गरिएको छ । कोड परिवर्तन भन्दा पनि कोड मिश्रणको प्रयोग बढी गरिएको छ । कोड मिश्रण कृतिभित्र प्रशस्तै मात्रामा भेटिएका छ । जस कारणले अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषिक सौन्दर्य र आकर्षण बढेको छ ।

कोड मिश्रण कोड परिवर्तनकै उपज हो । वक्ताले एउटै सन्दर्भमा भाषिक अभिव्यक्ति गर्दा एकभन्दा बढि भाषिक भेद वा भाषाका कोडहरूको प्रयोग एउटै सङ्कथनमा पर्दछ भने त्यसलाई कोड भनिन्छ । भाषाका वक्ताहरूले अभिव्यक्तिका क्रममा एक भाषाको कोड अर्को भाषामा मिसाएर प्रयोग गर्नु कोड मिश्रण हो (भण्डारी, २०६८: ४७) । कोड मिश्रणमा एउटै सङ्कथनमा एउटै भाषाका विविध भेद वा विभिन्न भाषाको कोडको प्रयोग हुन्छ । भाषामा शब्दको स्तर, पदावली, उपवाक्य तथा वाक्यको स्तरमा कोड मिश्रण देखिन्छ । द्विभाषिक वा बहुभाषि समुदायमा कोड मिश्रण बढी भेटिन्छ । यस्तो समुदायका वक्ताहरूले भाषिक व्यवहारमा विविध भाषा वा भाषिका भेदको मिश्रण गरेको पाइन्छ । यसप्रकार एउटा सन्दर्भमा प्रयोग भएको भाषिक सङ्कथनमा भिन्न भिन्न भाषिक भेद वा भिन्न भाषाका

कोडको मिश्रण भएको स्थिति नै कोड मिश्रण हो, जस्तै: 'एक्चुअल्ली पोली टिकल पार्टीहरूले राष्ट्रले विकासका निम्ति आफ्नो पार्टी र कार्यकर्ताको विहेब्यिरमा चेज्ज गर्नुपर्दछ, तब मात्र राष्ट्रको डेभलपका निम्ति सहज इन्भारोमेन्ट बन्न जान्छ । यस उदाहरणले कोड मिश्रणको बारेमा स्पष्ट परिचय दिएको छ ।

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

६.१ सारांश

कुनै पनि कृतिलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्नका लागि उपयुक्त र सान्दर्भिक भाषिक प्रयोग अति आवश्यकीय पक्ष हो । रचनाहरूको निर्माण समाजको सापेक्षतामा गरिने हुनाले त्यहाँको स्थानीय परिवेश र भाषाले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । कुनै पनि कृतिको भाषिक प्रयोगका सन्दर्भमा भाषाका विशेषताहरू भाषिक चयन, भाषिक विचलन, भाषिक समानान्तरता, सादृश्यता र कोड परिवर्तन र कोड मिश्रणका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । साहित्यिक कृति भाषाका माध्यमले नै अभिव्यक्ति हुन्छन् त्यसैले भाषाको कलात्मक प्रस्तुति अपेक्षित हुन्छ ।

जुनसुकै कृतिको विषयवस्तु सबैले सुनेकै, बुझेकै देखेकै वा भोगेकै हुन्छन् तथापि साहित्यकारले पत्यारिलो आवश्यक र विशिष्ट किसिमको भाषिक प्रयोग गरेर प्रभावकारी बनाउँदछन् । त्यसैले त साहित्यिक कृति पढ्न पाठक लालायित हुन्छन् । त्यसो गर्नलाई लेखकले कलात्मक किसिमले मानक रूपमा अतिक्रमण पनि गर्छ । यो स्थिति नै भाषिक विचलन हो । उक्त विचलन भाषाका हरेक एकाइमा हुन सक्छ । वर्ण, शब्द, पद, पदावली र वाक्य जस्ता भाषिक एकाइको नियमित तथा अर्थगत तहमा हुने नियमित पुनरावृत्तिले भाषामा सौन्दर्यको उद्घाटन हुन जान्छ । प्रस्तुत विवेच्य **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा पनि विविध पक्षका भाषिक विचलन भएका छन् । जसले कलात्मकता प्रस्तुत गरेर कृतिलाई आकर्षक बनाएका छन् । जसले कलात्मकता प्रस्तुत गरेर कृतिलाई आकर्षक बनाएका छन् । भाषिक चयनका सन्दर्भमा शब्दको स्रोत बनोट र कार्यका आधारमा हेर्न सकिन्छ । वाक्य गठन प्रतीकात्मक तथा विराम र विरामभिन्न चिह्नको प्रयोग समेत नियाल्न सकिन्छ । त्यसैगरी समानान्तरताले सौन्दर्यलाई अझ निखारेको छ ।

अमेरिकामा आमा उपन्यासमा पनि यी विविध खालका भाषिक पक्षहरू समावेश भएको पाइन्छ र त्यसैको आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । भाषिक चयनका सन्दर्भमा तत्सम, तदभव, आगन्तुक र भर्त्सा शब्दहरूको समुचित प्रयोग पाइन्छ भने नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदको प्रयोगले भाषा अझ सशक्त बन्न पुगेको छ । त्यसैगरी

वाक्य चयनका सन्दर्भमा सरल र जटील खालका वाक्य गठन भएको पाइन्छ । प्रतीकात्मक शब्दको सार्थक प्रयोगले भाषा कलात्मक बनेको छ । प्रश्नवाचक चिह्न, विन्दु, चिह्न र विस्मयसूचकचिह्नको समुचित प्रयोग पाइन्छ । विचलनयुक्त भाषिक प्रयोगले भाषा आलङ्कारिक बनेको छ भने बाह्य समानान्तरता तथा आन्तरिक समानान्तरताले बाह्य तथा आन्तरिक सौन्दर्यको उद्घाटन गर्न सहयोग पुगेको छ ।

कुनै पनि कृतिलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट अभिव्यक्त गर्नका लागि उपयुक्त र समूचित भाषिक प्रयोगको आवश्यकता पर्दछ । कृतिको भाषिक अध्ययन विश्लेषणका लागि भाषाविज्ञानले महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ । भाषिक प्रयोगका सन्दर्भमा भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरता, सादृश्य र कोड मिश्रण तथा कोड परिवर्तन जस्ता उपकरणलाई अपनाएर भाषालाई सुन्दर र कलात्मक रूपबाट प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषिक प्रयोग सरल र प्रभावकारी देखिन्छ । स्थानियता झल्काउने सन्दर्भहरू भाषिक विशेषताका साथ प्रस्तुत गरेर उपन्यासलाई आकर्षक र प्रभावकारी तुल्याउनतर्फ रचनाकारले विशेष जोड दिएका छन् । कतैकतै पूर्वेली भाषिकाको समेत झल्को देख्न सकिने **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा विगतको सम्झनालाई सम्झिएको छ । यो उपन्यासमा उपन्यासकारले तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र भर्सा शब्दको समूचित प्रयोग गरेको पाइन्छ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद र निपातको समेत सामान्य र विशिष्ट शब्दहरूको प्रयोग पाउन सकिन्छ । प्रतीकात्मक शब्द प्रयोगले भाषिक अभिव्यक्ति आलङ्कारिक बन्न पुगेको छ । वाक्य प्रयोगका सन्दर्भमा सरल र जटील एक शब्दे क्रियाविहीन विचलनयुक्त वाक्य प्रयोग भएको पाइन्छ । कोशीय विचलन अर्थतात्विक विचलन, व्याकरणिक विचलन, ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलनजस्ता विचलनयुक्त भाषिक प्रयोग भएको पाइन्छ । भाषिक एकाईको नियमित पुनरावृत्ति तथा अर्थगत पुनरावृत्तिले भाषिक सौन्दर्य उद्घाटनमा सहयोग पुगेको छ । प्रश्नवाचक चिह्न र विस्मयसूचक चिह्नको समूचित प्रयोगले भाषा अझ प्रभावकारी देखिन्छ । अतः प्रस्तुत **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल सार्थक र जीवन्त देखिन्छ ।

६.२ निष्कर्ष

डायस्पोरिक साहित्यकार एवम् प्रवासी नेपाली उपन्यासकार भारती गौतम नेपाली औपन्यासिक क्षेत्रमा देखापरेको एक नौलो नाम हो । प्रवासमा बसेर नेपाली भाषा साहित्य र कलालाई माया गर्ने नेपालप्रतिको मोह पोख्न प्रस्तुत **अमेरिकामा आमा** उपन्यास सिर्जना गरेर आम पाठकहरू समक्ष देखापरेका उपन्यासकारले डायस्पोरा साहित्यलाई निरन्तरता दिनुभएको छ । पूर्वी नेपालको धनकुटाको कचिडेमा जन्मनु भएकी उपन्यासकार गौतमले प्रवासमा रहेर नेपाली माटोप्रतिको नेपाली भाषा संस्कृति कला र साहित्यप्रतिको आफ्नो भावनालाई अभिव्यक्त गर्नुभएको छ । यो उपन्यासमा पात्रहरू यथार्थ हुन भने घटना परिवेश र क्रियाकलाप पनि वास्तविक र यथार्थ धरातलमा घटित र वर्णित हुन् । यो उपन्यासमा उपन्यासकार भारती गौतमले आफ्नो वास्तविक जीवनमा घटेका घटनालाई वास्तविक रूपमा चित्रण गर्न एउटा नौलो शैलीसहित यथार्थ चित्रण गर्नुभएको छ । एउटा आमा जो अमेरिकामा गएर आफ्ना सन्तानको लालनपालन गर्नमा मात्र सीमित हुनुपर्छ । नेपालीहरूको सपनाको देश अमेरिकामा पनि सोचे जस्तो जिन्दगी हुँदैन । त्यहाँ भन नेपालको भन्दा बढी श्रम गर्नुपर्छ, संघर्ष गर्नुपर्छ भन्ने कुरा यो उपन्यासमा अभिव्यक्त भएको छ ।

खासगरी आमा भन्ने शब्द नै यस्तो शब्द हो जुन शब्दबाट नै परिभाषित भएको हुन्छ । छोराछोरीप्रतिको वात्सल्य प्रेम अनि आफ्नो मातृभूमिप्रतिको मोहलाई यो उपन्यासमा हिमालको हिउँ भैं देख्न सकिन्छ । आफ्नो बाल्यकालदेखि अमेरिकामा बसाइसराई गरेसम्म र अमेरिकामा पनि विभिन्न किसिमका सडकहरू आइलागेको ती सडकहरूलाई आफ्ना जीवनसाथी शिव गौतमले आफ्नो प्राज्ञिक क्षमताका कारण समाधान गर्न सकेको कुरा पनि यो उपन्यास वर्णित छ ।

साहित्य समाजको प्रतिविम्ब हो । साहित्य समाजदेखि अलग रहेर सिर्जना गर्न सकिँदैन । त्यसैले साहित्यकारले समाजका विभिन्न पक्षहरूलाई आफ्नो कृतिमा उतार्ने प्रयास गर्दछे । जीवनका विभिन्न पक्षहरूलाई आफ्नो कृतिमा उतार्ने काम गर्दछ । जीवनका विभिन्न पक्षहरूलाई आफूमा समाविष्ट पार्न सफल उपन्यास विधाले साहित्यकारले अभिष्ट पुरा गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यसैले उपन्यासविधा साहित्यका अन्य विधाभन्दा लोकप्रियविधाका

रूपमा स्थापित भएको छ । यसमा निहित बोधगम्यता र आल्हादमयताले पाठकलाई लोभ्याउँछ । त्यसैले पाठकहरू उपन्यास विधाप्रति मोहित हुन पुग्दछन् । साहित्यकार समाजमा हुर्केर बाँची समाजकै विषयलाई समाजमै प्रक्षेपण गर्दछ । उपन्यास विधा साहित्यका अन्य विधाभन्दा लोकप्रिय देखिन्छ । यसमा नाटक र महाकाव्यको महक पाइने कुरा विवेचकहरू बताउँदछन् । साहित्यिक कृतिलाई रोचक र आकर्षक बनाउने कुरा त्यसमा प्रयुक्त कलात्मक भाषा नै हो । शैलीविज्ञानले भाषाका माध्यमबाट कृतिको वस्तुनिष्ठ अध्ययन गरेर त्यसमा प्रयुक्त सौन्दर्यको उद्घाटन गरिन्छ । भाषा समाजकै मान्छेले बोल्ने हुनाले समाज र भाषिक सौन्दर्य दुबै यस्ता अध्ययनले उद्घाटन गरेको हुन्छ ।

शैलीविज्ञानले भाषाको माध्यमले कृतिको व्यवस्थित, वैज्ञानिक र वस्तुनिष्ठ अध्ययन गरी कृति निहित सौन्दर्यको उद्घाटन गर्ने काम गर्दछ । जसमा चयन विचलन, समानान्तरता, सादृश्य, कोडमिश्रण र कोड परिवर्तन जस्ता पक्षलाई आधार मानी **अमेरिकामा आमा** उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधकार्यमा पहिलो अध्यायमा पृष्ठभूमि, समस्या, उद्देश्य, अध्ययनको औचित्य, सीमाङ्कन प्रस्तुत गरिएको छ भने दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन, भाषिक विश्लेषणका उपकरणहरूको सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । तेस्रो अध्यायमा अध्ययनका विधि र प्रक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ भने चौथो अध्यायमा विश्लेषित कृतिको व्याख्या र विश्लेषण त्यसैगरी पाँचौ अध्यायमा पनि विश्लेषित कृतिको विश्लेषण र परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । छैटौ अध्यायमा भने समग्र अध्ययन विश्लेषणलाई सारांशका साथै निष्कर्षको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनले भाषिक आधारमा अन्य कृतिको अध्ययन विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ, साथै शैलीवैज्ञानिक शिक्षणमा पनि यो अध्ययन उपयोगी सावित हुने देखिन्छ ।

अमेरिकामा आमा उपन्यासमा तत्सम तद्भव र आगन्तुक शब्दको समूचित प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भर्रा अनुकरणात्मक शब्द निपातको प्रयोगले उपन्यासमा रोचकता थपेको छ । प्रतीकात्मक शब्दको प्रयोगले भाषा आलङ्कारिक बनेको छ भने विचलनयुक्त भाषिक प्रयोगले भाषामा कलात्मकता थपेको छ । आन्तरिक तथा बाह्य समानान्तरताले उपन्यासमा बाह्य तथा आन्तरिक सौन्दर्यको उद्घाटन गर्न सहयोग पुगेको छ भने विचलनयुक्त भाषिक प्रयोगले भाषामा कलात्मकता थपेको छ । यद्यपि उपन्यासको भाषा सरल र सहज छ तथापि कतैकतै अङ्ग्रेजी संस्कृतिका शब्दहरू समेत प्रयोग भएका कारण

पाठक शिक्षित हुन आवश्यक देखिएको छ । यो उपन्यासभित्र रहेको संस्मरणात्मक यात्राशैलीका कारण एउटा व्यक्तिको जीवनकहानी, प्रवासी जीवनकहानी समेत देख्न सकिन्छ ।

अमेरिकामा आमा उपन्यास वास्तविक जिन्दगानी भल्काउने यथार्थवादी उपन्यास हो । आदि मध्य र अन्त्यको क्रम मिलेको छ । सरल र सहज भाषाशैलीको तथा पात्रको परिवेशगत भाषिक प्रयोग गरिएको छ । वास्तविक जीवनमा घटेका घटनाहरू, अझ भन्ने हो भने प्रवासी नेपालीहरूका दुःखका कुराहरूलाई उतार्न सफल यो उपन्यासमा संघर्ष, पीडा, मोह, प्रेम अझ वात्सल्य प्रेम र राष्ट्रको प्रेमलाई प्रतिविम्बन गर्न सफल भएको उपन्यास भन्दा हुन्छ । माथि उल्लिखित निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्या, उद्देश्य, सान्दर्भिकता, औचित्य र सीमाङ्कन समेटिएको छ । दोस्रो अध्यायमा सम्बन्धित साहित्यको अध्ययनका रूपमा शोध अनुसन्धानको पूर्वकार्य के कस्ता छ ? सामान्य परिचयका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । पूर्व अध्ययनका रूपमा अग्रजका शोध प्रतिवेदन, शोधार्थीले प्रयोग गरेका सैद्धान्तिक ग्रन्थहरूको विश्लेषण, विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित लेखको विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको दोस्रो अध्यायको निष्कर्षलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

- शैलीविज्ञान साहित्य समालोचनाको नवीनतम र प्रचलित विधा हो ।
- यो भाषावादी सिद्धान्तमा विकास भएपनि दृष्टि कलापरक हुन्छ ।
- ऋग्वेद र अष्टाध्यायीमा समेत यसको चर्चा भएको पाइन्छ ।
- काव्य भाषाको वैज्ञानिक विश्लेषणका निमित्त देखापरेको छुट्टै स्वतन्त्र शाखा शैलीविज्ञान हो ।
- सन् १९१६ मा फर्डिनान्ड डी. सस्युर उनका चेला चार्ल्स व्यालीले सुरुवात गरेका हुन् ।
- कृतिको भाषापक्षको अध्ययन विश्लेषण, चयन, विचलन, समानान्तरता, सादृश्य, कोडमिश्रण र कोड परिवर्तनका आधारमा गरिएको छ ।

- कुनै वर्ण वा शब्दको निरन्तर पुनरावृत्ति बाह्य समानान्तरता हो ।
- दुई वस्तु वा भावका बिच तुल्यता वा समानताको अध्ययन नै आन्तरिक समानान्तरता हो ।
- कोड परिवर्तन वक्ताले भाषा प्रयोग गर्दा हुने रूप परिवर्तन हो ।
- कोडमिश्रण एकभन्दा बढी भाषिक भेद र भाषाको कोड प्रयोगलाई जनाउँछ ।
यस शोधको तेस्रो अध्यायको निष्कर्षलाई निम्न बुँदामा देखाइएको छ :
- मुख्य विधि/पद्धतिको रूपमा पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धतिलाई उपयोग गरिएको छ ।
- प्राथमिक सामग्रीको रूपमा सम्बन्धित कृति **अमेरिकामा आमालाई** लिइएको छ ।
- द्वितीयक सामग्री स्रोतको रूपमा सन्दर्भ पुस्तक पत्रपत्रिका, प्रकाशित रचना, अग्रजका शोधप्रतिवेदनलाई लिइएको छ ।
त्यसैगरी अध्याय चारको निष्कर्षलाई यसरी बुँदागत रूपमा देखाइएको छ ।
- चयनका आधारमा शब्द र वाक्यचयन गरिएको ।
- शब्दचयनभित्र तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, भर्त्सा तथा अनुकरणात्मक शब्दको अध्ययन गरिएको ।
- नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, निपात आदिको चर्चा चयनभित्र गरिएको छ ।
- विचलन भाषा प्रयोगमा हुने नियमको उल्लङ्घन हो ।
- **अमेरिकामा आमा** उपन्यासमा विचलनलाई स्वभाविक र जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- विचलनअन्तर्गत कोशीय, व्याकरणिक र अर्थतात्विक विचलनको सार्थक प्रयोग पाइन्छ ।
- कृतिभित्र अत्यधिक मात्रामा अर्थतात्विक विचलन भएको पाइन्छ ।
- अतिरिक्त नियमको प्रयोग नै समानान्तरता हो ।

- कृतिभिन्न आन्तरिक र बाह्य गरी दुई किसिमको समानान्तरता पाइएको छ ।
- आन्तरिक समानान्तरताले विम्ब र प्रतीकको प्रयोगलाई दर्शाउँछ ।
- बाह्य समानान्तरताले वर्ण, शब्द पद पदावलीको नियमित आवृत्तिलाई दर्शाउँछ ।
- कृति भित्र रहेको कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनलाई अध्ययन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।
- कृतिभिन्न चयन, विचलन, समानान्तरता, कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनको उचित र प्रशस्त प्रयोग भएको छ ।
- कृति भाषिक विश्लेषणका तवरले उत्तम देखिएको छ ।
- आफ्नो जन्मभूमिप्रतिको मोह र राष्ट्रप्रेमको उच्चतम कृति बन्न पुगेको छ ।

६.३ उपयोगिता

शोधको उपयोगिता त्यसको विषय र क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । शोधकार्य सम्पन्न गरेपश्चात कुन कुन पक्षमा त्यसको उपयोग हुन सक्दछ । शोधले कुन-कुन सम्बन्धित कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँछ ? के कस्ता विषयमा शोध सहयोगी र प्रभावकारी सिद्ध हुन्छ भन्ने यावत पक्षहरूलाई नै शोधको उपयोगिताभित्र समेट्न सकिन्छ । शोधार्थीले शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा त्यसको उपयोगिता त्यसको सकारात्मक र उर्वर पक्षहरू ख्याल राख्नुपर्दछ । शोधले प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा विविध व्यक्ति, समूह, समुदाय भाषा कला साहित्यका क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ । प्रस्तुत शोध **अमेरिकामा आमा** उपन्यासको भाषिक पक्षलाई समेटिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यले केही क्षेत्रमा आफ्नो उपयोगितालाई सिद्ध गर्ने विश्वास लिइएको छ । यस शोधकार्यलाई भाषिक अध्ययनको आधार सामग्रीका रूपमा लिन सकिन्छ । यसपछिका शोधार्थीले आफ्ना शोधमा यसको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षलाई अनुशरण गर्न सक्नेछन् । पठनपाठनका सन्दर्भमा पनि यो मार्गदर्शक बन्न सक्छ । **अमेरिकामा आमा** उपन्यासका स्रष्टाले पनि आफ्ना सिर्जनाको विश्लेषण कसरी गरिएको रहेछ भन्ने हेक्का पाउनेछन् । यसैलाई आधार मानेर अन्यान्य कृतिको भाषिक विश्लेषण पुनर्मूल्याङ्कन र कृतिको उपयुक्त लक्षण स्थापित गर्न पनि उपयोगी सिद्ध हुने विश्वास लिन सकिन्छ ।

प्रस्तुत शोध अमेरिकामा आमा उपन्यासको भाषिक अध्ययनलाई निम्नलिखित पक्षमा उपयोग गर्न सकिन्छ :

- यस शोधकार्यलाई भाषिक अध्ययनको आधारको रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ ।
- शोधार्थीले भाषिक अध्ययनका निमित्त उपयोग गर्न सक्दछन् ।
- कृतिभित्र भाषा र भावको विश्लेषणका निमित्त भावी पिँढीलाई सहयोग गर्दछ ।
- भाषा तथा साहित्यप्रेमी प्राध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, लेखक, साहित्यिक सञ्जाललाई कृतिभित्रको भाषिक अध्ययनका निमित्त सहयोग गर्दछ ।
- स्रष्टाले आफ्नो सिर्जनाको विश्लेषण कसरी गरिएको छ भन्ने जानकारीको निमित्त यो शोध उपयोगी हुन्छ ।
- विचलन, समानान्तरता, चयन, सादृश्य, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रणको स्पष्ट आधारका निमित्त यसको उपयोग गर्न सकिन्छ ।
- अन्य कृतिहरूको भाषिक विश्लेषण मूल्याङ्कन र कृतिको नयाँ परिभाषा स्थापित गर्नका निमित्त यस शोधको उपयोग गर्न सकिन्छ ।

६.३.१ नीतिगत तह

यस अध्ययनलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत चौथो सत्र (सेमेस्टर) को (नेपा.शि. ५४४) को आवश्यकता पूरा गर्ने उद्देश्यका साथ सम्पन्न भएको छ । स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको पाठ्यांशको तोकेअनुसार यसअध्ययन भएको हो । शिक्षार्थीले स्नातकोत्तर तह सम्पन्न गरी आफ्नो शैक्षिक स्तर परिपूर्ति गर्नका निमित्त स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गर्नका निमित्त यस शोधकार्य भएको हो । यस शोधकार्यले भाषिक अध्ययनलाई अग्रसर शिक्षक, विद्यार्थी, भाषा, साहित्य प्रेमीहरूलाई थप सामग्री प्रदान गर्दै अध्ययनका निमित्त हौसला प्रदान गर्दछ ।

६.३.२ प्रयोगगत तह

यो अध्ययन भाषिक पक्षसँग सम्बन्धित भएकाले यसको प्रयोगगत उपयोगिता अनगिन्ती रहेको छ । खास गरी शैलीविज्ञान र भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा भाषिक अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउँछ । सम्बन्धित कृति विशेषको भाषिक सामग्री वस्तुपरक व्याख्या र

विश्लेषण गर्न लेखकको भाषिक विश्लेषण क्षमता आकलन गर्न सिर्जनात्मक शैली प्रवर्द्धन गर्न भाषावैज्ञानिक अध्ययन क्षमताको दायरा फराकिलो र मजबुत पार्न साहित्यिक शिल्प सौन्दर्यपरख गर्ने सिप विकास गर्न पनि भाषिक अध्ययन उत्तिकै उपयोगी रहेको हुन्छ । कुनै पनि कृतिभित्र रहेको भाषिक पक्षहरू (चयन, विचलन, समानान्तरता, कोडमिश्रण र कोड परिवर्तन) मा आधारित भएर विश्लेषण गर्न चाहने शिक्षार्थीहरूका लागि पनि यसले विशेष सहयोग गर्दछ । शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक ज्ञानलाई फराकिलो बनाउन उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक प्रवृत्तिलाई बुझ्न पनि यो अध्ययन उपयोगी हुन्छ ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, सविता (२०७१), *तुइन उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६५), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, रामकृष्ण (२०७०), *डायस्पोरिक कोणबाट बेलायति आँगनमा गोरखाली सुवास नियात्रा सङ्ग्रहको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- उच्चै, रमा (२०७१), *जय भुँडी निबन्ध सङ्ग्रहको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- ओली, गोमा (२०७३), *स्मृतिको पर्खालभित्र कृतिको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- कार्की, नीरबहादुर (२०६३), *मसान नाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खतिवडा, धनप्रसाद (२०६९), *रूपमती उपन्यासको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खत्री, धमनबहादुर (२०६४), *सुकरातका पाइला उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खनाल, राजेन्द्र (२०६८), *शैलीवैज्ञानिक पठनमा दुई उपन्यास*, काठमाडौँ: तन्नेरी प्रकाशन ।
- खनाल, सरस्वती (२०७३), *गोधुली संसार निबन्ध सङ्ग्रहको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- ढुङ्गाना रेनु (२०६९), *चुली उपन्यासमा प्रयुक्त सन्दर्भगत अर्थको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

तिमल्सिना, कपिलप्रसाद (२०६८), *प्रेतकल्प उपन्यासको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

नेपाल, घनश्याम (२००९), *शैलीविज्ञान*, सिलगुठी : एकता बुक्स हाउस ।

नेपाल, प्रज्ञा प्रतिष्ठान (२०६७), नेपाली बृहत शब्दकोश, काठमाडौं : कमलादी ।

न्यौपाने, महेन्द्र (२०६९), *डायस्पोरिक उपन्यास यमपुरीको महलको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पन्त, नरेन्द्रविहारी (२०७२), *चिताको ज्वाला र अभागी कथाको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पोखरेल, प्रमिला (२०६९), *गण्डकीको मुहानतिर नियन्त्राको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पोखरेल, शर्मिला (२०६९), *बेलायततिर बरालिँदा नियन्त्राको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पौडेल, दिपेन्द्र (२०७१), *तरुनी खेती उपन्यासको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

पौडेल, राजेन्द्रप्रसाद र पण्डित, सि.एन. (२०६८), *आधुनिक अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं : प्रज्ञा प्रकाशन प्रा.लि. ।

भट्टराई, कुसुम (२०७१), *दमिनी भिरको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६८), *भाषिक अनुसन्धान विधि : परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६७), *नेपाली गद्य र नाटक*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौँ :
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि र शालिकराम पौडेल (२०६८), *सामाजिक र मनोभाषाविज्ञान*, काठमाडौँ
: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज (२०५९), *शैलीविज्ञान*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

सापकोटा, अनुपा (२०७१), *चुली उपन्यासको भाषिक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली
भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।